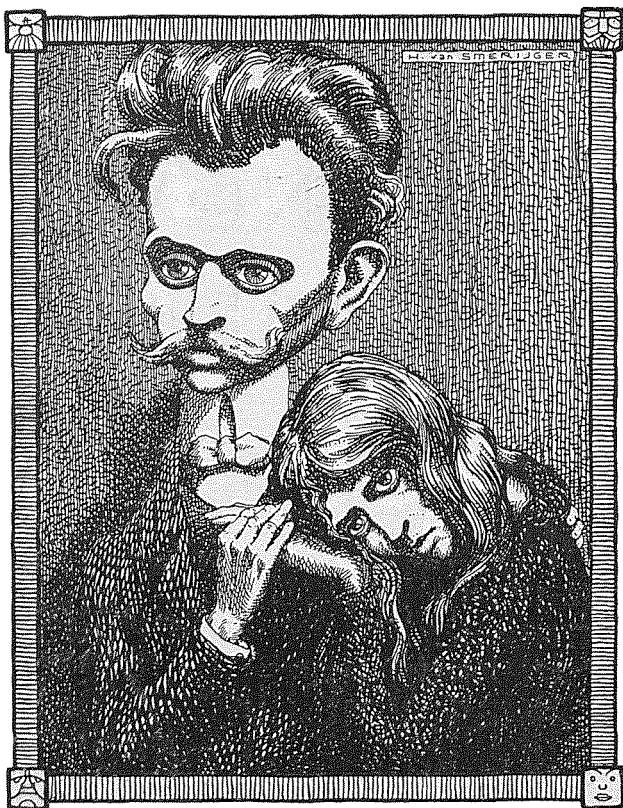

IVAN CANKAR: KRPAHOVA KOBILA

ZALOŽIL L. SCHWENTNER V LUBLJANI

Juan Can Kay

IVAN CANKAR

KRPANOVA
KOBILA

OKRASKE IN KARIKATURO AVTORJEVO NARISAL

HINKO SMREKAR

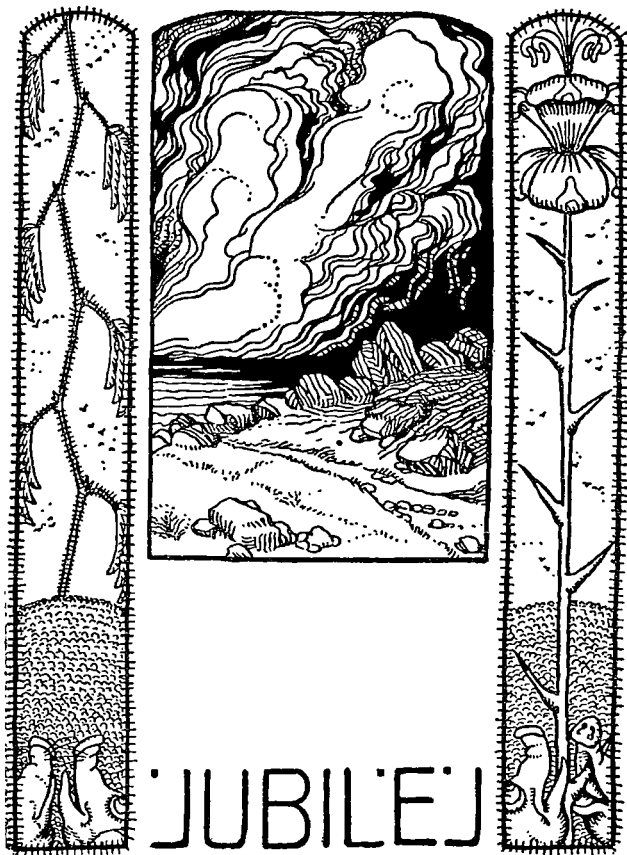
ZALOŽIL L. SCHWENTNER
V LJUBLJANI 1907

Natisnil A. Slatnar v Kamniku

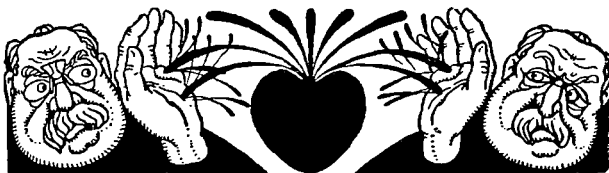
VSEBINA

I. Jubilej	1
II. Krpanova kobila :	
Študija o gledališču	23
Govékar in Govékarji	31
Dvojna resnica	42
Prešeren	58
Anastasius von Schiwitz	74
III. Novele :	
Na otoku	93
Nespodobna ljubezen	108
Spomladi	133
IV. Poslednji dnevi Štefana Poljanca	151

Jubilej

JUBILEE

Tako sem preromal pot od „Vinjet“ do „Krpahove kobile“, od prve moje knjige, ki jo je izdal prijatelj Schwentner, do desete; in danes praznujem svoj jubilej v zaklenjeni izbi, brez veselja in brez zadoščanja; edino, kar mi je rodila ta križeva pot, je globoka utrujenost, in edini prijatelj, ki praznuje z mano, je čaj, veselo žuborječ v samovarju pred menoj.

Utrujenost in stud pred življenjem, to je kanton ob cesti, ki počivam zdaj na njem, da se napotim dalje že jutri, morda še v tišjo temò, morda še v globljo, hladnejšo udanost. Bodi kakorkoli, hodi noga kamorkoli! Videl sem jih, ki so še višje koprnili, še silneje hoteli, nego sem jaz koprnel in hotel nekoč: dosegli niso več nego jaz, udanost in stud so dosegli . . .

*

Zelo čuden je bil takrat moj dom. Velika, temna, skoro čisto prazna izba globoko pod cesto. Tik pod stropom je bilo dvoje omreženih oken in

če sem se ozrl kvišku, sem videl nogé ljudi, ki so hodili mimo; noge, samo do kolen — obraza nisem videl nikoli nobenega, kvečjemu če se je sklonil paglavec, pogledal v izbo ter iztegnil jezik.

Kadar je bilo vetrno, so se valili v izbo oblaki prahu, tako da sem zakril oči in usta, kakor na ulici; eno okno je bilo razbito, drugo se ni dalo zapreti; če sem ga zapahnil in zadela, ga je veter takoj žvenketaje odpahnil. Pod večer so se vsuli v izbo roji tistih velikih, zlobnih, neusmiljenih komarjev, ki poiščejo celo pod rjuho roké in lica. V rjuho zavil sem ležal na vroči postelji, v izbo je bruhal vroči prah, pesmi pijanih mornarjev so se hripavo glasile nad oknom . . . jaz pa sem sanjal romantiške sanje in nad vso mojo bridkostjo je bila razlita mehka, prijazna luč, kakor mesečina zaljubljenecv in nerazumljiva, komaj slutenena radost je bila v vsi moji bolesti . . .

Takrat sem nastopil pot, v tistem pustem, vročem istrskem gnezdju. Bog vedi, kakšno naključje me je bilo pahnilo tja. V gorečem septembru je bilo; solnce se je bilo raztopilo, razlilo se po nebu, na zemljo, in nebo in zemlja in zrak, vse je bilo potopljeno v razbeljeno luč. Težak sopar je puhtel iz pristanišča, ribiške barke z zakrpanimi, pisanimi jadri so se narahlo zibale, na barkah, na produ, celo ob ulicah so ležali na hrbtu in dremali z odprtimi ustmi razgaljeni, potni, rjavi ljudje v modropisanih srajcah in platnenih hlačah. Blodil sem po prašnih ulicah kakor v omotici in

zaželel sem si tudi sam, da bi legel vznak na barko, pod pisana jadra; narahlo bi se zibalo morje pod menoj, pljuskalo bi zamolklo ob breg in jaz bi ležal in sanjal . . . sanjal brez konca, nerazločne sanje brez besed in brez podob . . . in daleč za sanjami, za nerazločno mehko lučjo, bi ležalo moje življenje . . .

Zvečer, ko je ugašalo trudno nebo, sem se napotil iz mesta, v tisto žalostno, neizmerno samotno pokrajino, ki je bila, kamenita in nerodovitna, mati mojih sanj in mojega upanja. Šel sem med nizkimi holmi, posutimi z vročim kamenjem, poraslimi z nizkim grmičevjem, osatom in brezsočno, posušeno travo. Daleč, prav do obzorja: nizki, valoviti holmi, kamenje in osat, tiha, v tišini vzdihujoča, neizmerna samota . . . In iz tišine, iz samote so se vzdignile moje sanje, vzdignilo se je moje upanje, kakor plamen, visok in miren, do nebés.

Na holmu ob morju je stalo sivo zidovje, trdnjavica, skrita za skalovjem in zadelana s travo in mahom; eno samo temno okno je gledalo na pokrajino. Vojak, ki je stal na straži, je gledal name z mrkim, dremajočim obrazom, zamahnil je z roko, da bi pregnal komarja, okrenil se je in je stopal dalje s počasnimi, zaspanimi koraki. Šel sem skozi bodičevje in čez jaso, s kamenjem posuto in poraslo z nizko, rumeno travo; tja sem šel, kjer je globoko spodaj pljuskalo svobodno morje ob strme, črne skale. Daleč, daleč . . . za-

koprnelo mi je srce v boli in radosti, pred sanja-
jočimi očmi se je tiho odpirala brezkončnost . . .
„Daleč!“ sem vzkliknil v samoti; in veliko je bilo
upanje v mojem srcu in velika je bila radost. Zdaj
vem: takrat sem govoril z Bogom; takrat in ni-
koli več.

Cesta, prej bela in vroča, je bila tiha, v
sence skrita, ko sem se vračal. Spodaj, v prista-
nišču, so trepetale luči, zalesketalo se je časih na
črnih valovih; mesto je bilo svetlo, žarek obroč
ob morju. In za grmovjem, ob cesti, sredi samo-
tnega vrta, je stala hiša; in duri so se odprle in
prišla je Marietta in me je pozdravila . . . Kje si
zdaj, Marietta? Široke, polne, temnordeče so bile
njene ustnice; njene oči, poševno zarezane, po-
dolgaste, kakor dvoje mandeljnov, so gledale živo
iz temè. Šla sva na vrt; jaz sem ležal na hrbtu,
roke pod glavo in sem gledal v nebo, ki se je
svetilo dremotno izza temnega figovega listja; Ma-
rietta je trgala zrele, že cukrene fige od nizkih
vej, zato ker sem bil lačen; prinesla mi je v vrču
vodé, zato ker sem bil žejen. Nató je legla poleg
mene in jaz, ki je nisem videl in ki sem strmel
v nebo v trudni, opojni omotici, sem čutil v vsem
telesu bujno toploto njenih mladih ustnic . . . Kje
si zdaj, Marietta? . . .

Vrnil sem se v svojo vročo, zatohlo izbo,
ki je bila tako polna prahú, da me je bolelo v
grlu. Prižgal sem svetilko in sem sedel za mizo;
okno nad mano je bilo že temno, le časih, če

sem se ozrl, sem ugledal obraz, ki je strmel v izbo z neumnimi očmi, spačen v poševni rumeni svetlobi . . .

Moje sanje so bile še v samotni pokrajini, na morju so bile in pri Marietti. V neizmernost so koprnele iz samote in bridkosti, ljubezni so bile željne, lepota jih je prepletala in napajala, kakor prepleta in napaja sveža svetloba jutranji zrak . . .

Takrat sem pisal svojo prvo dramo in svoje prve novele. Takrat sem bil poet. V vsej bridkosti, v vsem ponižanju in v vsej bedi ni bilo takrat drugega nič v mojem srcu, nego lepota in koprnenje, nezavedno koprnenje — kdo mi pové, kod, kdo mi reče, kam? In veliko, verno upanje. Tako sem nastopil to križevo pot: glavo pokonci, v solncu obraz . . .

Kje si zdaj, Marietta?

*

Kako čudno je usehnil, kako žalostno se je posušil ta „modri cvet romantike“! Daleč za mano je zdaj tisti čas, daleč so tiste sanje in komaj še vem, če je bilo resnično tisto življenje, življenje poeta, življenje brez dvoma in brez boja, če je bilo resnično tisto življenje, ali če sem si ga ustvaril sam v tem poznem hrepenenju starca.

Takrat še ni bilo literature, ni bilo literata ne občinstva. Takrat ni bilo javnosti, ni bilo razmer, ni bilo stališča, ni bilo delovanja, ne klike,

ne koterije, ne prijateljev in ne sovražnikov, ne nasprotnikov in ne pristašev, ne Govekarja in ne Tominška, ne Lampeta in ne Merharja . . . nič drugega ni bilo takrat na vsem božjem svetu nego jaz in moje sanje. Neporojeni so bili takrat še vsi tisti strahovi, ki hodijo zdaj ob belem dnevu po cesti in nadlegujejo poštene ljudi. Zakaj takrat sem bil poet. In če bi mi bil takrat kdo povedal: „Temu in onemu niso pogodi tvoje sanje!“ bi se bil zelo začudil ter vzkliknil: „Kako pa se predrzne ta gospod, da gleda moje sanje z nekrščanskimi očmi? Prav se mu je zgodilo, da mu niso pogodi!“ . . .

Žalostno je usehnil cvet romantike in, Bog se usmili, prav nič žal mi ni bilo po njem, še sam sem ga pahnil v blato s hudodelsko nogó. Nastopil je čas, tako smešen in žalosten, kakor ni bil ne čas romantike in kakor tudi ni zdanji čas udanosti in studa . . .

V tesni mrzli izbi, visoko v predmestni ulici, izgubljeni v morju cesarskega mesta, bolan, zgodaj postaran, sem pisal svojo drugo dramo, žolča in sovraštva polno. Visok zid je strmел s svojo slepo beloto v mojo izbo; samo visoko gori je bilo okno odprto in lepo frizirana ženska s širokim, zadovoljnim, smehljajočim obrazom je gledala name. Zaloputnil sem okno; v tisti dobi nisem maral širokih, smehljajočih obrazov. Zunaj je naletaval sneg in burja je trkala na okno; šel sem, da bi pobegnil domotožju, grenkobi in samomučenju.

Morda gledam, kar je bilo, v slabem ogledalu, tako da so oblike pretvorjene in spačene. Morda je podobno jokavemu samoljubju, če izluščim iz neskončne, vesoljne mizerije svojo podobo ter jo obesim na zid ljudem v izgledovanje. Ampak prisegam, da samoljubja ni zraven; tako malo ga je treba kakor samoobtožbe. In če je ogledalo slabo in spačeno, ni škode; kolikor bolj je podoba karikirana, toliko resničnejše so poteze.

Zatorej, glejte, ljudje, don Quijota! Tak je, kakor je bil pred tristo leti, nič se ni spremenil! Njegov idealizem je tako velik, kakor je bil nekoč: pretvarja mlinske peroti v pogumne viteze in debelega Sancha v kralja; tudi njegov boj je tako potreben in koristen, kakor je bil nekoč — že zaradi zabave resnemu človeštvu; samo toliko se je odtistihdob spremenilo, da je don Quijotov zmirom več in da je Cervantes umrl . . .

Ko sem se podonkišotil — zgodaj že se je zgodilo — sem odprl oči in sem ugledal sebe in sem zatorej ugledal vse, kar je bilo. V ogledalu svoje duše, spačenem od grenkobe in bridkosti, sem ugledal svet in vso veliko, strahú in občudovanja vredno krivico njegovo. Iz njega je bila porojena krivica, ni mogla biti ne manjša, ne drugačna, narurna je bila in potrebna in tako velika, kakor svet sam . . .

Težko je ležala takrat božja roka na meni. Dovršila se je žalostna, dolgočasna, v svoji nizkosti in bridkosti od začetka do konca enaka

zgodba, ki je izlila v moje srce vedro grenkobe in ga je zastrupila za zmirom . . . Glej tam, moč neporabljeno, odklonjeno, zavrženo! Povej, kdo ljubi svoj narod, kdo ljubi človeka, kakor ga ljubiš ti? Z ljubeznijo tako veliko in globoko, da je sovrastvu podobna? Kdo hrepení po njem in beži od njega, kakor zaljubljenec, ki mu je omamila ljubezen srce in misel? Fant, razparal si svoja prsa, srcé si izpulil, ponudil si ga narodu, ki ga ljubiš s to temno močjó — kdo je bil, ki je zavrnil tvojo roko, zavrgel tvoje srce?

Obšla me je misel, nebogljenega, z vsemi nadlogami obremenjenega, v sirotstvu vzdihujočega: boj, večer boj, do konca, do kaplje! In komaj me je obšla misel, so izginile vse nadloge, breme je padlo nenadoma raz ramo, srce ni vzdihovalo več; in kakor delež od Boga sem nosil uboštvo in bridkost.

Radost tistih dni ni bila nič manjša od sanjave sreče v romantiki. V telesu, prej tako trdnem, mi je zaplala živa kri, sladak mi je bil žolč, ki se je bil izlil v srce in s prešernim obrazom sem stopil v areno . . . don Quijote po rojstvu in poklicu . . . V živem ognju je trepetalo moje telo; zunaj je naletaval sneg in burja je trkala na okno, v moji nezakurjeni izbi pa je bila vesela, solnčna pomlad.

Komaj še razumem upanje tistih časov, komaj še ga morem razodeti z besedami. Dozorelim očem se je bilo odprlo življenje z vso svojo krivico, s

svojo lažjó in surovostjo, s svojo neizmerno smešnostjo — in nisem se prestrašil, nisem omahnil ter se molče udal. Vesel sem bil razodetja, kakor je bojaželjnen, krepak človek vesel sovražnika . . .

Ne razumem več tistega človeka, ne njegovega upanja, ne njegovega truda. Ne razumem ga in skoro se ga sramujem, kakor mlajšega brata, ki se vêde nespametno in me blamira v spodobni družbi . . . Da bi bil njegov boj vsaj literaren boj! Koliko smo jih že doživeli in nobenemu izmed tistih hrabrih bojevnikov se ni pripetilo zlega! Narobe: literaren boj je zanimiva in koristna stvar, mnogo jih je, ki bi lahko povedali o tem. Danes praznujem jubilej svoje prve knjige in že takrat sem z visokim, ne zelo potrebnim patosom napravil križ in amen čez vse literarne boje. Morda še nisem spoznal, ampak slutil sem, da iz takih papirnih bojev ne izide ponavadi drugega nič, nego smrad in kesanje . . . Toda boj tistega mladega človeka, ki je z odkritosrčno mislijo donkišotil v svoji nezakurjeni izbi, že od vsega začetka ni bil literaren boj. Za nobeno stvar na svetu se nisem tako malo brigal kakor za literaturo, ki mi je bila od nekdanj vsega zaničevanja in vsega zéhanja vredna stvar. Kraljestvo zase je literatura, pritlikavo kraljestvo; pritlikavci se grabijo tam za lase, boré se s papirnimi meči; življenje stoji za plotom in se smeje . . . Ne v areni literature, v areni življenja sem stal! Njemu, vesoljnemu, vseobsežnemu, sem napovedal boj; z

vročó krvjó in s ponosnim srcem sem šel v boj in sem se vrnil potrť, utrujen — nepremagan. Kvečjemu blamiran . . .

Pisal sem takrat knjige, ki stojé v sredi med desetirimi. Najslabše niso, tudi ne najboljše, toda ljubim jih izmed vseh. Tisti plamen, ki se je bil vzdignil pred sanjajočimi očmi iz istrske samote, je takrat vzgorel v meni, objel me je bil vsega. Nisem vedel, kaj je moč, zato ker je bila moč v meni, kakor življenje in kri; nisem vedel, kaj je boj, zato ker je bil boj moje naravno opravilo, kakor dihanje; nisem vedel, kaj je trpljenje, zato ker sem mislil, da je trpljenje atribut mojega stanú in imena . . . Videl sem krivico in sem z veliko gesto protestiral proti krivici; videl sem smešnost in sem pokazal nanjo z glasnim smehom, da bi jo ljudje spoznali; in videl sem, že takrat sem videl češčene, požrtvovalne rodoljube in oznanjal sem ljudem, da ni na svetu že zdavnaj bolj oskrunjenega opravila, nego je požrtvovalno rodoljubje . . . In jaz, na vekomaj osramočeni don Quijote, sem mislil, da bodo ljudjé slišali mojo besedo in da jo bodo razumeli. Toda niso je slišali in je niso razumeli, zakaj mislili so, da sem literat. In zato so oznanjali, da sem povedal jako lepo, da je moj jezik prijeten in blagozvočen; niso pa oznanili, kaj sem povedal. Razodeli so besedo, zamolčali so misel . . .

To so bili tisti časi, ko sem bil umetnik. Zmirom sem bil prepričan, da je umetnika edini

poklic kritika in boj. Morda je moj posluh drugačen od posluha drugih ljudi, morda je pokvarjen: že v najtišji, najslajši lirski pesmi slišim obtožbo; izvila se je bila iz življenja kakor vzdih . . . Edino, kar sem podedoval iz tistih lepih časov, je pričanje, da umetnik, ki se prilagodi, ni več umetnik. Človek, ki zapre oči, je slepec. Nikogar ne sovražim tako hudo, kakor človeka, ki gre z mirnim obrazom in odprtim nosom mimo gnoja in pravi: „Saj ni gnoj! To je koristna tvarina, kmetu v prid in blagor!“ Odgovoriti mu ne morem nič, ampak toliko vem, da se je prilagodil in da ni umetnik . . . Kaj je umetnik tisti, ki se prikloni svojemu modelu in pokaže na podobo: „Podoben nisi, ampak lep si!“ namesto da bi se zasmel: „Lep nisi, ker si podoben!“ — Kaj je umetnik tisti, ki ne vé, da je vsa lepota kritika in obtožba, že zato, ker je lepota? Da je že sólo koprnenje po lepoti obsodba življenja? In da je brezčasten, kdor je zaslutil lepoto in resnico in zatajuje svoje hrepenenje, svoje slutnje? . . .

Minilo je. To so bili dnevi, ki časih natihem zahrepenim po njih . . . kakor so bili, z vsem predrznim upanjem, z vso bedo in z vsem trpljenjem! Napravil sem se bil, da bi pretvoril svet in svet me je pretvoril. Kar je bila pravična kazen za nespametno početje . . .

*

Od začetka sem se bil namenil, da napišem ob tej slovesni priliki svoj življenjepis. Zdaj, ko je ura, sem se premislil. Iz vseh tistih žalostnih zgodb, ki sem jih pripovedoval ljudem, gleda moj obraz; čemu bi ga slikal še posebej? In če bi ga slikal, bi spet ne bilo drugega nič nego karikatura. Zakaj še je kljub vsem nezgodam toliko humorja v meni, da se mi iz resne slike, z resno roko ustvarjene, zasmeje vesela karikatura v obraz.

In bila bi dolgočasna karikatura, ne vesela. Šlo je to smešno življenje, ki ga sam ne razumem in ki sam gledam nanj, kakor na življenje čudnega, usmiljenja in zasmeha vrednega tujca — šlo je enakomerno, trudno, tiho, kakor slepec, v zmirom isti, večnovečni, zadušni senci . . . in tako pojde. Kdo bi slikal to sivo puščobo?

Ni treba, da bi dramil romantika, ki spi pod istrskimi holmi in sanja lepe, dolge sanje; ni treba, da bi budil trudnega bojevnika, ki leži v dunajski izbi osramočen in žalosten in misli z zaprtimi očmi na čase, ko ni bil sam. Kaj bi zdaj s to smešno družbo, kaj bi z romantikom in bojevnikom? Zdaj, ko je v srcu mir in udanost in stud. Zdaj, ko sem napisal na svojo zastavo: Kakorkoli, kamorkoli! — Jadraj, barka, veliko je morje, na vse štiri strani ti je odprto in pristanišča si ne želiva! —

Sivo, težko življenje, polno truda, bridkosti, boja in trpljenja, prazno veselja in sreče, je šlo mimo, kakor velika, mraz in grozo dihajoča senca.

Šlo je. V kratkem času, minuta se mi zdi, se je prikazalo prestrašenemu srcu, senca do nebá, in je izginilo. In nazadnje mir in stud . . .

V tem miru, pod tem svetim geslom „kakorkoli“, sem pisal svoje poslednje knjige. Natanko ne vem, čemu sem to storil, čemu sem pisal. Lehak in žalosten bi bil izgovor: umetnik si, zato si pisal! — Saj bi lahko pil in sanjal! Saj ni bilo hudó potreba, da si vtelesil svoje sanje in da si postavil na trg umotvor, ki pljujejo ljudje nanj, zato ker je umotvor in ker je kritika! Saj te nihče ni silil, da bi šel in pripovedoval stvari, ki jih družba ne mara slišati! Storil bi bil, kakor storé drugi, razvil bi bil nad seboj starodavni prapor: živeti je treba! — Vse to so zlate resnice in mnogi jih upoštevajo; jaz pa jih še ne upoštevam, zaradi čednosti, ki mi je prirojena: zaradi maščevanja-željnosti jih ne upoštevam. Tako so vzrasle poslednje knjige na rodovitni, bogato pognojeni njivi zlobe in zaničevanja.

Kako sladko je, brez navdušenosti, z odprtimi očesom in z zasmehom razodevati svoje srce! Žalost je komaj še žalost, veselje ni več veselje. Le hudó je, da je treba toliko časa in toliko bridkosti, predno se nagne do človeka prijazni mir. Tisti veliki, zaničevalni mir, ki je porojen iz spoznanja. In kolike previdnosti je treba, da se nenadoma ne razgane ta topli plašč! Kakor ga držim s krepko rokó, se zmirom še časih odpnè gumb, zapiha mi na prsa veter od zunaj, iz južnih

krajev zapiha, tistih čudolepih, ki sem jih ljubil kakor mater. Takrat se zameglí okó, zašumé spomini . . . Ko se je nekoč odprl gumb, ko je zašumelo iz južnih krajev, sem napisal knjigo, edino, ki jo berem sam in ki jo ljubim. Mislil sem: dovolj si dal grenkobe, daj zlat dar, da bodo videli, kako si bogat! Dal sem ga in opljuvali so moj dar. Zlato je bilo v mojih rokah: komaj so se ga doteknili z nečednimi prsti, se je spremenilo v blato. Zatorej — kakorkoli! Povej, kar bereš v svojem srcu; zatisni oči, ne glej poslušalcu v obraz. Naj se joka, ali naj se smeje, naj ti iztega rokó v hvaležen pozdrav, ali naj pljuje nate, ne glej nanj! Kakorkoli! . . .

Marsikateri mladenič bo prašal s solznim očesom: Če je tako — čemu torej umetnost? In čemu življenje? Kdo ne odloží suknje, ki mu je pretežka?

O mladenič, da bi tolažbe ne bilo! Bog, ki je usmiljen, je ustvaril toliko rodoljubov, da jih je dovolj za tolažbo dvanajsterim poetom. In kaj je zraven še ustvaril? V svoji dobrotljivosti je ustvaril dolgo vrsto slovenskih politikov, ustvaril je slovansko vzajemnost in njene besednike, ustvaril je pisano množico literatov, ki so služabniki mojega humorja, ustvaril je družčino lirikov, ki se gonijo za Zupančičem in ne vedó, kam grè, ustvaril je tudi v svoji razmišljenosti radikalno narodno stranko, zato pa se je razjezil in je ustvaril moje kritike, in navsezadnje mi je izkazal svojo ne-

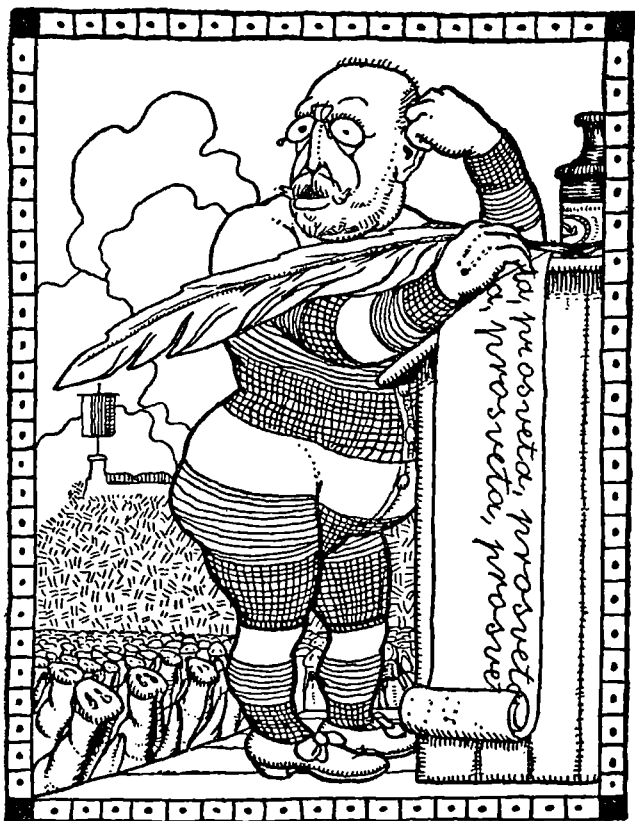
skončno naklonjenost in je ustvaril prečudno lepega dekleta, ki me objame okoli vratu, kadar sem žalosten in me praša s svojim prijetnim glasom: „Was kümmert Sie denn das Gesindel?“

Tako je, mladenič! — Brez sanj, brez boja, z mirnim, udanim očesom glej na življenje; tedaj bo vzknila v srcu lepota, v lepoti kritika in satira! Dovolj si trpèl, dovolj krvavèl! In zdaj — kakorkoli!

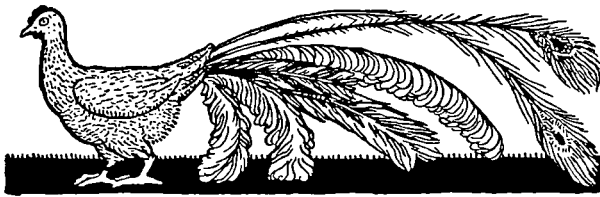
Na Dunaju, avgusta meseca 1906.

Krpanova kobila

KRPANOVA
KOBILA

Študija o gledališču.

Žareč nedeljski popoldan. Vse dvorišče, s peskom posuto in visoko ograjeno, je bilo še v solncu. Zadaj na verandi, za stopnjico višji od dvorišča, so se gnetli ljudje v soparni senci. Vse mize so bile tam zasedene; kmalu pa so se polnile tudi dolge vrste miz na dvorišču. Večji del občinstva so bile ženske; delavke in služkinje. Kljub vročini so bili vsi obrazi veseli in polni življenja. Žarko so se svetile neokusne pisane bluže, svetile so se velike umetne rože na staromodnih klobukih. Tudi otrok je bilo veliko; kričali so in se podili med mizami. Natararji v obnošenih, mastnih suknhah, z umazanimi ovratniki in umazanimi servijetami so begali od mize do mize, potni, zasopli.

V ozadju dvorišča je stal dolg in ozek oder, skoraj meter visok, s sivo platneno streho pokrit in brez zastora. Na tleh je ležala zaprašena, na robih razcefrana preproga; če je stopil igralec s

težkim korakom, če je pokleknil v strastni ljubezni, ali če se je zgrudil ubit, se je vzdignil iz nje oblak prahu. Ob odru je stala lesena koliba, velikemu vaškemu stranišču podobna. Na vegastih durih je bil nabit papir in na papirju je bilo zapisano: „Garderoba za igralce“. Na odru ob kulisi je slonel zelo malomarno mlad fant v posvalkani obleki in zelo predrznim, pobalinskim obrazom; v roki je držal zvonec, pred njim na tleh je ležala harmonika. Duri v garderobo so se odpirale in zapirale: prikazala se je debela ženska v rdeči obleki, z razgaljenim vratom in napudranim obrazom. Za njeno ramo se je vzdignil koščen moški obraz, zlovoljen in zaspan.

Fant je pozvonil. Izza mize na verandi se je vzdignil plečat človek v starikastem fraku; premeril je dvorišče z dolgimi koraki, ozrl se je po mizah in je poskočil na oder. Po izpitem, sivkasto bledem obrazu, po frizuri in po sladko prijaznem pogledu je bil podoben brezposelnemu natakarkarju. Levo roko je položil na prsa, desno je pritisnil ob hlačni rob in se je poklonil globoko, tako da je pokazal plešo. Brez besed. Nato se je okrenil, šel je z umerjenim korakom in resnim obrazom preko odra in se je napolil v garderobo. Bil je pač direktor. Fant je pogledal za njim, nasmejal se je pobalinsko in je pozvonil vdrugeč. Takoj se je odprla garderoba nastežaj in prikazali so se ljudje, čudno oblečeni — v pisane cunje, kakor jih prodajajo starinarji za predpust. Na ženskah se je vse bleščalo od pisanih trakov, rdečih bluz in predpasnikov, od zlatih

ovratnic in zapestnic; moški so imeli majhne klobučke z velikanskimi peresi, telovnike s srebrnimi gumbi, zelene suknjice, petelinje hlače, naga kolena in zelene nogavice. Občinstvo je uganilo takoj, da je to kmečka nošnja in veselo, odkritosrčno ploskanje se je razleglo po dvorišču od ograje do ograje. Že so se gnetli na cesti ljudje, fantje so plezali na ograjo in so strmeli z velikimi radovednimi očmi.

Najprej tragedija. Nikjer ni ohranjena stara grška tradicija tako natanko kakor na predmestnih odrih, na tistih zapuščenih vrtih in dvoriščih, kjer si je bila postavila narodna umetnost svoj šator. Žalost najprej in potem tolažba, veselje in ples. Tako si oddahne prestrašeno srce, dobi opore za klaverno sedanost in upanje v bodočnost.

Kolikor se spominjam, je bila tista tragična pantomima zelo viharna, polna globokih konfliktov, krvavih spletk in pretresljivih katastrof. Zdelo se mi je, da je stvar preveč krvoločna in da bi Hamlet ne bil zadovoljen z njo. Toda spoznal sem kmalu svojo zmoto in ves osramočen sem se zavedal svojega pokvarjenega okusa. „Bolehav sem od trudnoblodih misli.“ Zakaj občinstvo je ploskalo, žareli so obrazi, od tragičnega sočutja so bile solzne strmeče oči.

Nastopili so v tragediji različni ljudje: tiho-tapci, divji lovci, žendarmi, kmetje, nastopil je celo neki vitez ali kaj, s svojim spremstvom. Najbolj pošteni in ljubezni občinstva vredni so bili seveda

tihotapci in divji lovci. Poglavar tihotapcev je bil, kakor drugače ne more biti še izza Karla Moora časov, mlad in lep fant, ki ga je bilo življenja neprijazno valovje vrglo na prod. In zaljubljen je bil. Srečno, kakor tudi ne more biti drugače. To se je videlo takoj v prvem prizoru. Ampak avtor se ni ukvarjal veliko z ljubeznijo; objem, poljub in takoj so pričeli streljati. Ne vem več natanko, zakaj. Nekdo se je zgrudil in so ga odnesli. Nato se je vrnil iz garderobe, oblečen kakor žendarm; to se pravi, na dolgi suknji je imel svetle gumbe, še večje pero na klobuku, na rami pa puško. In streljali so dalje. Oče je streljal na hčerko, poglavar na očeta, žendarmi na poglavarja, tihotapci na žendarme in vitez s svojim spremstvom na vse ostale. Lep in pretresljiv je bil konec. Vse mrtvo, tiho. Sredi odra, med mnogimi trupli, leži poglavar, smrtno ranjen. Črni kodri pokrivajo blede čelo, desnica se krčevito oklepa puške, levica pa počiva na rami — nje! Ona kleči pred njim, globoko sklonjena, bujni, svetli lasje ji lijo na rame, na prsi. Tudi ona je blede. „Še en poljub, moj dragi — a ne v slovo!“ In ko pada njegova glava, ko umirajo njegove velike oči, poseže njena roka za bluzo, vzame svetlo bodalce in —

No, kaj bi pravil; genljivo je bilo! Navdušeni vzkliki, burno ploskanje, solze v marsikaterih očeh. Ljudje v pisanih oblekah, ležeči vse križem po odru, so nenadoma vstali, stopili so v vrsto in so se poklonili. Tudi poglavar je vstal in se je

poklonil s trudnim nasmeškom. Nato so se napotili v garderobo, zasopli, potni, neblago dišeči. Fant je sédel na stopnjice ob odru, vzela je harmoniko in je zagodel. Od mize do mize je hodila debela, neuljudna ženska z bradavico na nosu in je pobirala novce.

Nato humor. Prikazal se je na odru direktor sam v visokem belem cilindru, haveloku in svetlih kariranih hlačah. Za njim je prišel harlekin v zelo širokem, belem in rdečepikastem dominu. Gospodar in hlapec. Harlekin je bil namreč hlapec. Priletel je že bil, skoraj sključen, z neumnim, vsakdanjim obrazom in s plahimi, vodenimi očmi. Od začetka sem mislil, da ni nič smešnega na tem človeku; pa sem se motil, zakaj komaj je stopil na oder, se je razlegel glasen krohot od ograje do ograje. In smejal se je tudi harlekin sam; tisti ubogi, neumni, z moko na debelo potreseni obraz se je režal široko in tiste vodene oči so buljile v občinstvo pol plaho in pol zadovoljno. Komaj se je zasmejal, se ozrl, mu je priletela krepka klofuta; sklonil je glavo in se je režal dalje, oči so gledale prav tako plaho in zadovoljno. Spet klofuta. Gromko ploskanje, viharen krohot. Smehljal se je celo direktor sam in je udaril tretjokrat. Na vsak način je bil to jako dober harlekin. Komedija se je šele pričela. Harlekin je nosil gospodarjev fotografični aparat; gospodar bi rad fotografiral; harlekin pa nikakor ni mogel postaviti palic, zmirom mu je spodletelo in aparat je ležal na tleh. To je bila komedija.

Tleskalo je neprestano, padalo, tleskalo. Ne vem, kako se je stvar končala, ali toliko je gotovo, da je bilo vse lepo in kratkočasno. Še med kulisami, ko se je napravljajal z odra, je dobil harlekin klofuto in se je opotekel v garderobo. Direktor se je s prijaznim nasmeškom poklonil ter se napotil za njim. Fant je zagodel.

To je bil humor, za nazadnje pa je bilo treba še naslade. Široko se je zarezal fant ob odru, bolj nego kdaj je bil pobalinski njegov obraz. Sedel je na stopnjicah in je godel razposajeno poskočnico.

Napol so se odprle duri garderobe in pristopicala, priskakljala je drobna suhotna ženka. Oblečena je bila v zelo kratko, pisano, čipkasto krilce, vrat je bil globoko razgaljen, tudi roke so bile gole; na drobni glavi se je vzdigala velikanska frizura. Obraz je bil majhen, suh, na debelo našminkan in z moko potresen; obrvi so bile pobarvane, karminasto pobarvane so bile tudi tanke ustnice. Stopicala je, skakljala in priskakljala na oder. Na verandi so moški vstali, zleknili so vratove in se muzali zadovoljno. Ženska se je poklonila nalahko, brcnila je z nogo in je pritisnila roke na prsa. To je bilo zelo lepo. Ali ko se je poklonila, so se pokazale ostre kosti pod vratom, pokazale so se tudi žile na rokah; rdeča komolca sta bila jako špičasta in nič manj špičaste niso bile rame. Veselo je zagodel fant in ženska je vzdignila noge. Kaj bi rekel? Prijetno so plavale roke po zraku, noge so bile tu, tam, prevračale so se čudovito

in so brcale, da je bilo človeka sram. Pobalin je naposled prenehal in v tistem hipu je stala ženska mirno sredi odra, noge nekoliko krive, zasopla in potna; solnce je prav tedaj prisijalo preko strehe in ji je sijalo na suhi obraz; tenek curek potu ji je tekel preko lica in se je mešal s šminko in pudrom. Nasmehnila se je in tedaj se je pokazalo, da v zgornji čeljusti ni imela vseh zob. Moški so ploskali z debelimi rokami in ženska se je poklonila, na karminaste ustnice je pritisnila prste in razprostrla roke. Fant je zagodel . . .

Solnce je žgalo in zatoхло je bilo na dvorišču kakor v zakajeni kavarni. Natararji so sopli naglas; pot jim je lil od čela. Obrazi so goreli od vročine, od pijanosti in od razkošja. Pobalinski se je režal fant na stopnjicah in je godel neprestano; ženska je plesala . . .

Kako je bilo dalje, ne vem. Najbrž zmirom spet od začetka: tragedija, gluma, ples . . . Še od daleč sem slišal navdušeno gromko ploskanje in vesele vzklike.

Šel sem po široki cesti in sem prišel do majhnega, zaprašenega parka z nizkim, od solnca ožganim drevjem. Ob parku je bil nasut, Bog vedi čemu, velik kup ilovice in okoli kupa se je gnetlo veliko število otrok. „Kaj pa je, fant?“ — „Teater!“ mi odgovori bosonožec, pogleda me komaj postrani in strmi z izbuljenimi očmi na oder. Oder je bil namreč tisti kup ilovice. Tam je stalo troje fantov, kuštravih pobalinov z bosimi, umazanimi nogami

in hlačami do kolen. Lesene meče so imeli v rokah in so si stali nasproti z razgretimi obrazi in bleščočimi očmi. Enemu izmed njih je curljal od čela tanek rdeč curek; ni se obrisal in najbrž tudi čutil ni. Iluzija, samoprevara se je umikala resnični strasti, na odru in pod njim. Dogovorjeni program je bil pozabljen, kri je bušila v glavo, oči so vzplamtele. „Udari! Bij!“ . . .

Da, to je bila resnica, to je bila strast, je bilo življenje! Ne tisto otročje, pomehkuženo igrakanje s strastjo, ne tista zlagana vzburljenost, ki se izpremeni naposled v sladko razpoloženost: „Saj ni nič!“ Krvi dajte, resnične krvi! . . .

O ti pomehkuženi čas! Kje ste že gladijatorji? Zatajevati je treba žival, ki bi tako rada grizla; tako rada bi pila kri in limonade ji dajejo! Samo še v naši nedolžni mladini, samo še v nepokvarjenem srcu našega preprostega naroda živi natura in resnica. O, učite se od njih, da ni sramota sneti masko z obraza, usehlega od poželenja, in duhati vročo kri. „Bodite kakor otroci!“

Šel sem dalje in na misel mi je prišel Maeterlinck. Bog vedi, zakaj ravno Maeterlinck, ampak tako mi je bilo, da bi se zasmejal naglas.

Z lepim in koristnim naukom v srcu sem šel po svojih potih.

Govékar in Govékarji.

I.

Med mnogopomembnimi znamenji, živimi simboli, ki jih poraja čas po svoji podobi, sebi v slavo in sramoto, se je pojavila Krpanova kobila. Zdaj stoji v zgodovini slovenske kulture kakor Prešernov spomenik.

Dogodek je bil zelo ponižen, med dnevnimi noticami šepetaje razglašen; in če ga je lahko-miselni svet slišal, je pozabil nanj. V šentpeterskem predmestju so venčali Krpanovo kobilo, ko se je vračala iz gledališča; triumfator se je zibal v hlev, simbol pa je ostal na cesti in smrdi še zmirom.

Pravijo, da je bila vse le šala; ampak če je v vsaki šali polna mera resnobe in resnice: tako polna ni bila nikoli, kakor v tistem veselem navdušenju.

Govékar je bil spravil na oder ime Martina Krpana. Napisal je satiro; ker je nerodno pisati satire o slovenskih stvareh in ljudeh, je naperil sulico na ministre cesarja Janeza; toda Govékar, satira in cesar Janez so postranske reči, potopljene v mogočno senco kobile. Najlepšo dramo bi bil lahko napisal Govékar, brusil najfinejše besede,

krepro snoval in spretno grmadil silne efekte — v šentpeterskem predmestju bi venčali kobilo.

Mnogoteri nespametni ljudje očitajo Govékarju (tudi jaz sem bil nespameten in sem mu očital), da vedoma izrablja inštinkte šentpeterskega predmestja, slovenski kulturi na kvar in oviro. In vodstvu slovenskega gledališča očitajo tisti nespametni ljudje, da ravna brez razuma, brez cilja in smotra in da se lovi za inštinkti šentpeterskega predmestja kakor pijanec za klobukom. To so pač nespametni ljudje, ki ne vedo, da je šentpetersko predmestje zelo veliko, da sega od Drave do Adrije. In nadalje tudi ne vedo, da slovensko gledališče ne stoji v pustinji, temveč da je del živega telesa; del se ne sme razvijati hitreje in ne drugače, kakor se razvija telo; slovensko gledališče mora ostati za zdaj pod kobilo; vsak višji razvitek bi bil nezdrav, razvit del bi kvaril simetrijo telesa — in kdo bi privoščil svojemu narodu elefantiazo?

Nekoč, pred leti, so igrali Ibsenove „Strahove“. Gledališče je bilo natlačeno. Intendanca se je grabila za lase in je nameravala odstopiti še tisti večer, ker je sumničila šentpetersko predmestje, da je navdušeno za kulturo in da hrepeni po lepih užitkih. Ampak strah je bil prazen. Ljuti so bežali ljudje na mračno cesto: „Kakšni strahovi so to? Kje so bele cunje? Kje je britof?“ In intendanca ni odstopila.

Pred par leti so uprizorili „Pot okoli zemlje“ in intendant je hodil po Ljubljani z žarkosolnčnim

obrazom: „Ampak naš slon! Kakšen slon! Takega slona še ni bilo!“ In slon je zmagal.

Lani pa so venčali Krpanovo kobilu.

Zatorej je treba zapisati: Govékar ne izrablja ničesar, ne škoduje nikomur, temveč je samo v skrbeh, da ne dobi naš narod elefantiaze; takisto dela intendantca . . .

Čemu o gledališču? Čemu samó o tem, ki je komaj mezinec telesa? Kaj pa je z venčano kobilu v politiki? Kaj pa je s tisto v literaturi? Kaj s tisto, največjo in najbolj venčano, s tisto v družabnem življenju, ki je mati vseh drugih?

Resnično: zgrabi paglavca za lase, ali pa mu stopi na nogo — zmirom bo zakričal pri ustih. O nobeni slovenski stvari ni mogoče pisati, da bi se ne zadel človek ob vse drugo in ob narod sam; začni moliti Očenaš in takoj boš imel na jeziku Češčena-marijo. Dotakni se tega telesa, kjer hočeš, povsod bo obtičal prst ob gnojni buški, v studencu vseh bolečin, v kulturni laži.

Ah, da bi bila vsaj kulturna laž! Ampak tukaj ni kulturne laži, temveč je laž o kulturi in še satirik ne ve, kaj bi s to lažjó! Kultura je mati tisočerih laži in satirik, ki jih sovraži, jih je vesel, kakor je kladvo veselo nakla. Kjer pa ni matere, tam ni hčeri; nekdo se je zlagal, da imamo kulturo, in zdaj se vleče ta laž brez konca ter je izvor velikih zmot, nesreč in krivic. Če bi se tisti človek ne bil zlagal in bi res imeli kulturo in bi kljub temu venčali Krpanovo kobilu, tedaj bi bilo besedičenje

o umetnosti in kulturnem zavodu samo navadna kulturna laž, kakor so kulturna laž „literarni večeri“ v dunajskih gledališčih. Tam bi se začela satira; neha pa se satira, kjer se začne laž o kulturi. Če pride spodoben človek in sede za mojo mizo in mi vzame servjeto s kolen in se usekne vanjo, mu jako zamerim; čisto nič pa ne zamerim rodoljubu z dežele, če stori takisto, in tudi ne, če govori zraven o kulturi in o slovanski vzajemnosti; kaj bi z njim?

Nekoč, pred davnimi leti, je nekdo pisal dolge članke o „kulturnem zavodu“, o slovenskem gledališču. Seveda je bila takrat stvar taka, kakor je zdaj, ampak beseda je bila lepa in je ostala. Neki član intendance je celo razumel, kaj beseda pomeni; in že dolgo ni več član intendance. Tista beseda je ena izmed najlepših narodnih svetinj; komaj se človek prestopi med feljtoni, se spotakne ob njo. Življenje ima kakor dihur; devetkrat jo lahko ubiješ in takoj se ti zasmije v obraz. Devetkrat lahko venčajo Krpanovo kobilico in deseti dan ti zaluči feljtonist kulturni zavod na glavo . . .

Bodi oprezen, človek, bodi oprezen in tih! Zakaj mnogo je naših kulturnih zavodov, mnogo jih je, in če ti prileti na glavo eden, prileti drugi za njim.

Jaz ne maram tega . . . Mislim, da bi začeli od začetka. Spoglejmo se, pozdravimo se prijazno in brez jeze; tistega fanta, ki je lagal o naši kulturi, pustimo, kjer je: naj sam opravi s svojo vestjo.

In recimo: kulture ni, kakor je ni bilo, torej ni kulturnih zavodov in jih ni treba, tudi laži ni več in svobodno si lahko smejemo v obraz!

Kar se gledališča tiče, bi ga lahko spremenili v cirkus; zadnjič sem videl dresirane pse — zelo kratkočasni so bili in šentpetersko predmestje bi bilo očarano. Na prazne police v fasadi bi bilo treba postaviti Krpanovo kobilico; na obe strani: zaradi simetrije.

II.

Odrle so se torej duri in osuplim očem se je pokazala veličastna perspektiva.

Res je, da igrajo v našem gledališču budalosti in da je naš, Bog se usmili, kulturni zavod pokobiljen in pokrjavljen, ampak občinstvo ni zrelo za življenjsko dramo.

Res je, da je smél človek, ki odreka našemu narodu kulturo, ampak naš narod ni kulturn, zavrača tujinsko negacijo, kritiko življenja, ki je bila zmirom vsebina in namen umetnosti.

Res je, da imamo odlično mlado umetnost, toda naš narod je nezrel za umetnost in vrhutega siromašen, zato naj poberejo umetniki šila in kopita ter se spravijo na tuje, kakor sinovi propalega kmeta.

Res je nazadnje, da naš narod zavrača umetnost zaradi umetnosti same — to je naš l'art pour l'art — in da gre skromni Slovenec po dnevnem napornem delu v gledališče namesto v gostilno samó zato, ker je ceneje.

Kdo je napisal te stavke? Jaz jih nisem napisal. Na čisto drugi njivi se je porodila njih genialna hinavščina. Ne še toliko genialna kakor genljiva. „Rad bi, saj vem, kako bi bilo treba — ampak naš narod!“ . . . In solza na licu.

Tako, recimo, hodi Govekar po Ljubljani in išče, kaj bi dramatiziral. Kdor bi ga videl, bi si mislil: „To je postaven človek, ki se redi in nič ne misli.“ Ne, Govekar plaka. On plaka, da je na šentpeterskem predmestju bolj popularen nego Shakespeare in Ibsen. Tolike nesebičnosti še nisem doživel nikoli, razen oni dan, ko sem gledal prodajalca konjine, ki je bridko jokal pred svojim mnogoštevilnim občinstvom: „O, ljudje božji, kako se mi smilite, da si ne morete privoščiti boljšega!“ In je prodajal dalje.

Krivično je, da imenujem baš Govekarja. On dramatizira s krvavečim srcem, ne zato, ker nima svojih idej, temveč zato, ker je tipus. Legijon je Govekarjev; res je, da ne dramatizirajo vsi, toda Govekarji so vendar. Ne pasejo se le na enem polju; po vsi domovini jih mrgoli in največ je tistih, ki hodijo v politiko na pašo. Vsi so junaki dvojnega prepričanja. S solzami v očeh mi tožijo Govekarji: „Lepa stvar je prepričanje, lepa stvar je ideal — ampak ljudje so neizobraženi, zahtevajo budalosti na odru, v knjigi in na shodu in jaz imam družino!“ Navaden Govekar, kakor jih hodi brez števila po naših ulicah, sedi z menoj v gostilnici, sreča me na cesti in nabere obraz v bridkostne

gube: „Res je, prav imaš; v gnojnici živimo!“ In kaj napravi poštenjak drugo jutro, ko je svoje ideale prespal? „Ne, nimaš prav! Ne mi, rodoljubi, mi nismo vodniki občinstva; občinstvo je naš vodnik in ker je občinstvo neumno, smo neumni tudi mi!“ Tako govori Govekar namreč samo v javnosti; to je njegovo drugo prepričanje, ki je namenjeno za „ljudi“. Ni ga sram pred ljudmi; pred menoj bi ga bilo sram.

*

Velika zmeta leži v tem dvojnem prepričanju in v zmoti leži groba žalitev naroda. Vsi Govekarji, od prvega do zadnjega, podcenjujejo narod in precenjujejo sebe. Razkrojili so narod v dva natanko ločena dela: v narod, ki ni zrel za kulturo, in v Govekarje, ki trpe strahovito ob tej nekulturi in ji zategadelj služijo. Nikoli ti ne poreče Govekar v literaturi: „Po mojih mislih je ta roman slabo zasnovan, nerodno pisan —“; v politiki: „Po mojih mislih nimaš prav in tvoje nehanje je brezkoristno —“; in v umetnosti: „Po mojih mislih tvoje delo ni umotvor!“ — Ne, Govekar poreče: „Tvoj roman je imenitno delo, ampak za narod ni; prav imaš, ampak za tvoje ideje ni zrel naš narod; tvoje delo je umotvor, ampak kaj bo naš narod z umetnostjo?“

To se pravi: Jaz, Govekar, stojim visoko nad svojim narodom, vem natanko, česa bi bilo treba in kako bi moralo biti. In kljub temu, da to vem, ne storim, česar bi bilo treba, ne trudim se, da bi vzdignil narod k sebi, temveč lezem sam v naj-

globlje njegove luže, zatajujem z udanim srcem svoje prepričanje in sem na ta prijetni način svojega rodoljubja mučenik, kjerkoli me človek zgrabi. Siromak se je zmotil. Ni treba, da bi on vlekel narod v svoje višave, temveč hudó je treba, da se vzdigne iz svoje lene, gnile, po neizobraženosti smrdeče samozadovoljnosti do višine svojega naroda.

Tako so se vzdignili Jurčič, Kersnik, Trdina, Levstik, Tavčar; in narod, ki je stal nad njimi, jih je sprejel z obema rokama.

*

In kolika bojzljivost, kolika strahopetnost leži v tistem dvojnem prepričanju! Človek, ki ima v svojem srcu le žarek umetniškega inštinkta, in posebno še človek, ki ima v svojem srcu le žarek ljubezni do svojega naroda, bo delal zmirom brez strahu, kakor mu ukazujeta umetniški inštinkt in ljubezen. Brez strahu in brez obzira, tudi brez čustva, da kaj „žrtvuje“ svojemu prepričanju; zato bo tako delal, ker ne more drugače. Govekar in njegova pasma pa more tako in more tudi drugače. To so ljudje, ki nimajo v svojem srcu ne umetniškega inštinkta in ne druge ljubezni, nego mogočno in globoko ljubezen do samega sebe. V politiki se ta pasma navadno ne pridruži nobeni stranki; če se pridruži, tedaj je čisto gotovo „zmerna frakcija“, to se pravi, ohrani si za hrbtom mostiček na drugi breg. Njih geslo je: „Res je, ampak!“

Na tem bregu je „res“, na onem „ampak“, po sredi pa jadra zmerni poštenjak in se redi. Njegova cula je polna raznovrstnih prepričanj, njegovo pa ni nobeno. — V literaturi so iznašli ti globokoumni Govekarji „zmerno moderno“. „Jaz sicer z vsem srcem simpatiziram z moderno, ampak!“ Ne vem, če Govekar še zmirom misli (njegova pasma misli še zmirom), da je izraz „moderna“ sinonim za svinjarjenje. Pa nič ne dé, če tako misli, zakaj še v tem slučaju bo razodel svojo naturo in bo rekel: „Do kolen grem, dalj pa ne; vse kar je prav!“ Ta prijetna pasma, ki živi, dasi nekoliko okusnejša, tudi v drugih narodih, je pozdravila Maeterlincka, ko je napisal svoji ženi v prilog „Monno Vanno“, „Neprošenega gosta“ pa je zasmehovala, natanko tako, kakor je zasmehovala po ljubljanskih krčmah prve Zupančičeve pesmi. — Kako sodijo Govekarji o umetnosti, o tem ni treba, da bi govoril še posebej. Le to je treba zapisati: ta mnogoštevilna pasma je v prvi vrsti kriva, da slovenski narod ne pozna svoje umetnosti, niti imen ne svojih umetnikov.

Ti ljudje pravijo, da vedo natihoma, kako bi bilo treba in kam, toda — „narod neče“. O, narod hoče. Le Govekarji so leni, strahopetni in bojazljivi. Boje se dela, zato delujejo.

*

Dvojno prepričanje se imenuje po slovensko „delovanje“. Napiši pošteno kritiko o čemerkoli; mislil boš, da si storil koristno in rodoljubno delo, ki bo rodilo sadove. In se boš zmotil. Zakaj v tistem trenutku bo vstal v tem ali v onem kotu ta ali oni Govekar in te bo ogovoril ves razžaljen: „Manj besed, gospod, in več delovanja!“ — Tudi jaz sem delal, že veliko sem delal in časih sem vesel, če se ozrem po svoji njivi. Delal sem, deloval nisem. Zakaj bil sem, kar ni bil še nikoli in noben Govekar: bil sem umetnik. In ljubil sem svoj narod, ki ga še nobeden Govekar ni ljubil. Govekarji ne morejo ljubiti naroda, za tako ljubezen ni prostora v njih praktičnem srcu; zato so rodoljubi. Ne ljubijo ga, temveč delujejo za narod.

In zdaj bi rad vedel, enkrat za vselej, kaj pomeni beseda „delovanje“. Razodeni mi, Tebanec! Služil sem kulturi svojega naroda z vso svojo močjo; to ni bilo delovanje. Ti, mnogovedni Tebanec, si oviral to kulturo, kolikor so pač zmogle tvoje slabotne roke. Ali je bilo to delovanje in kaj je delovanje?

Govekar se nasmehne in mi odgovori po angleško:

Business!

*

Tako je. In zdaj je razjasnjen fenomen, da še noben rodoljub, ki je deloval za svoj narod, ni trpel zanj. Vsaj jaz doslej še nisem videl take sorte čudaka in bi bil zelo vesel, če bi ga srečal.

Govekar sicer trpi, zato, ker mora neprestano premagovati svoje nagnenje in prepričanje, ampak to trpljenje je bolj notranje.

*

Moje opravilo ni, da bi se prerokal z vsakim posameznim Govekarjem, ki ga srečam na cesti; pač pa je moje opravilo, da pokažem tipus, da razodenem njegovo naturo, odkrijem njegov izvor, preiščem njegove življenjske šege in navade, skratka, da ga v podobi naše kulture postavim v tisti kot, v katerega sodi. To pa je naloga umetnika; ne more biti drugega, nego vsebina umotvora . . . In čudno je, da še ni prišel človek, ki bi zgrabil Govekarja na cesti ter ga kratkomalo dramatiziral.

Dobro meni! Kaj zato, če pride mimo moje zgradbe kužek, zazeha v solnce in vzdigne nogo! Za rezultat se ne menim veliko, kužka simboliziram brez usmiljenja ter ga postavim krščansko stiliziranega v svojo lepo zbirko, ki bo sčasoma precej popolen arhiv malovedne dobe.

Dvojna resnica.

I.

Meglen, pust, do smrti žalosten dan; ali je še dan, ali se je že nagnil mrak? V senco in meglo se gubé sive, objokane hiše; težki, mokri vzduh je poln zlovoljnosti in neprijetnih spominov, in človeku je pri srcu tako tesno, kakor da še nikoli ni videl solnca. Potrta je in malodušna; kakor nelepe, od blata oškropljene, nerodne živali kobalijo misli po megleni cesti, kobalijo v kolobarju brez smotra. Ne lepega spomina, ne vesele želje več in spomni se človek naposled na slovensko umetnost in njen križevi pot . . .

Postal sem pred izložbo; med papirjem in knjigami stoji neokusen, pozlačen okvir in v okviru je podoba. Slika tihe, otožne pokrajine; dvoje brez, v mraku samujočih. Tudi njemu, ki je bil ugledal te breze, ni bilo veselo pri srcu — ne lepih spominov, ne ponosne želje več. Tako zgodaj . . .

Ljudje so hodili mimo in nihče se ni ustavil; pust in vlažen je bil večer, pusti so bili obrazi. Breze so samevale kakor sredi tihe pokrajine; in zdelo se mi je, da bi vztrepetale v strahu, če bi se ozrlo nanje neprijazno oko.

V izložbi, v steklu, sem ugledal obraz. Častitljiv obraz z lepo dolgo brado in tudi v njegovem smehljaju je bilo kakor tiho sočutje, je bila mehka otožnost.

„Kako Vam je pogodi?“ me je nagovoril gospod svetnik s prijaznim glasom. Odgovoril sem, kakor se spodobi, da moja sodba ni merodajna, da pa se mi zdi slika, če gospod svetnik dovoli, pošten umotvor in umetnik uvaževanja vreden človek.

Izmed mnogoterih čednosti, ki krase gospoda svetnika, je treba še posebej imenovati njegovo ljudomilost. Z mano, nevrednim človekom, govori tako naravnost, brez vsake ošabnosti, skoraj bi rekel prijateljski, kakor z najbolj zaslužnim prvoboriteljem. Nekoliko tesno mi je bilo vselej ob tej mehki prijaznosti; kakor je sram človeka, ko sprejemlje nezaslužen dar. Čutim se tako majhnega in ničvrednega, tako prazno in brezpomembno se mi zdi moje življenje, kadar povešam plahe in osramočene oči pred obrazom moža, ki ne pišejo časopisi o njem nikoli drugače, nego o „diki naroda, prezaslužnem, požrtvovalnem“ itd. Skril bi se tedaj v temno vežo in bi se na tihem razjokal. Kam te vodi trnjeva steza? Kdaj, o kdaj boš dika narodova? . . . Toda ne obupaj, vzdigni oči in zgleduj se po njem, za njim nameri svoje korake in kmalu bodo zasijale zasluge dalekovidno na tvojih prsih! . . .

Gospod svetnik me je potrkal po rami.

„Resnično, lepa reč! Ampak čemu, prašam Vas, čemu?“

In še bolj bridkosten je bil njegov smehljaj.

„Da, čemu?“ je odgovarjal sam, ko sem molčal plah. „Vselej me zaboli srce, kadar se pojavi mlad umetnik, nadebuden fant. Prav tako se mi zdi, kakor da bi se mlado neumno dekletce napotilo v svet; — čez leto in dan se vrne pokvarjeno in umrje v zaničevanju. Čemu se je napotila v svet? Doma naj bi molzla krave . . . To so tiste neumne sanje! Kaj je treba fantu, ki je mlad in zdrav, da bi sanjaril in se ukvarjal z umetnostjo? Delal naj bi — toliko je koristnih poklicev na svetu!“

S prijaznim pogledom me je povabil ljudomili gospod svetnik in tako sem šel, visoke družbe vesel, ob njegovi levi strani po večernih ulicah mimo ljudi, ki so pozdravljali spoštljivo; sladko mi je bilo, zakaj tudi name je padel žarek časti — kakor obseva v jaslicah glorijska Izveličarjeva tudi nevredne pastirce . . . Tisti večer je bila čudna mehkoba v srcu svetnikovem; tudi velike ljudi, samosvoje, zmagovite značaje obide časih žensko-plah občutek, da se sklonijo k pritlikavcem ter odgrnejo skrito rano.

„Saj veste, gospod, da sem velik prijatelj umetnosti —“

Vedel sem, o!

„— in da poznam ter uvažujem njen pomen za narodovo življenje in njegovo kulturo. Zato sem vesel in ponosen, da se tako krepko razvija naša mlada umetnost. Prijetno je govoriti ob slovesnih prilikah: Tudi mi, narod zaničevan, siromašen, tudi

mi imamo svojo kulturo, kulturo samosevko, ne od višjih oblasti umetno izgojeno. Ponosno si lahko udarimo na prsa: Tudi mi — in tako dalje! Toda to, gospod, to je teorija!“

„O blagorodje, gospod svetnik!“ sem vzkliknil ves žalosten.

„Teorija, drugega nič! . . . Dvoje resnic razločujemo, gospod: javno in domačo. Mladi ste še in tako ste si časih morda mislili, da lažejo navdušeni govorniki, da lažejo časopisi vsi po vrsti, da je vse javno življenje, kakor se kaže v besedah in dejanjih, velika laž. Zmotili ste se, zakaj to ni laž, to je — javna resnica. Kaj še niste slišali govornika? Kako trepeče njegov glas, kako plaka — vriska! Kako se svetijo njegove oči v svetem ognju, kako žare njegova lica! In za komedijanstvo naš narod nima daru; videli ste v gledališču. Ne laž — javna resnica! . . . Kaj mislite, da bi mogel govoriti v veliki družbi, ob slovesnem večeru, kakor govorim zdaj z Vami? Čisto drugačne bi bile moje besede, nocoj govorjenim naravnost nasprotne. Ali tudi tiste besede bi prišle naravnost iz srca in bi segale v srce. Mirno živita druga ob drugi, domača in javna resnica; nikoli si ne prideta navzkriž, in prav je tako! Zdaj govorim z Vami; pridružil bi se nama tretji prijatelj in mislim, da bi ostali še zmirom pri domači resnici; komaj pa bi prišel četrti, bi se mahoma, skoraj čudežno, izpremenile naše misli, pozabili bi popolnoma, kar smo govorili pred trenutkom. Kakor da se nas je doteknila

čarovna palica — Bog vedi kako, nenadoma stojimo sredi prostrane pokrajine in vsenaokoli drugega nič, nego — javna resnica. In kar je najbolj čudno: prav nič se ne zavedamo, da smo bili preskočili zelo znaten jarek; stojimo sredi tiste pokrajine, kakor da smo stali tam od starodavnih časov, zato da ostanemo na vekov veke. Tako je, gospod!“

Glava mi je klonila v ovratnik; mraz mi je bilo. Iz sive megle so lili na cesto zmirom gostejši mrakovi; nenadoma se je zasvetilo tam gori, iz tihega poslopja je pogledalo veliko svetlo oko in se je začudilo. Gospod svetnik je zavzdihnil.

„Ah, žalostno je! kajti človek ne ostane zmirom na rodovitnem polju javne resnice . . . Kaj nisva govorila o umetnosti? Glejte, to je javna resnica: čast, ponos, kultura, napredek — i. t. d. Veliko je lepih besed in če jih razvrstite z umetno roko, se rodi jako navdušen govor, jako prijeten članek. Bodite uverjeni, rodi se iz resničnega ognja in ljudje čutijo ta resnični ogenj in verjamejo. Zakaj bi ne verjeli? Javna resnica je, ali resnica je naposled vendarle . . .“

Njegovo, drugače tako hladno oko je pogledalo sanjavo. Kam je pogledalo? Ali je zakoprnelo v teminah malodušnosti po solncu one prostrane pokrajine, kjer puhte iz rosne prsti tenke meglice lepih besed in friziranih čustev? Ali je seglo morda še dalje, še globlje — do tistih duri, ki počiva za njimi mladost, tako nedolžna in tako občudovanja vredna v svojih pestrih lažeh, zani-

čujoča dvom, brodeča preko mlak v višine? . . . Nagnil sem glavo in sem stopal s tihimi, obzirnimi koraki, da bi ne motil njegovih samotnih misli. Toda povrnil se je pogled z dolge poti, nasmešek je vztrepetal na ustnicah.

„In vendar, gospod, kako lepo in koristno je to urejeno! Človek je lahko navdušen in zdvojen, sentimentalen in ciničen, vesel in žalosten, vse po vrsti, brez prehoda in brez povoda, pa mu nihče ne more očitati hinavstva. Govoril sem sinoči, — da, gospod, še sinoči sem govoril in v mehkobi čustev so se mi solzile oči — da smo stopili s krepkim korakom v prednjo vrsto kulturnih narodov, da so minili časi naše sramote, ko smo sklonili glavo, če nam je kdo pljunil v obraz: Pokaži, kaj si ustvaril, nato zahtevaj svoje pravice; dokaži, da je tvoje polje rodovitno in vredno semena! . . . In zdaj: — Obrodilo je naše polje, pridite in pogledajte, kako se ziblje v solncu zlato naše klasje! . . . Tako sem govoril in, gospod, ali mi morete očitati, da sem lagal?“

„Ne, ne, gospod svetnik, blagorodje!“ sem vzkliknil navdušen in stisnil bi mu bil roko, če bi ne bilo nedostojno. On svetnik in jaz poet!

„No, glejte, — lagal se nisem, pa vendar ni bila resnica, kar sem govoril. Vsaj zdajle, v tem trenutku, ko sva sama, ne čutim v srcu te resnice . . . O, gospod, če ni zlagana tista navdušenost, je pa vsaj pregrešna. Le popolnoma barski človek brez srca in brez sočutja bi se mogel

navduševati ob napredku naše umetnosti. In jaz sem človek mehak in usmiljen . . . Naš narod napreduje, ali kako drago plačuje sproti svoj napredek! Naša umetnost gre svojo ponosno pot proti solncu — da se tako izrazim —, ampak ta pot je pokrita s trupli! . . .“

V samotni ulici je bilo in gospod svetnik je izvlekel iz suknje robec in si je obrisal orošeni nanosnik. Tudi meni so se zasolzile oči. Gospod svetnik pa je bil krepak značaj in govoril je dalje s hladnim, že čisto mirnim glasom.

„Ovladala me je bila sentimentalnost; oprostite mi, zgodi se redkokdaj . . . Po pravici rečeno — čemu pa se ukvarjajo ti ljudje, umetniki in poetje, s stvarmi, ki jih ne rabi živa duša? Kdo jim je bil zapovedal, da naj pojo, da naj klešejo kamen, mažejo platno? . . . Narod? Briga se narod zanje! Slavec poje in tudi kos — ali ta dva ne zahtevata, da bi ju narod redil . . . Velikokrat sem že premišljeval, kako prijetno bi bilo, če bi umetniki ne bili ljudje, temveč nekaki stroji, ki bi jih ne bilo treba ne mazati, ne popravljati in ki bi proizvajali neprestano, nam na veselje . . . Tako bi človek ne imel težke vesti . . .“

Strmel sem in ves prestrašen sem bil.

„Da, gospod, to je domača resnica in ono, kar sem prej govoril, je bila javna; kakor bi se izrazil nemški prirodoznanec: Feld- und Wiesenwahrheit . . . Naš narod je ubožen, umetnost je zanj luksus, ki si ga ne more privoščiti. Kar storite,

kar še nameravate, pomislite zraven zmirom, da je naš narod ubožen . . .“

Bog vedi, kakšna predrznost me je bila obšla in prašal sem pohlevno:

„Gospod svetnik, blagorodje, kaj ni to tudi . . . javna resnica?“

„Ne“, je odgovoril nakratko. „To je domača in javna resnica, eden tistih redkih slučajev, ko se človek ob najboljši volji ne more lagati . . . Ubožen je naš narod; in zdaj pomislite na tisto veliko število mladih, idealnih ljudi, ki ponujajo svojemu narodu svojega uma in srca sadove, darove, ki jih narod ne mara, ker so predragi zanj! Ali se Vam ne smilijo ti mladi ljudje, umirajoči z grenkobo v srcu? Ali se Vam ne smili narod sam, ki leži na njegovem siromaštvu še prokletstvo nehvaležnosti? O tragika! . . .“

Tresel se mu je glas, meni pa je bilo, da bi zaplakal.

„O tragika! Berač sprejemlje dar od berača. ‚Ne, bratec!‘ se brani. ‚Kaj se mučiš, da bi mi napravil to veselje? Škoduješ si grozno, meni pa ne pomagaš čisto nič. Res, prav nič nisem potreben tega veselja. Napravi mi rajši par novih škornjev; plačam ti jih pošteno in obadva bodeva zadovoljna!‘ . . . Tako se brani ubožni narod; umetnik pa ne posluša nič, tudi poet ne, in seje rože, kjer bi bilo bolj potrebno zelje. Žal je človeku, ko gleda tako nespametno početje, žal mu je teh blagih ljudi. Delovanje za narod, za kulturo nje-

govo, za povzdigo takorekoč njegovega duševnega nivoá . . . hm . . . lepe reči . . . ob slovesnih večerih. Kar se mene tiče, spoštujem bolj tisto delovanje za narod, ki koristi obenem tudi človeku samemu. Takih pametnih delavcev, gospod, je mnogo . . . hm . . .“

Že je bila noč, hladna, žalostna; kakor za gostim zagrinjalom so gorele svetilke ob ulici.

„Kaj bi ne stopili malo k meni? Sam sem zdajle, pred večerjo, in dolgčas bi mi bilo, posebno če bi se spominjal na tiste samotne breze v izložbi. Tam prezeba umetnost, ubožni narod hodi mimo, ne ozre se na nedosegljivi dar . . .“

Stopil sem z njim; vodil me je v sobo, ki se mi je zdela bogato opremljena. Poet, doma na cesti, nisem sedel še nikoli na tako mehkem naslanjaču. Sédel sem prav na rob in sem pokrill kolena s klobukom. Moje oči pa so se ozirale spoštljivo po sobi, ozirale só se in so se čudile. Tam na steni . . . tam na drugi . . . bogati okviri; v okvirih . . . da, v okvirih . . . Gospod svetnik se je nasmehnil narahlo, prav narahlo, nasmešek se je širil polagoma, že so vztrepotali brki.

„Zakaj ste povესili oči, gospod? Ej, zakaj ste povესili oči?“

Nisem jih povzdignil; jecal sem.

„Kako lepe bi bile tiste breze v tem bogatem okviru, gospod svetnik, blagorodje . . . kako bi jim bilo gorko . . .“

Zdaj so se smejale tudi njegove oči.

„Ne, ne, gospod . . . naš narod je ubožen . . .“

In nenadoma se je zasmel naglas, tresla se mu je lepa brada in snel si je nanosnik, da bi mu ne padel na mizo.

„Naš narod je ubožen, gospod, ne prepirajte se z resnico! Kaj naj bi dal v tiste bogate okvire, ko je naš narod ubožen, presiromašen, da bi podaril kos kruha umetnosti? Ali naj bijem v obraz resnici in naj kupim tiste samotne breze? Kako bi me pogledali ljudje, kako bi me pogledal narod! Ne, gospod, ne morem! Usojeno mi je, da kupujem tiskane podobe po kroni . . . zakaj naš narod je ubožen . . . In kje bi ostala potem tista lepa, poetična tragika?“

Vesel je bil gospod svetnik in se je smejal, da so mu tekle solze po licih. Nato je vstal in me je potrkal po rami.

„Tudi Vi, gospod, tudi Vi boste še nekoč . . . kujon . . .“

Jaz pa sem šel po meglenih, vlažnih ulicah in kakor sem šel, oči uprte v tla, poln tihih, težkih misli, so me vodili koraki naravnost do svetle izložbe, do samujočih brez. Nikogar ni bilo več mimo; na steklu so se nabirale kaplje in so podrkavale v dolgih curkih navzdol. Kakor za meglo sem videl breze, kakor v veliki daljavi; tam so samevale in mraz jim je bilo . . .

Vztrepetal sem in sem se ozrl; kakor da je stal nekdo za mano, šepetal ob moji rami.

„Tudi ti, tudi ti boš nekoč kujon!“ —

„Res, saj si še mlad!“ sem pomislil in sem šel po svoji pusti poti . . .

II.

Ne mislim pripovedovati zanimive zgodbe, niti opisati zanimivega človeka. Narobe, stvar je tako vsakdanja, kakor le mogoče in človek tako navaden, kakor jih hodi na stotine in tisoče po vseh potih in cestah naše domovine. In prav zato ker je stvar tako vsakdanja in človek tako navaden, hočem opisati dogodek, ki se mi je pripetil oni dan. Vem sicer, da je zanimivost najimenitnejša dolžnost pisatelja; ampak pregrešil sem se že tolikrat proti vsem pravilom, pisanim in sporočenim, da sem že takorekoč „izven zakona“ in da grešim z lažjo vestjo, kakor kdo drugi.

Sedim zadnjič v kavarni in premišljujem o tega življenja bridkosti; nenadoma me potreplje nekdo po rami in pozdravi me prijazen glas; pred mano stoji moj prijatelj Kuštrin. Elegantno je oblečen, nekoliko rejen, kar se mu jako poda; obraz, svetel in veder, razodeva zadovoljnost in veselo zaupanje v življenje.

Če se ne motim, sem že govoril nekoč o prijatelju Kuštrinu. Ali škoda ni, da ga opevam vdručič; zakaj takrat še ni bil rejen in njegov obraz še ni razodeval tolike zadovoljnosti in tolikega zaupanja v življenje. Takrat so se mu še poznali sledovi tiste dobe, ko je z mano in z drugimi

prijatelji premišljeval o tega življenja bridkosti in ko je bil še vojak v svetem in velikem boju proti „kompaktni večini“. Tudi tisti prijatelji so zdaj že večjidel rejeni.

„No, prijatelj Cankar, Bog te živi! Kako? Kako?“

„Slabo, prijatelj Kuštrin, slabo, kakor zmirom. Kdor stoji pod kapom, je moker. Ti si se že naveličal. Kako se ti godi? Kaj je novega v domovini? Kaj počne Gangl? In kaj je s Haecklom?“

„Slabo se ti godi, meni pa se godi dobro in to je prav. Rad priznavam, da imaš veliko lepih čednosti, koristne čednosti pa nimaš nobene. In če misliš, da si naprednjak in revolucionar, se sila motiš, kajti ni ga večjega nazadnjaka od tebe. Kjer smo bili pred desetimi leti, tam si ostal, medtem ko smo mi, ki nas zmerjaš s filistejci, napredovali. Ostal si sam in če je še kdo drugi ostal poleg tebe, tedaj je, Boga mi, prav tako suh, kakor ti. Kaj se nikoli ne boš spametoval?“

„Rad bi se spametoval, toda povej mi, kako bi to storil!“

„Z besedami ti ne morem pomagati, pač pa z lepim vzgledom in ta vzgled sedi pred tabo in si pali cigareto. Pomisli malo in se spominjaj, kakšen je bil tvoj zvesti prijatelj Kuštrin v tisti lepi dobi, ko smo vojevali ramo ob rami sveti boj proti kompaktni večini. No? In poglej me zdaj! Mir se je naselil v mojo dušo in zredil sem se. To prijetno stanje je imenoval Hermann Bahr „Ab-

geklärtheit“. In mnogo nas je zdaj, ki smo „abgeklärt“. Ti pa morda misliš, ne, čisto natanko vem, da tako misliš, da smo zatajili svojo mladost in svoje prepričanje.“

„Tako mislim.“

„Vraga smo zatajili! Ves stari katekizem od začetka do konca imamo še v glavi, izbrisali nismo niti besede in čas, ki je bogat in rojeva nove misli kakor senožet novo travo, nam je dal še novih vzrokov za boj in nove uporne moči.“

„Zakaj ne delate po svojih mislih?“

„Kaj si neumen? Seveda si neumen. Zdaj pa te nekaj prašam: ali si že slišal kdaj besedo o dvojnem prepričanju?“

„Velikokrat.“

„In pljunil si, kadar si jo slišal. Mi vsi smo pljuvali takrat, neprestano smo pljuvali. Zdaj ne pljujemo več.“

„Nič več?“

„Ne. To je novica, ki ti jo sporočam iz domovine: dvojno prepričanje je rehabilitirano; sedlo je za mizo med druge čednosti in se redi. Po pravici: ali zapaziš kako spremembo na meni? Poleg masti namreč. Tako: ali se ti zdi, da sem kaj izgubil, eno uho morda, ali eno oko, ali kos nosu? Da sem drugače pohabljen? Pokveka, ki je ni radost pogledati? Nestvor, ki je sebi v sramoto in ljudem v pohujšanje?“

„Nič takega ne zapazim.“

„Seveda ne. In pomisli, ta lepi, rejeni, veseli, zadovoljni, ugledni, priljubljeni in spoštovani človek, ki sedi pred tabo, ima dvojno prepričanje.“

„Da ga ima, ni čudno; čudno je, da je povedal.“

„Saj sem ti rekel, da je rehabilitirano! Pojdi danes na cesto in razglasi: ‚Jaz imam dvojno prepričanje!‘ — ‚Kaj pa kričiš‘, ti poreče sosed, ‚saj ga imam jaz tudi!‘ — Ne moreš si misliti, kako se je ta čednost razširila. In po pravici! Lepo se da izhajati z njo na svetu: poglej me!“

„Ne razumem; čemu rabiš dvojno prepričanje? Slekkel bi bil staro ter oblekel novo.“

„Kaj? Ali me hočeš žaliti? Da bi prodal svoje prepričanje? Da bi ga zatajil? Menjal? Nikdar! Kot značajan človek živim in kot značajan človek umrjem! Brez prepričanja človek ne more in ne sme živeti in kolikor več jih ima, toliko boljše je.“

„Šališ se.“

„Nič se ne šalim. Prijatelj Cankar, moje revolucionarno prepričanje je prav tako iskreno kakor tvoje; moje oči vidijo vso žalost sedanjosti in ves obup prihodnosti prav tako natanko kakor tvoje; moj razum sodi prav tako pravično in strogo kakor tvoj; moje srce je prav tako potrto kakor tvoje in nič manj ne sovražim kompaktne večine kakor ti.“

„In vendar si v njeni službi.“

„Kaj bom v tvoji? Kompaktna večina ve dobro, kako mislim o nji in vendar me ima rada. Sovražim jo, ker je kompaktna večina in spoštujem jo, spet zato, ker je kompaktna večina. Ali razumeš?“

„Ne.“

„Torej grobo: jaz vem, da je moj gospodar kanalja, ampak če bi ne bil kanalja, bi mi ne dajal kruha in ker mi daje kruh, ni kanalja.“

„Zamotano prepričanje.“

„Zamotano je res, ampak slovenski narod je duhovit. Ali bi rad, da ti povem nekaj veselega? Vsa domovina je že polna novih idej; vsi, kolikor jih poznam, so prepričani, da po starih potih ne moremo več dalje; prevrat v srcih in glavah, ki čakaš nanj, se je v resnici že izvršil.“

„Še enkrat mi razodeni evangelij; prevelika je moja radost.“

„Ampak vsi so prepričani, da se tiste ideje nikoli ne bodo uresničile in da pojdemo po starih potih dalje.“

„Torej: da in ne!“

„Zdaj si razumel, hvala Bogu. Tako je! Prej so rekli: da ali ne; zdaj pravimo: da in ne. To, glej, je dvojno prepričanje! V gostilni in kavarni eno, v javnosti in v življenju drugo. Vse po potrebi. Treba je, da živi duša in treba je, da živi telo. Jaz sovražim kompaktno večino in se redim; ti jo tudi sovrašiš in ne boš nikoli debel. Jaz vem, da je vse, kar delam, ničevno in časih celo škod-

ljivo; to je moje prepričanje; in vendar delam s prepričanjem, z drugim namreč, in živim prijetno. Ti pa misliš, da je tvoje delo nekaj vredno in časih celo koristno; in ker imaš eno samo prepričanje, ne živiš prijetno. Kdo si je bil izbral boljši del?“

„Ti si si ga bil izbral!“

„Tako je! — Čas hiti; zbogom, prijatelj!“

„Zbogom!“ —

Ta malo pomembni razgovor v kavarni je vse, kar sem nameraval povedati. Morda bo kdo dvomil o njegovi resničnosti; ampak Boga mi, da sem izpremenil komaj besedo!

Prešeren.

I.

Bral sem zgodovino Prešernovega spomenika in se nisem čudil; videl sem osnutek in njegovega stvarnika in sem se čudil prav tako malo; slišal sem iz daljave špektakel slovesnih pesmi in imenitnih govorov — bridkost je bila v mojem srcu, zakaj verzi so bili slabi; drugače je pa bilo vse po pravici in v redu in čudil se nisem nič.

Kako lepo in čisto se razodevajo vse skrite čednosti naroda v vsaki njegovi kretnji! Zamahne, izpregovori besedo in glej: zasveti se v veliki luči natura njegova, tako da bi je najimenitnejši satirik boljše ne obžaril. Zame, ki sem len in ki imam s svojimi skrbmi dovolj opravila, je to zelo koristno in ne pride mi na misel, da bi zabavljal. Sam si je spisal narod čedno satiro ter ji je postavil spomenik na Marijinem trgu; treba je samo, da to oznanimo, drugače pa nimamo, hvala Bogu, nobenega dela; satirikov rabi narod prav tako malo kakor kiparjev, in kar se mene tiče, se bom vrnil na lirično poprišče.

Pred štirimi leti sem nameraval siromak napisati zabavljico o naši kulturni žalosti, o življenju

in nehanju umetnikov in posebno o tisti trobojno pisani lupini narodovi, ki je našega trpljenja začetek. Napisal sem to stvar in jo dal celó natisniti, ponesrečila pa se mi je tako, da se Bogu usmili. Kakšna zabavljica je to, če zadene tako malo, da jo narod par let pozneje pretvori v resnico ter neskončno prekosi slabotnega satirika slabotno fantazijo? Pisal sem, da so sodili jezikoslovci o načrtih za spomenik pesniku ter sem opomnil, kako lepo znamenje je za našo kulturo, da sodi že Nace iz Razora o nebeških zvezdah. „Zapisano je, da se brigaj krojač za svoje kopito, čevljar za svoj vatel, ribič za svoj čopič in slikar za svoje mreže“ je rekel Capuletov sluga in je mislil, da je napravil dovtip, pa ga ni; in tudi jaz sem korenito obsedel s svojimi jezikoslovci. Prešernovega spomenika še abecedarji niso sodili, temveč gospodjé, ki jih po pravici spoštuje ves narod, ki pa imajo z umetnostjo — blagor jim! — prav tako malo opravila kakor z jezikoslovjem. Ampak čemu bi govoril o sodnikih? Naj bi bil presojal načrte kdorkoli; osebe, mnenja, razsodnost, pamet, umetnost — same postranske reči! Od začetka ni bilo mogoče, da bi bil stavil Prešernu spomenik kdo drugi kakor Zajec in précej bom povedal, zakaj ni bilo mogoče.

Ali bi bilo živi duši na Slovenskem prišlo kdaj na misel, da bi naročil slavnostno pesem Prešernu in ne Koseskemu, Zupančiču in ne Ganglu? Sliko Jakopiču, kip Bernerkerju? Ne! Svoji k svojim! Zajec, najmanj osebni, najpuščobnejši in (to je be-

sedaj) najponižnejši slovenski kipar je bil rojen in poklican, da ustvari spomenik — ne Prešernu, temveč tistemu licu, ki nam ga kaže narod v tej žalostni dobi. Čemu skrbi in preglavice, jeza, prerekanje in hude besede? Zgodilo se je, kar je bilo treba, da se je zgodilo. V tisti svoji ponesrečeni satiri sem pripovedoval nadalje, da je dobil nagrado za načrt spomenika mlad kipar, ki je bil umetnik, naročilo pa da je prejel nekdo, ki je bil tudi kipar, pa ne umetnik. Vso krivdo sem zvrnil na „jezikoslovce“ in sem jim napravil s tem veliko krivico. Tisti neumetnik je bil poklican, da ustvari spomenik, zato ker je bil po svoji brezosebnosti, po praznoti svoje duše in dolgočasnosti svojih misli najbolj soroden svojim delodajalcem in času, v katerem je živel. Vsaka knjiga, slika in vsak kip je spomenik dobe. Zato bi bilo protinaturno, da bi se vzdignil iz te klavrne dobe veličasten monument, in strahoma vprašam: kaj bi bilo, da nismo imeli Zajca? Pravijo, da je bil Zajčev osnutek med vsemi sedmerimi prav zares najboljši in da so gospodje prisiljeni kupili edino suho kravo, prignano na semenj. Ampak to so same prazne besede; doživeli smo že take reči, prijatelji, da lahko modro zapišemo: če bi bilo poslalo svoje osnutke sedmero Rodinov, spomenik bi bil stavil Zajec. Resnica je, da imamo, kolikor jih jaz poznam, vsaj dvoje kiparjev, ki sta umetnika: Berneker in Peruzzi; ampak Prešerna je napravil Zajec in Zajec dela zdaj Vego in bo delal Bleiweisa in bo delal Andrejčkovega

Jožeta, in kadar Zajca več ne bo, bo nastalo zajčevstvo ter bo delalo spomenike sebi in svojemu narodu, po petnajst metrov visoke.

Imenoval sem Peruzziya in sem rekel, da je umetnik. Napravil je za cesarjev spomenik osnutek, ki se mu je hudo ponesrečil — in glej, takoj je dobil naročilo, Berneker pa je preklinjal svoj talent. Ampak, o Peruzzi, tvoja pot drži navzgor in kolikor višje boš stal, toliko manj bo naročil in z bridkostjo se boš spominjal na tiste čase, ko ti je zmota dodelila dopadajenje narodovo. Stal boš v kotu, ko bo obiral Zajec kosti velike slave. Pozajči se!

„Govorilo se je že o novem natečaju“, pravi Zajec sam in tista govorica je bila v celi dolgi komediji edino pametna; zategadelj je ostala samo govorica. Poleg nerazsodnosti, poleg nevednosti v umetniških stvareh je bilo namreč nujno potreba, da se je razodela ob tej ugodni priliki tudi ponižujoča odvisnost in nesamostojnost Zajca in njegovih gospodarjev; drugače bi spomenik ne bil popoln. Zajec je delal kakor krojaški vajenec; mojstri in „kseli“ so stali za njim in celo vatel je zapel svojo pesem ob priliki „novega natečaja“. Mojster pa sam ni vedel, kako bi s frakom, in tako je sklical na kup vse sosede, ki so majali z glavo in kimali in govorili in hvalili in grajali, dokler ni bil frak skrpan na tako čudežen način, da natakari ne vé, ali ima škrice spredaj ali zadaj. Komu večja zamera, učencu ali mojstrom? Od poštenega de-

lavca, ki ni umetnik, bi bilo nespametno zahtevati originalnosti in idej; od ljudi, ki ne marajo ne originalnosti, ne idej in ki sovražijo oboje, bi bilo nespametno zahtevati, da bi iskali teh stvari. Torej nikomur zamere. Ampak čemu je bilo treba, da se je vlekla komedija na Dunaj in da so razkazovali svetu naše uboštvo? Kaj pa briga Hellmerja in Kundmanna naša neumnost? Nazadnje bosta morda res mislila, da imamo na Slovenskem same estetike tiste vrste, ki so letali po Dunaju, in namesto umetnikov same krojaške učence. Jaz mislim, da naj ostanejo take reči med nami, ki se poznamo. Zunaj naj zastopa našo umetnost Berneker, doma Zajec; tako je vse v redu, čast je rešena in neumnost tudi.

Lepa in velika je bila misel, da se postavi Prešernu spomenik, ki bi bil spomenik narodove ljubezni. Toda . . . za veliko misel je vodil boj Črtomir in je oblekel kuto; Brdavsca je premagal Krpan in je postal koncesioniran kontrabandar. Kar se je rodilo kdaj velikega, je umrlo smešno smrt; iz spomenika narodove ljubezni je postal nenadoma spomenik klavrne dobe.

II.

Minilo je. Govori so utihnili, na radost trudnih poslušalcev, visoko v noč je strmela brezoblična, črna masa, ob vznožju so veneli venci; mesto je

dremalo, zmerom bolj zaspano so gorele svetilke; na tlaku so se oglasili časih težki, omahujoči koraki zakasnelega rodoljuba v črni suknji in belih rokavicah, tuintam je bruhnil iz krčme krik in krohot.

Po samotnih Prešernovih ulicah je stopalo počasi dvoje gospodov proti Marijinemu trgu. Tisti, ki je hodil na desni strani, je bil visok in precej rejen, oblečen je bil v staromodno črno suknjo, na glavi je imel visok cilinder s širokimi, privihanimi kraji; na blatnih in oprášenih čevljih se mu je poznalo, da je bil preromal dolgo pot. Njegov obraz, nekoliko zabuhel in postaren, je bil popolnoma obrit; male, sive oči so gledale resno; izpod cilindra so se mu usipali na rame dolgi, že zelo osiveli lasje. Stopal je visoko vzravnan in se je oziral po trgu. Njegov tovariš je bil skoro za glavo manjši od njega. Hodil je zelo živahno, z drobnimi, capljajočimi koraki in zibal je v taktu čokati život; oblečen je bil precej slabo, suknja mu je bila prekratka in tudi hlače so mu bile prekratke in preozke. V obraz je bil podoben svojemu tovarišu, samo da je nosil kratko, svetlo bradico in zelo košate brke; licà pa so mu bila prav tako polna in sivozagorela in tudi njegove oči so bile majhne in sive in so gledale resno. Mehki, zelo širokokrajni klobuk, ki je visel na strani in odkrival visoko čelo, je razodeval starega študenta.

„Tam je, gospod!“

Študent je iztegnil roko in je pokazal na Marijin trg.

Postala sta; visoko pred njima je strmela v noč ogromna, brezoblična masa.

„Bog se usmili!“ je vzdihnil gospod in je prekrizal roke na prsih. Študentu pa se je zasvetil obraz in tresla se mu je lepa, svetla bradica.

„Bodi že kakorkoli!“ je vzkliknil. „Vse, kar je zraven nelepega in neprijetnega, je le grda senca lepega telesa. Če mi prinese otrok šopek velega, nedišečega listja, ga sprejemem radosten, ker sprejemem njegovo ljubezen. Jaz vem, o gospod, kaj vam žali srce. Toda pozabimo zmote, neresnične komedije, prazne besede; in kar ostane, je odkritosrčna narodova hvaležnost in njen spomenik. Če vidim svojo ljubico v neokusni obleki in s komedijantsko frizuro, mi je sicer globoko žal, toda moj objem ne bo nič manj iskren in nič manj gorek moj poljub. Naposled pa mi nikar ne zamerite te velike smelosti: kar je doživel Schiller v obili meri, tudi vas ne more raniti, ki vam je bilo dodeljeno v tako skromni merici.“

„Modre so vaše besede, o prijatelj“, je odgovoril gospod. „Ampak vaša radost je moja žalost, in kar vam je razjasnilo obraz, ga je meni zatemnilo. Ne žalijo me komedije, ne prazne besede in ne zmote; za mojih časov so bile vse te čednosti prav tako razširjene v našem narodu kakor danes, ali pa še v obilnejši meri. Otrok je sicer okusil palico večkrat, nego je bilo treba, ampak, naturam expellas furca, in tako dalje; in palica tudi ni najboljša mati. Da je češčenje, ki ga izka-

zujejo mojemu imenu in spominu, še večje in še bolj odkritosrčno, ne mogel bi ga biti od srca vesel. Zakaj, bratec moj po duši in trpljenju, nikoli nisem bil ponosen, kadar me je hvalil Miha Kastelic in tudi za hvaležnostjo Janeza Bleiweisa se nikoli nisem gonil.“

„Vendar je beseda resnična, da se bolj raduje Bog nad skesanim grešnikom nego nad devetindevetdeseterimi pravičniki. Niste marali Kastelčeve hvale, ne hvaležnosti Bleiweisove: glejte, zdaj so vam prinesli hvalo in hvaležnost na zlatem krožniku. Kakšna je bila naša zasluga, da smo vas častili in ljubili, ko smo sinovi in dediči Smoleta in Čopa? Našo ljubezen ste uživali kakor zaslužen kruh in nam samim je bila večja sladkost nego vam. Prijazen pogled sovražnika in tujca je bolj dragocen nego bratov poljub. Skromni plamenček, ki je gorel nekoč v srcih spoznavalcev, pa se je razgorel danes v velik plamen in gori že tudi v srcu Kastelca samega. Resničen je ta plamen in dvom bi bil neplemenit. Kolikor tudi je bilo nepotrebnih besed in druge navlake, na dnu srca je ljubezen in je zvenela prijetno celo iz nerodnih besed. To, mislim, je velik dobiček in veliko plačilo za vse trpljenje; Koseski je mrtev, vi pa ste zmagali; vse drugo je brez vrednosti in pomena, ne žali nas in ne radosti; prišel je čas vstajenja, ki je moral priti, in to je dobro.“

„Ne vem, prijatelj, če ravnate pametno, da se ne ozirate na postranske zmote, na nepotrebne

besede in na vso drugo komedijantsko navlako; morda bi se prav iz teh stvari dala spoznati globoka resnica. Ali ostaniva pri jedru, pri ljubezni! Tudi za mojih časov so častili Vodnika in so mu peli hvalo; seveda so pozabili zraven Linhart, ki je pisal lepšo slovenščino, in Japlja, ki je delal boljše verze, če so bili še tako pobožni. Častili so Vodnika odkritosrčno in ljubili so ga brez hinavščine, kakor je zaslužil. Toda ob istem času so ljubili in v isti sapi so častili Koseskega; isti ljudje, ki sem jim bil pijanec in prismojenec. In zdaj pomislite, kako čudno mi je bilo pri srcu, ko sem slišal danes to slovesno gospodo in sem ji videl v obraz: prav nič se niso izpremenili, ne v besedi ne v mislih, tudi ne v pogledu in izrazu. Slišal sem Janeza Bleiweisa, bral sem slavnostno pesem Kastelčevo, med črno množico sem ugledal celo solidneža in poštenega gospoda Scheuchenstuela in Kopitar je poslal pozdrav. Edina razlika je bila, da so slavili to pot mene in ne Vodnika. Ne dvomim o njih ljubezni, ker pravite, da bi bil dvom neplemenit. Toda njih ljubezen, ki je resnična, ni izlita name in na moje pesmi; sama zase živi, sama vase je zaljubljena in zgleduje se nad svojo velikostjo in genljivostjo. Razumeli me boste bolj natanko, če vam rečem, da ljubijo bolj moj spomenik nego mene. Komu izmed njih sem bil kdaj tako drag, da bi ga izpreletela sladkost ob samem mojem imenu, da bi vzel ob težki uri v roko mojo knjigo in je ne vrgel v stran? Kdo izmed njih me je

spoznal (zakaj ljubezen je mati spoznanja) in je ugledal z globoko radostjo, da je moja knjiga le moja beseda in da je sramežljiva beseda le senca človeka, njegovih misli in njegovega resničnega pomena, in da je zategadelj moja knjiga le motto mojega življenja in le ime mene samega? Morda so res zaljubili moje pesmi; morda so res pogledali v jezero in so videli lepe, sinje valove; svetlih gradov in zelenih poljan na dnu pa niso videli. Kako bi me mogli ljubiti s tako ljubeznijo, da bi je bil vesel? Brali ste velikokrat, kako ravnajo z mojim življenjem, z mojim telesom; brali ste in ste spoznali, da jih je sram tistega, ki ga ljubijo. Skrivajo, kar bi morali oznanjati naglas, opravičujejo, kar bi morali opevati. Strah jih je mojega trpljenja, ker je večno; zato ga ne marajo gledati ter pojo rajši slavo breztelesnemu rodoljubu ter mu stavijo spomenik. — Žal mi je, prijatelj, če sem vas užalil; zato pojdiva dalje.“

„Če ni resnica njih govorjenje in nehanje, če je vse le zunanji blesk, le gesta in komedija, tedaj mislim in sem uverjen, da tudi ta debeli in težki plašč ne visi na palici, temveč da zakriva slutnjo resnice, nezavedno in nezadovoljno spoznanje ter željo po opravičenju. Pogledali so v jezero in niso videli svetlih gradov, toda zaslutili so jih. In tudi te slutnje bi bil vesel in bi jim bil hvaležen zanjo.“

„Res“, je odgovoril gospod, „slutnja se razodeva v tem slovesnem nehanju, kakor se je raz-

odevala nekoč v njih sovraštvu. In kakor sem jim bil hvaležen za njih zasmeh, tako sem jim hvaležen za češčenje; zakaj izvor je isti, le voda je drugačna.“

Napotila sta se preko Frančiškanskega mostu; gospod je postal in se je ozrl na tiho Ljubljano, na temne hiše, iz vode strmeče. Študent je videl, kam so se zagledale, kam so zasanjale njegove oči.

„Bral sem nekoč“, je izpregovoril študent, „kako je pameten in duhovit gospod razlagal, da Julija takorekoč ni bila živo bitje, temveč le podoba in simbol vaših idealov, in da je bila vaša ljubezen le gorško koprnenje iz te žalostne doline realnosti — nič drugega torej nego ljubezen klavrnega klativiteza do nikoli ugledane, visoko češčene Dulcineje. Kakor je bila ta misel duhovita, tako je bila pretirana: in vendar se mi zdi, da je veliko resnice na dnu. Tisti pametni gospod je slutil morda vso resnico, toda zapletel se je v lastno duhovitost, ni poklical Julije od mrtvih, kar je nameraval, nego jo je šele dodobrega pokopal. Meni je bilo lažje spoznati resnico, zakaj poznal sem Angelo in tudi Almo sem poznal. Vse so živele, ženske so bile od mesa in krvi; da bi tako ne bile.“

„Res se je bil zmotil tisti duhoviti gospod, ampak samo toliko, da je povedal četrtingo resnice namesto cele. Nekateri drugi gospodje pa so

se potrudili in so povedali še ostale tri četrtinke. Vsaka povest zase je neresnična, ampak vse skupaj, pametno združene in zlite v pravo posodo, so čista resnica. Nekdo je dejal, da sem hodil za Julijo, ker je bila bogata. Nekdo drugi je prisegal, da je bila grda in da so jo napravili lepo šele moji verzi, ter ji očita, da je bila premajhna, prešibka, bahata in da je govorila nemško. Nekdo je celo zvedel, da je nikoli nisem videl ter da nikoli nisem govoril besede z njo in da so torej vse moje besede gola izmišljava, iz Petrarka porojena. Veliko pa je tudi tistih, ki mi zamerijo, da sem prepeval Juliji genljive podoknice, ko bi bil moral pestovati. O, lepa je bila Julija, in bogata, in aristokratska, in tudi nemško je govorila! Toda moja ljubezen se ni rodila iz njene lepote, ne iz njenega bogastva in tudi ne iz njenih aristokratskih manir, dasi so mi bile vse te čednosti zelo pogodi; pogodi mi je bilo celo, da je govorila nemško, in ljubil bi jo bil morda nekoliko manj, da je bila navdušena Kranjica. Tam, iz Chrobathove pisarne, tam iz temne izbe, kjer je kričal otrok in me je uklepalo nase nizko življenje, iz ozkotnosti družbe, ki me je bil Bog obsodil mednjo, iz sramote dni, ki so jih drugi živeli in ki sem jih jaz trpeč gledal, iz koprnenja jetnika se je porodila moja ljubezen. Zato ni mogla objeti drugega nikogar nego Julijo. Ali bi koprnel v nadlogah delavnika po pestunji in krščenicu? In nihče drugi bi Julije ne bil mogel ljubiti. Zakaj nikomur ni bil delavnik tako dolg in

nihče si tako ni želel praznika kakor jaz. Kdor ni občutil, ne more sočutiti.“

„Občutil sem!“ je vzdihnil študent.

Krenila sta za vodo na Poljanski nasip, oba tiha, zamišljena v davne čase. Študent je pomislil na pota, ki jih je hodil tod, spomnil se je besed gospodovih in žalost ga je objela. Onkraj Šent-peterskega mostu, kraj vode, se je vzdignilo iz temne jesenske noči ogromno črno poslopje.

„Ali je tam?“ je vprašal gospod.

„Tam je mrtvašnica!“ je odgovoril študent.

„Tako je mi je zdelo in sem jo spoznal, zakaj noben kraj ni tako zelo pripraven, da bi rodil Almo in Angelo. Svoj dom pogledajte in se zamislite v bridkost koprnjenja in spoznali boste, kako resnična je bila moja ljubezen. Zamislite se in spoznali boste tudi, zakaj nisem bil vesel hvale in hvaležnosti, ki so mi jo bili prinesli na zlatem krožniku.“ Študent je povetil glavo.

„Videli ste njih obraze in njih besede ste slišali in morda vas je izpreletel nelep spomin. Toda povzdignite srce in hranite bridkost! Govorili ste o zmagi, ki je praznovala svoj praznik pred mojim spomenikom. Zmaga ni bila moja — kaj sem jaz, nadložen človek? — temveč bila je zmaga našega hrepenjenja, tistega velikega življenja, ki šumi v bodočnost in ki nas je izvolilo za svojo posodo. Naša zmaga je večna, ob vsakem koraku nam prepeva svojo pesem, ne samo pred spomenikom. Bolj jasna je in bolj natanko jo spoznamo

v sovraštvu in preziranju nego v bojzljivem in v neodkritosrčnem poveličevanju. Tam, v tej hiši mrtvih in umirajočih, je naš spomenik, večji in imenitnejši nego oni na Marijinem trgu. In vendar je bilo že zaradi forme potreba, da se je vršila slovesnost tako slovesno, kakor se je vršila. Potrebno je bilo, da nam je prineslo svoj dolžni davek leno življenje, strmeče topo v nizka tla, in nič ne de, da se povrne zdaj z olajšanim srcem k vsakdanjemu opravilu in h Koseskemu, Bleiweisu in Vrazu. Ponižnost in udanost res ni zelo odkritosrčna, prav tako malo kakor češčenje in ljubezen in klobuk je bil snet le neradovoljno in zaradi spodobnosti, ampak dobro je le in pravično, da so, če je niso spoznali, vsaj zaslutili svojo dolžnost. Drugače tudi niso mogli, zakaj resnica terja neizprosno, kar ji sodi.“

„Koliko je tolažbe v tej neradovoljni, komaj zavedni hvaležnosti? Nisem vprašal zanjo, nikoli je nisem iskal in pogrešal bi jo z lahkim srcem. Druge cilje je gledalo naše koprnenje, v mrtvašnici porojeno. Ali jih doseže kdaj, ko jih ni doseglo, dokler je sijalo solnce?“

„Že jih je doseglo. Zakaj cilj je bil edini, da se iz koprnenja porodi koprnenje, še večje in silnejše in obsežnejše. Kar sem jaz slutil, to ste vi videli in bodo spoznali, ki pridejo za vami. Nihče ni postal, dokler ni dosegel cilja, in če jo hodimo z zatisnjenimi očmi, ne vodi naša pot nikamor drugam nego do velike zmage.“

„Kaj je torej trpljenje? Kaj je ponižanje, kaj vsa bridkost življenja? In kaj je naposled davek, ki ga prinašajo z neradovoljnim srcem, in kaj so vse zmote in komedije, ki jih gledajo naše začudene oči, kakor so jih gledale nocoj?“

„Kamenje na poti, trnje ob klancu.“

Čez Šentpeterski most sta zavila v samotno ulico.

„Kaj ne bi šla malo poslušat?“ je vprašal študent. „Poslednje napitnice še niso utihnile in kolikor kasnejše so, toliko bolj so kratkočasne; mogoče je celo, da so tudi bolj resnične ob tej polnočni uri?“

„Ni potreba; zdaj so že zdavnaj krenili na pot rodoljubja in domovinske navdušenosti in za Boga, ta pesem ni kratkočasna. Že vidim tistega poeta z lepo brado in umetno frizuro, z vihrajočo pentljo in v slovesni suknji, grmečega v gluha ušesa pogansko nerodne perijode, v cvičku namočene in po tobaku dišeče. Ozrite se tja, prijatelj, drugačna pesem se glasi od tam!“

Dospela sta do nizke krčme in študent je pogledal skozi okno. Mladi, golobradi ljudje so sedeli za mizo, polito z vinom. Oči so se bleščale, čudne besede, otročje, predrzne in navdušene, so govorila usta.

„Teh ni bilo pred spomenikom, tudi slovesnosti niso praznovali!“ je izpregovoril gospod. „To so naši sinovi in dediči, prijatelj, nastopili so kamente pot, Bog jim bodi milosten!“

Svetla luč je zasijala skozi okno, pozdrav in blagoslov iz nebes; obrazi so se zasvetili, usta so umolknila, velika slutnja je izpreletela srca.

Prijatelja sta se napotila dalje, iz tesnih ulic na prostrano ljubljansko polje; pod svetlim, tihim jesenskim nebom sta segali njuni senci do obzorja, do belih gora.

Anastasius von Schiwitz.

Nepopisno navdušenje je vladalo po vsi prostrani domovini. Od vseh strani, iz vseh pokrajin naše mile Slovenije, od zelene Štajerske, od solnčne Goriške, od tužnega Korotana, s kršnega Krasa so prihiteli rodoljubi, da praznujejo veliki praznik, in ni treba omeniti še posebej, da so prišli v velikem številu tudi naši vrli Tržičani. Mesto je bilo slavnostno okrašeno; ni je bilo hiše, s katere bi ne plapolala trobojnica. Goste je sprejemala na kolodvoru ogromna množica z navdušenimi „Živio“-klici; z oken so se usipale nanje dišeče cvetke, naše zavedne gospe in gospodične so jih pozdravljale z robci, marsikatero oko je bilo orošeno. Natančno ob polu desetih se je razvrstil izprevod. Na čelu . . .

Ampak to bi bilo predolgo. Na kratko povedano: bil je dan, zapisan z zlatimi črkami v zgodovini našega naroda. Zakaj padla je zavesa od spomenika Anastasiusa von Schiwitza in narod je izpolnil svoj dolg; pozno sicer, kakor je žalibog navada, toda izpolnil ga je. Navdušenost je razodevala, da se je narod pač zavedal svoje svete dolžnosti; ali naš narod je ubožen in če bi nje-

govi hvaležnosti ne bilo stalo na poti njegovo siromaštvo, bi bil Anastasius von Schiwitz že zdavnaj imel spomenik in ne bil bi visok deset, temveč dvajset metrov in čez. Zlobni jeziki, ki po svojem poklicu in nagnjenosti glodajo ob najdragocenejših naših svetinjah, tudi te imenitne vseslovenske slavnosti in spomenika samega ne bodo pustili pri miru. Toda naše narodno ženstvo . . .

Ampak tudi to bi bilo predolgo. Najboljše je, da opišem takoj slavnostni komers ne zato, ker sem jaz sam igral tam precej važno ulogo, temveč zato, ker mislim, da se je razodel šele na komersu najširši in najgloblji pomen slovesnosti. In le ta globoki pomen sem hotel zapisati, poznim vnukom v izgled in spomin, v knjigo naše mlade, tako lepo cvetoče kulture. Vse zunanje lepote in imenitosti sodijo na polje žurnalistike, jaz pa vsled svoje skromne spretnosti in svojega suhoparnega sloga, ki ne pozna patosa in veličine, nisem žurnalist.

Kako je sedel tam blagorodni gospod Martin Skočir, o! Njega samega so videle moje oči. Tam je sedel; na častnem mestu, čestit in češčen, je sedel Martin Skočir. Obraz okrogel, svetál, luč sama. In črna suknja, že samaobsebi spoštovanja in češčenja vredna; in drobna bela ovratnica, srebrnobleščeča; in križec, zaslužni križec, o! Če še nikoli ni bil zaslužen zlati križec — kaj zlati križec? Dajte mu zlato runo, zlato runo mu dajte! Že sam obraz, okrogli, jasni, pošteni obraz, brez vseh

zaslug in lepih čednosti, bi bil zaslužil zlati križec in narodovo hvaležnost. Toda kje je pravica?

Njega samega so videle moje oči, vse drugo, vsa pisana množica, zbrana v svečano razsvetljeni dvorani, vsi dostojanstveniki in imenitniki, vsi umetniki in poetje, dà, tudi naši visoko zaslužni in delavni poslanci in celo cvet našega rodoljubnega ženstva — vse se je topilo pred mano v polprozorno, migljajočo meglo in le njega samega, Martina Skočirja, so gledale z občudovanjem in tihim češčenjem moje oči. Njega, ki je bil vse slovesnosti začetek, središče in vrhunec in ki se mu je ob tej uri klanjala hvaležna domovina.

Velika in težka je bila moja naloga tisti večer. Jaz sem slab govornik, dasi ne slabši, kakor kdo drugi. Lahko bi govoril, recimo, o političnem položaju: preberem uvodni članek, zabelim ga s par besedami o črnih bukvah kmečkega stanú (če govorim na vasi) in o reševanju obrtnikov (če govorim v mestu) in uspeh mi je zagotovljen. Ker nisem poslanec, bi žugal z obstrukcijo in ploskanje bi bilo veliko; če bi bil poslanec, bi govoril o spretni taktiki in ploskanje bi bilo prav tako veliko; ponoči bi se mi celo sanjalo, da sem državnik. Izobraženim slojem bi z uspehom predaval o literaturi in bi govoril o zdravi hrani za nepokvarjen narod; take reči imajo zmirom uspeh. Brez strahu tudi rečem, da bi lahko poučeval ljudstvo o darwinizmu in o Haecklovem monizmu; čemu pa sem se bil naročil na Meyerjev leksikon? In te stvari

so zdaj za naš narod zelo aktualne — vsa vprašanja so izginila in ostal je Haeckel. No, Bog z njim!

Ne gre se za Haeckla, temveč za Martina Skočirja, če mi je dovoljeno, da imenujem obadva v eni sapi. Kajti vprašanje si odgovarja samo: kdo si je pridobil za naš narod večjih zaslug, ali Haeckel, ali Martin Skočir? To je bila tisti večer moja velika in imenitna naloga: opisati zbranemu občinstvu, cvetu naroda, zasluge in čednosti Martina Skočirja. Kje je govornik v vseh pokrajinah naše prostrane in lepe domovine, ki bi ne vztrepetal ob tej dolžnosti ter ne občutil uboštva svojega duha in svojih zmožnosti? Ne morem naravnost reči, da sem skromen človek, ampak tudi jaz sem trepetal, ko sem se vzdignil in so se uprle name svetle, izrazovite in vprašujoče oči blagorodnega gospoda Martina Skočirja. Vsa dvorana, vse omizje, bleščeče luči, steklenice, kozarci, dostojanstveniki in imenitniki, narodne dame — vse je izginilo nenadoma, zatonilo je v meglen prepad; in pred mano, tam daleč, je sedel Martin Skočir v črni suknji in srebrnobleščeči ovratnici. Govoril sem in zdelo se mi je, da govorim v neizmerni pustinji brez odgovora in brez odmeva; kajti svojega glasu nisem čul in le časih mi je zazvenelo na uhó neskončno oddaljeno šumenje, podobno pljuskanju morskih valov. Moje oči so strmele v Skočirjev obraz, kakor se ozirajo oči blodečega mornarja proti solncu.

Tako sem govoril:

Gospoda slavna!

Težko nalogo mi je bil določil slavnostni odbor, pretežko za moje skromne moči. Branil sem se, toda branil sem se zaman in zato vas prosim: ne dajte, da bi se izlila vaša jeza v polnem potoku na mojo nevrednost in nesposobnost. Tam sedi Martin Skočir: kdo je med nami, ki bi se čutil vrednega, da bi opeval njegovo slavo? Poslušal sem napitnice, ki so slavile spomin velikega Anastasiusa von Schiwitza. Po pravici so ga slavile. Toda prašam vas naravnost: čegave zasluge so večje, zasluge Anastasiusa von Schiwitza ali Martina Skočirja? Kdo je večji: stvarnik ali stvar? Veliko, tehtno vprašanje, odgovora vredno; in odgovor je lehak. Nihče mi ne bo ugovarjal in slavnost sama je dokazala, da slavljeneц današnjega dne ni toliko Anastasius von Schiwitz kakor Martin Skočir; in drugače tudi ne more biti, zakaj naš narod je pravičen, tehta in ceni zasluge svojih mož ter jih plača po vestni meri.

Najlepša pesem slavljenčeve slave je povest njegovega delovanja. Nikogar ni, ki bi mu ne bila znana ta povest od začetka do konca, toda kdo ne pogleda z veseljem lepe podobe, ki jo je videl že devetkrat, kdo ni ginjen, kadar sliši pesem, ki jo pozna že od nežne mladosti? Z vso tisto objektivnostjo, ki je morda edina moja čednost, bom razgrnil zdaj pred vami sliko moža, ki je živel za svoj narod in ki ni zahteval drugega plačila, nego tiho hvaležnost.

Kaj je bil Martin Skočir pred petimi, šestimi leti? Martin Skočir in drugega nič, človek kakor

jaz in kakor mi vsi, brez posebne časti in brez posebnih zaslug, dasi je bil, kar je treba pripoznati, tudi v tistih tihih časih iskren in odločen rodoljub. Po vestnem in hvalevrednem uradniškem delovanju je bil upokojen, še čil in krepak na duši in na telesu. Kdo drugi bi užival svojega življenja vedro jesen v krogu družine, ob gorkem domačem ognjišču, udal se sladki brezdelnosti ter presojal, v prijetni zavesti svojega pokoja, z modrim in strogim očesom nehanje nemirnega sveta. Ne tako Martin Skočir.

Ko je dovršil nalogo svojega poklica in svoje dolžnosti, je izprevidel, da ni še dovršil naloge svojega življenja. In iskal je to nalogo, dolgo in neumorno jo je iskal. Klical ga je skrivnosten glas, toda Martin Skočir ni vedel natanko, odkod in kam. Deloval je brez počitka sebi na čast in narodu v prid. Vpisal se je v vsa rodoljubna društva, zbiral je prispevke za vse rodoljubne namene, njegov blagodušni, jasni obraz se je svetil pri vsaki narodni slavnosti, nobena spominska plošča ni bila odkrita brez njega, nobena zastava blagoslovljena, celo planinske kočje je odpiral, dasi so njegove noge slabotne in je njegovo telo, kakor telo vsakega odličnega rodoljuba, krepko razvito. Toda Martin Skočir ni bil zadovoljen; ne, on ni bil zadovoljen. Koristno in hvalevredno je bilo njegovo delovanje, toda bilo je delovanje navadnih rodoljubov, ki jih domovina zelo potrebuje, ki pa jih je žalibog toliko, da se posameznik le težko vzdigne

iznad števila ter zablešči v posebni slavi. Martin Skočir ni še spoznal, kam ga je klical skrivnostni glas in morda bi ne bil spoznal nikoli (o, žalostna misel!), da mu od Boga poslano naključje ni pokazalo poti.

V temotnem arhivu, med prašnimi listinami je sedel Martin Skočir in je premišljeval o davnih, maloslavnih dobah našega naroda. Njegovo oko, leno in trudno od temè, se je ozrlo mimogrede na orumenel papir in se je hotelo že zatisniti v sladke sanje, ko se je zasvetilo nenadoma iz meglenega mraka čudovito ime: Anastasius von Schiwitz. Vztrepetal je Martin Skočir, zableščale so se njegove oči; v tistem trenutku je našel svojo nalogo in svojo pot. Prebral je listino s trepetajočo vzburljenostjo, nato se je zamislil in je mislil do pozne noči.

Anastasius von Schiwitz! To je bil zdaj njegov program, je bila vsebina njegovega življenja. Kakor žarki v solnce, tako so se stekale njegove misli v ime: Anastasius von Schiwitz.

Slovenski narod ima veliko napak in grdih lastnosti, poleg teh pa tudi nekaj čednosti. In največja njegova čednost je ponižnost. Nikoli pa se ta čednost ni tako lepo in imenitno razodela, kakor v tistem trenutku, ko je Martin Skočir odkril sled in spomin Anastasiusa von Schiwitza. Kdo je bil Anastasius von Schiwitz? Kedaj je živel in kaj je delal? Kdo mu pozna rod in stan? Nihče bi ne bil vedel odgovora, da se ni ob pravem času prikazal Martin Skočir ter posvetil z žarko plamenico

v pozabljen kot naše maloslavne zgodovine. Izginili so zdavnaj vsi sledovi delovanja Schiwitzovega, celo njegovo ime je izginilo in bi bilo skoro zatono za vekomaj. Kmalu bi bil rekel, da je bilo to naravno in da si narod v tem slučaju ni nakopal prevelikega greha s svojo nehvaležnostjo. Toda slovenski narod se v mnogih ozirih čudovito razlikuje od vseh drugih narodov na svetu in kar bi bilo drugod naravno in razumljivo, je pri nas nenaravno in nerazumljivo. To je veselo znamenje, da smo si kljub vsem tujinskim vplivom ohranili svojo individualnost. Drugod, recimo, časti narod samo tiste može, ki so si bili pridobili večjih ali manjših zaslug samo za tisti narod in ne kje drugod in za koga drugega. Narod ljubi le tistega moža, ki je ljubil narod in je delal zanj. Za tiste ljudi, če so bili slavni ali neslavni, ki so otresli s svojih podplatov domovinski prah ter so šli iskat drugam zaslug, časti in slave, za tiste ljudi se narod ne briga in pozabljeno je njih ime. To je evropejska šega; mi pa smo Slovenci in nikjer se ni vtelesil slovenski značaj tako lepo in pristno, kakor v Martinu Skočirju, ki je našel Anastasiusa von Schiwitza. Resnica je, da imamo tudi mi imenitnih mož, in ne malo. Toda kakšni so ti možje? Ljudje kakor mi. Ljubili so svoj narod — saj ga jaz tudi ljubim in mi vsi ga ljubimo. Delali so zanj — kaj jaz ne delam zanj? Pregarjali so jih — čemu pa se niso vedli pošteno? Nihče bi jih ne bil preganjal, da so živeli, kakor mi drugi živimo in da so govorili,

kadar jih je kdo kaj prašal. Ali bodimo pravični: imenitni, zaslužni možje so bili in Bog me varuj, da bi jim kratil slavo. Baron Cojz, oče in varuh slovenske literature ob njenem nevarnem rojstvu, Linhart, Čop, Smole, Levstik, Jurčič, Trdina in makár tudi tista dva mlada študenta, ki sta umrla vsled svoje nemarnosti in ki sta bila (zdaj, ko sta v zemlji, rečemo lahko) najgenialnejša človeka, kar jih je bilo tisti čas med nami — vsi so bili imenitni možje, ostavili so večne spomenike svojega delovanja; toda čemu bi jih slavili? Storili so svojo dolžnost. In kar je najglavnejše: poznali smo jih po obrazu in obleki, po skrbeh in nadlogah, zakaj živeli so med nami in za nas. Kako bi jih mogli častiti preko mere? Odevali so se v isto sukno kakor mi, navadno celo v slabše. Ali bi ne bilo smešno, če bi postavili spomenik, na priliko, Ketteju? Kaj rabi spomenik? Vesel naj bo, da je umrl ob pravem času; Bog vedi, kaj bi bil drugače še vse doživel. In tudi prav je bilo, da ga niso pokopali med zaslužne profesorje in spretno žurnaliste, na stroške celokupnega naroda. Čemu čast? Storil je svojo dolžnost. O zaslugah bi skoro ne mogel govoriti. Kaj pa naj dela poet drugega nego pesmi, slikar drugega nego slike, kipar drugega nego kipe? Jaz sem govornik in si ne štejem v zaslugo, da govorim. Če stavimo spomenik poetu, ki je zlagal lepe pesmi — dajmo, stavimo ga tudi krojaču, ki je šil lepe suknje; obadva sta napravila svojo dolžnost in sta ustvarila, kar jima je Bog zapovedal.

Popolnoma drugačna in vse imenitnejša pa bi bila stvar, če bi bil Kette, ki je nosil itak nemško ime, zlagal nemške pesmi. Tedaj bi ne bil storil svoje dolžnosti, temveč nekaj čisto drugega, nekaj takega namreč, kar še nima svojega imena in ki je kljub temu med nami zelo češčeno in ki ima že mnogo lepih spomenikov. Kette? Nemški pesnik? Kette? Znano mi je to ime. In prišel bi bil Martin Skočir in bi razodel, da se je rodil Kette na Slovenskem, iz slovenske matere in da je nekoč celo javno in pričo mnogih dostojanstvenikov priznal: „Ich bin ein Krainer.“ Kdo pravi, da mi Slovenci nimamo talentov? Ves svet jih je poln. To izpričuje Kette, imenitni nemški pesnik; postavimo mu spomenik! No, kaj bi še o Ketteju? Bog z njim!

Ni treba, da bi se rvali s hipotezami; dejstva govore jasno dovolj. Ni treba, da bi sanjali hrepeneč o nemškem poetu Ketteju, o kritiku Leusteku, o estetiku Stritterju, o slikarjih Schuhwitzu in Gröherju — saj imamo Anastasiusa von Schiwitza!

Kakor veste, gospoda, se je rodil Anastasius von Schiwitz na Slovenskem. To je dokazal nepobitno Martin Skočir, ki je razkril pred nami vse življenje tega slavnega in imenitnega Slovenca. Da je bil ostal Anastasius von Schiwitz na Slovenskem, da se je približal svojemu narodu, spojil se z njim, živel z njim, trpel njegovo trpljenje in užival njegovo radost — kaj bi bilo z njim? Ostal bi bil čisto navaden Tone Šivec in slovenska prestolnica bi imela en spomenik manj, spomenik, ki ga je

postavil narod s pomočjo rodoljubnega ženstva in ki je deset metrov visok. Toda Anastasius von Schiwitz se je vzdignil, vzpel je visoko in Tone Šivec je izginil nenadoma in tako popolnoma, kakor da ga nikoli ni bilo.

Po dolgem in trudapolnem proučevanju je dognal Martin Skočir vse poglobitve črte življenja tega našega slavnega rojaka. Pač ni potreba, gospoda, da bi vam obširno opisoval življenje in delovanje Anastasiusa von Schiwitza, znano je danes že učencem ljudske šole, posebno zdaj, ko je slavnostni odbor z Martinom Skočirjem na čelu izdal o tem zaslužnem in zanimivem življenju poljudno knjižico ter jo ponudil šolam in občinam v tisočih izvodov. Anastasius von Schiwitz je bil Slovenec, naše gore list. Martin Skočir sicer ni mogel dognati, če se je von Schiwitz v poznejših slavnih letih še spominjal svojega rodu in pokolenja in če je še razumel svojo materno govorico, ampak to, mislim, so postranska vprašanja in le o posebni vnemi in vestnosti Martina Skočirja priča dejstvo, da se je zanimal tudi za te drugače tako malo važne reči. Vendar pa je tudi v tem oziru naš velezaslužni, v vseh stvareh natanki in vestni rodoljub Martin Skočir odkril anekdoto, ki vam je vsem znana in ki bi skoro izpričevala, da se Anastasius von Schiwitz nikoli ni sramoval svojega slovenskega rodu in pokolenja. Bil je nekoč po opravkih v ministrovih predsobi ter se je razgovarjal uljudno s služabniki, ko pride nenadoma njegova

svetlost, ministrov tajnik, ter vpraša: „Kdo pa je on, a?“ Anastasius von Schiwitz se prikloni globoko, ter pravi: „Antonius Schiwitz, perorezec njegove visokosti, pisarja von Dümmlerja.“ — Ta pogumni odgovor je svetlosti tako ugajal, da je prašala še dalje. — „Odkod pa, a?“ — In tedaj je nastopil trenotek, ki se blešči kakor severna zvezda v zgodovini Slovenije. Odgovoril je von Schiwitz: „Aus Krain!“

Ta anekdota, ki je podkrepljena z zgodovinskimi viri, bi zadostovala, da postavimo Anastasiusu von Schiwitzu spomenik v slovenski prestolici.

„Aus Krain“! To, gospoda, to je naša deviza.

„Biti slovenske krvi, bodi Slovincu ponos!“

Anastasius von Schiwitz seveda ni rekel, da je Slovenec. Ampak, gospoda, kdo izmed vas bi se izpričal za Slovenca, če je karijera v nevarnosti? Po tem previdnem odgovoru šele spoznamo, kako resen in soliden človek je bil Anastasius von Schiwitz in veseli nas, da ni žrtvoval fantomu svoje prihodnosti, temveč da se je z modro opreznostjo ohranil človeštvu in svojemu narodu.

To je bil začetek njegove slave in obenem slave Martina Skočirja. Ampak Martin Skočir ni miroval; prebrozgati je hotel življenje in delovanje Anastasiusa von Schiwitza od začetka do konca. In kako kraljevsko je bil poplačan njegov trud! Po dolgem in trudapolnem preiskovanju je dognal,

da je bil Antonius Schiwitz kmalu po tisti slavni anekdoti, v kateri je naš veliki rojak dokazal svoje neomajno rodoljubje, imenovan za perorezca njegovi visokosti grofu Dümmeimu, tajniku ekscelece ministra Kaunitza. Tedaj pa se je tudi izpolnila usoda njegova. Zavedal se je velikih in preimenitnih svojih dolžnosti; vso noč, vso dolgo noč ni zatisnil očesa; njegove oči so strmele v temò, iskale so rešitve. In našle so jo. Antonius Schiwitz — štirinajst dni pozneje Anastasius von Schiwitz — je iznašel popolnoma novo, od tradicije neodvisno metodo za rezanje peres. Silno vzburjenje je zavladalo na dunajskem dvoru. Anastasius (še tisti dan se je prekrstil; čemu se je bil prekrstil, ni mogel razodeti Martin Skočir) von Schiwitz je bil poklican na dvor pred obličje njenega veličastva slavne cesarice Marije Terezije. Pokleknil je pred njo, napol iz spoštovanja, napol tudi zategadelj, ker se mu je bilo zameglilo pred očmi. „Kako se pišete?“ je prašala cesarica človekoljubno. — „Antonius Schiwitz!“ je odgovoril Schiwitz in je klečal in trepetal. Gospoda, bil je popolen Slovenec! — „Antonius Schiwitz?“ je prašala cesarica in zlovoljen je bil njen obraz. „Odslej se pišete Antonius von Schiwitz!“ — In spet je nastopil trenotek, ko se je pojavil ves pogum gorenjskega korenjaka. „Ne, veličanstvo: pišem se Anastasius von Schiwitz!“ je odgovoril Schiwitz in bled je bil. Cesarica se je nasmehnila. O, ljudomila cesarica! — „Anastasius! Lepo ime Anastasius. Odkod ste,

korenjak?“ Ni čuda, da mu je tedaj upadel pogum: komu izmed nas bi ne bil upadel? S povešenimi očmi, s tresočim glasom je jecal Anastasius von Schiwitz: „Verzeihung! Ich, Majestät, ich kann nichts dafür!“ — „Odkod ste?“ — „Aus Krain!“ — Sklonil se je tako globoko, da se je dotaknil s čelom rdeče preproge. Ljudomila cesarica pa ga je odslovila brez srda in je izpregovorila: „Gehen Sie in Frieden!“ —

In šel je. To je bil vrhunec njegove slave. Nič več ni bilo Toneta Šivca, živel je samo še Anastasius von Schiwitz. Živel je v časti in slavi, zakaj drugačnega življenja sploh ni mogoče pričakovati od človeka, ki je videl Marijo Terezijo, in ki je, kakor sem pač že povedal in dokazal, deloval in trpel za svoj narod. Kaj je bilo z njim po tisti veliki in imenitni avdijenci? Kaj je bilo? Nič ni bilo! Anastasius von Schiwitz je ostal, kar je bil in se ni čisto nič izpremenil. Ostal je v svoji veličini in slavi, kar je bil in njegov vzklik je bil: „Anastasius von Schiwitz immerdar!“ — Jaz ne vem in celo Martin Skočir ne ve, kaj je mislil s tem vzklikom; toda moja misel je in tudi Martin Skočir je o tem prepričan, da je mislil Anastasius von Schiwitz s svojim vzklikom:

„Vremena Kranjcem bodo se zjasnila,
jim lepše zvezde kakor prej sijale.“

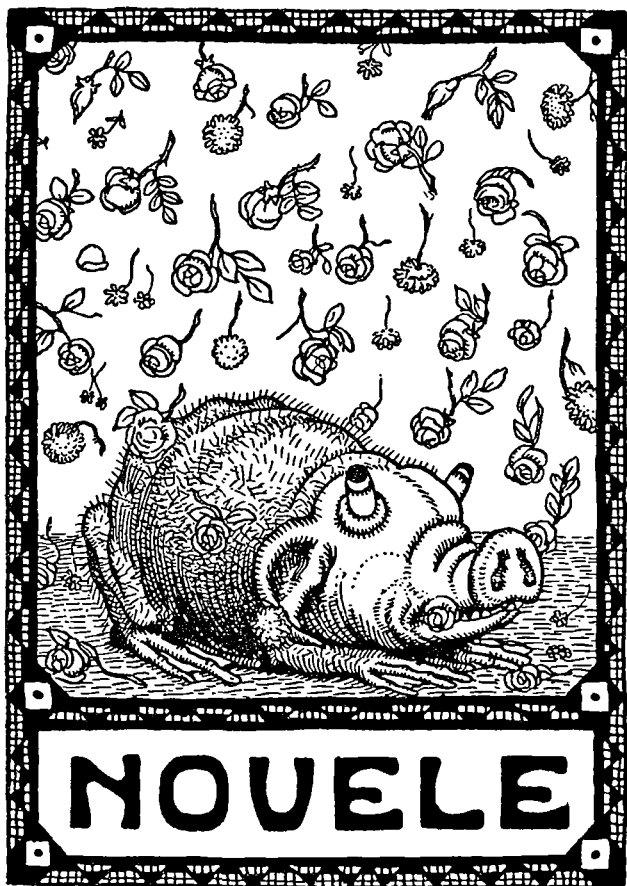
Ampak čemu bi preudarjali, kaj je mislil Anastasius von Schiwitz? Najpoglavitnejše je za nas, da je bil perorezec njegove visokosti tajnika grofa

Dümmheima in da je bil v avdijenci njenega veličanstva ljudomile cesarice Marije Terezije! In to, gospoda, je bil Slovenec! Ni ga bilo sram, da je bil Slovenec, temveč s ponosom, četudi trepetajoč, je poudarjal: „Ich bin ein Krainer!“ Take može, gospoda, take može slavimo! Takim možem stavimo spomenike! Zakaj hkrati stavimo spomenike tudi svoji najlepši čednosti — ponižnosti!

In zdaj — da se povrnem na svoje polje — kdo drugi je vzbudil v nas to veliko čednost nego Martin Skočir? Kdo je pokazal z dolgim prstom na zasluge mož, ki jih ne poznamo ne po imenu, ne po glasu, in ki kljub temu nosijo slovensko ime po vsem prostranem svetu? To, gospoda moja, je bil Martin Skočir! O, Martin Skočir! Ti živi spomenik slovenskega imena! Ti nesmrtni, neumrljivi spomenik — zakaj koliko se jih je rodilo poleg tebe in koliko se jih bo še rodilo za tabo! V tebi, o Martin Skočir, in v tvojem delovanju je domovina; in če napijem Tebi, napijem domovini! Bog te živi, Martin Skočir! —

(Burno odobravanje; govorniku čestitajo; Skočirja vzdignejo na rame. Anastasiusa von Schiwitza slika, ki visi na steni, se hudobno namrgodi in Anastasius pravi: „Wie komm' denn ich in die Gesellschaft? Dies Volk kann mir gestohlen werden!“)

Novele

NOUELE

H

S

Na otoku.

Tesneje nego kdaj poprej se me je oklenila moja Muza, grenka skrb; mislil sem že po pravici, da se ji ne izvijem nikoli več in velika je bila moja žalost. Zakaj hudo je pogledati v oči poslednji uri.

Moj prijatelj doktor Robida, ki mi je zelo naklonjen, me je povabil na prijazen izprehod, da bi razvedril moje srce. Stopila sva v prostran vrt, ograjen z visoko železno ograjo. Čudno tiho je bilo na vrtu, drevje je bilo temno in žalostno, tudi na peščenih stezah in na gredah so ležale lene sence — in vendar je sijalo solnce na nebu. Ljudje, ki so naju srečevali ter naju pozdravljali, so bili resni in zamišljeni; hodili so, mudilo se jim je nekam, toda pozabili so na cilj in se niso mogli več domisliti nanj. Izza drevja se je svetilo visoko belo poslopje; od daleč, kakor pod nama, je šumela voda.

Sedla sva v lopo, v mrak. In komaj sva sedla, je prišel človek in je pozdravil in je prisedel k

nama. Zelo spodobno je bil oblečen, njegov obraz pa je bil bled in je razodeval globoko, neutolažljivo žalost. Ozrl se je name z resnimi očmi in je izpregovoril:

„Ni mogoče ubežati, ni mogoče!“

Nato je pripovedoval svojo prav tako čudno, kakor pretresljivo povest:

„Kakor veste, mi je ime Franc Kosirnik; do tistega časa, ko se je izpolnila moja usoda, sem bil profesor prirodoznanstva. Ne po poklicu, temveč po dolžnosti. Tudi oženil sem se. Moje življenje pa ni bilo veselo. Nikoli ni bilo veselo, dragi gospod, in prašam vas radoveden: kaj je veselje? Ali to ne spada k stvari. Pač pa vas prašam: ali veste, kaj je skrb? Tista skrb, ki ne bije v glavi, temveč ki grize v srcu, v srcu, brez prestanka, vso noč, da sliši človek škrtanje njenih zob? To sem vas prašal, ker ne veste odgovora. Jaz ga vem.

Prišlo mi je nekoč na misel, da bi ubežal. Ali slutite, da se je takrat izpolnila moja usoda? Takrat, ko sem stopil na ladjo? Razpela so se jadra in kmalu smo bili na brezkončnem morju. Zibali smo se na rahlih valovih, nebo je bilo jasno, vesoljna svoboda nad nami, naokoli. Morda je bilo veselje, kar sem občutil v tisti uri. Jadrali smo dalje, kam? Na dolgi srebrni črti, ki se je lesketala za nami, sem videl, da bežimo hitreje od lastavice. Kam?

Nebo je bilo jasno, toda pooblačilo se je. Zmirom višji so bili valovi, zmirom bolj črni in

bežali so zmirom hitreje. Pa je prišel vihar, nenadoma je prišla noč. Kaj nisem vedel, dragi gospod, kaj nisem vedel? Ni mogoče ubežati. Prišla je noč, črna in težka, zagrmelo je z neba, kakor da se je rušil neskončni obok, silna pest je padla na ladjo in jadreniki so se lomili; kakor velike utve so planila jadra proti nebu. Pest je udarila vdrugeč in na neizmerni dlani me je vzdignilo morje. Kam?

Jutro je bilo, jaz pa sem ležal na produ. Jaz sam. Ozrl sem se proti nebu, pokleknil sem ter sem zahvalil Boga za čudežno rešitev. Nato sem se napotil, da bi spoznal, kam me je bila posadila božja roka.

Take dežele nisem še videl prej nikoli in tudi bral še nisem o nji, kar se mi je zdelo jako čudno. Opazil sem takoj in na svojo žalost, da je prod mrtev, brez diha, brez glasu, vse do nizkih holmov na obzorju. Čudna tišina, težka, globoka, dušeca — kakor v srcu, od groze okamenelem. Nobene ptice pod nebom, ne utve, ne albatrosa. Nebo samo hladno, neprijazno; ne enega oblaka ni bilo na njem, svetilo se je v jeklenem svitu — solnca pa ni bilo. Bil je pač že velik dan, svetloba pa je bila zmirom enaka, ne žarnejša, ne bledejša; spoznati nisem mogel, odkod je prihajala. Morje je bilo mirno in črno; zgenil se ni rahel val, nikoli ni pljusnila riba na površje. Zajel sem s periščem: voda je bila težka in oljnata.

Prod je bil ves pokrit s črnim prahom, kolikor daleč je seglo moje oko. Žalostna, mrtva, sovražna pustinja; ne drevesa, ne grma, ne bilke.

„Kam me je bila posadila božja roka? Ali me je rešila, ali mi je naklonila v svoji jezi strašnejšo kazen, nego bi bila smrt v valovih? Upal sem, da me je bilo vrglo morje po naključju na najpustejši kraj te čudežne dežele in tako sem se napotil, da bi našel pokrajino, ki jo je bil Bog vsaj za silo blagoslovil. Namenil sem se proti holmom, da bi se razgledal po deželi.

Nisem še hodil dolgo, bil sem komaj na vznožju nizkega holma, ko sem spoznal, napol radosten, napol strahoma, da je hodilo nekoč življenje po teh krajih. Sklonil sem se: na črnem prahu je ležala bela kost, krepko razvita človeška čeljust brez zob; ostali deli okostnika so bili pač že zakopani v prahu in le meni v znamenje in spomin je ostala pod nebom čeljust. To sem občutil takoj in zdelo se mi je naravno.

Stopal sem počasi v hrib; kakor na produ: sam črn prah. Na prvem nizkem holmu sem se ozrl; za mano hrib; pred mano, na vse strani, črno, mirno morje. Šel sem dalje, višje; noge so se mi udirale v prah in so izpoddrsavale; truden sem bil.

Kolikor bolj se je širilo obzorje pred mojimi očmi, toliko bolj sem spoznaval, da me je bil položil vihar na samotni otok in ne na mrtev prod velike dežele. Kje je ležal ta otok, ob katerem delu sveta, v katerem morju? Na severu ali na jugu? Zemlja mi ni dala odgovora in tudi nebo ga ni dalo. Take zemlje in takega neba nisem

poznal dotlej in vendar sem bil prirodznanec po dolžnosti. Stopil sem na vrh: morje vsenaokoli.

Pomislite, gospod — nič nisem bil žalosten. Celo neko prijetno čustvo (morda je bilo veselje?) se je zgenilo v mojem srcu. Sam! Oddahnil sem se, Bog vedi zakaj. Sam! Kje je zdaj skrb? Kje žalost, srd, kje sram in kes? Odkod ponižanje, čemu razočaranje? Sam! Napela so se mi prsa, pljuča so dihala globoko. In spoznal sem: le v samoti je svoboda.

Zavedal sem se prav jasno, da mi je treba poginiti od gladu in žeje. Tri, štiri dni še, morda celo ves teden; in nato ležem in — ničesar več.

Ampak te tri dni, ta teden — svoj, sam, svoboden! Ali verjamete, gospod, da je trenotek čiste svobode dostojno plačilo za glad in smrt? O, trenotek otroka, trenotek brez skrbi! Skrb — to je vse trpljenje življenja. Vesolen pojem, beseda vseh besed; vse je v nji: žalost, sram, ponižanje, razočaranje, in glad in blaznost in smrt. Zdaj, človek: brez skrbi; in ne en trenotek, niti ne kratko uro! Tri dni, tri dolge dni, ves teden morda! Nekateri pravijo, in tudi doktor Robida je teh misli, da človek, ki ljubi svojo bolezen, ni bolan, in da človek, ki se ne meni za glad, ni lačen; tako se je pripetilo, da so stradali po štirinajst dni, ali po tri tedne; in zadnjič se je kazal na Dunaju človek, ki je stradal radovoljno celih štirideset dni. Štirideset dni svobode, gospod! In potem? Potem zatisnem oči in praznujem vstajenje v vesoljnost.

O, žalostne misli niso bile, ki so se pogovarjale v mojem srcu, ko sem stal na vrhu ter se razgledaval po svoji deželi. Otok ni bil velik in skoro okrogel je bil; kakšnih dvajset kilometrov dolg in prav tako širok. Za izprehode ne premajhen in ne prevelik. Zelo podoben je bil cesarski žemlji; razrezan, razsekan na četvero, petero delov, ki so si bili precej enaki. Globoke zaseke, črne, temne; strmi holmi, črni, temni; in črn, temen prod. Ne bilke, ne grma, ne drevesa; in ne človeka. O, ne človeka! Šele tedaj sem okusil, kakšna slast je, ne videti človeka; pomisliti, da ni človeka na svetu, da je izumrl rod; čutiti, da nikoli več ne udari tuja roka na srce, da ne prestraši ušesa nikoli več kričeči glas dvonoge živali, da se nikoli več ne orose oči, ker so bile srečale tujega očesa zli pogled!

Truden sem bil in sem legel. Na vrhu hriba, svoje zemlje gospodar. Že sem bil zatisnil oči in prihajale so sanje, prijetne kakor nikoli. Nenadoma vzdignem glavo in se ozrem, ker se me je bila dotaknila božja roka ter me vzdramila.

Nisem bil sam.

Zgenilo se je ob vznožju hriba, v kotlini. Morda pol ure daleč, morda celo uro; toda moje oči so videle natanko in bile bi videle v tem vesoljnem miru, da je bila vztrepetala nežna perot na obzorju, da se je bil nad drobnim črvom razmaknil prah globoko na produ. Zgenilo se in je vstajalo, zibalo se je počasi, neokretno, in zibalo se je proti meni, v hrib.

Z istimi koraki, prav tako počasi, zmirom višje in zmirom bližje je prihajala groza v moje srce.

Jaz, nekoč prirodoznanec po dolžnosti, nisem spoznal živali, ki je čudovito rasla pod menoj, vzdigala se višje ob vsakem zibajočem se, omahujočem koraku. Podobna je bila želvi, toda ni bila želva, dasi je nosila njen težki oklop, ki je zakrival hrbet in boke. Groza mi je poostrila pogled in tako sem videl žival, kakor da je stala pred menoj. Dolga je bila poldrug meter brez vratu in glave in prav tako visoka. Oklop je bil sestavljen iz črnih plošč, ki so se razmikale neprestano, toda brez šuma. Noge so bile previsoke za želvo; debele, odete z zgrbljeno, debelo kožo, toda mehke in gibke, kakor razlomljene v kosteh; smešni so bili prsti, dolgi in krempljasti, skoro podobni veliki, zatekli opičji nogi. Vrat, pol metra dolg, se je vil neprestano, ob vsakem koraku, od desne na levo, od leve na desno. In na vratu je bila glava in v glavi so bile oči, ki so strmele name s pol topim, pol hudobnim pogledom. To ni bila živalska glava, bolj je bila podobna človeški nego opičji. Čelo nizko, od obrvi gor so že rasli trdi, ščetinasti lasje; čeljusti so bile krepke, lica so bila poraščena s temnosivo dlako; v očeh pa je bil človek, v topih, hudobnih, zakrvavelih očeh. In glava se je zibala na dolgem vratu od desne na levo, od leve na desno, in oči so strmele name.

Zibala se je žival navidez neokretno, toda čudovito hitro; zdelo se mi je, da je bil en sam

trenotek, trenotek nepoznane, nečloveške groze, in že je bila razdalja med nama komaj še četrte ure; nerodno, opotekaje se, in vendar z veliko spretnostjo je plezala navkreber, s klanca na klanec, iz jarka v jarek; za hip je izginila, toda prikazala se je takoj in zmirom so bile uprte name hudobne, zakrvavele oči.

In v strahu svojega srca sem jo spoznal. Kajti ona je bila, ki me je preganjala vse življenje od rojstva, nevidna, skrita sama v svojo noč, strašna in neizprosna, ali nikoli strašnejša kakor v tej uri, ko mi je pokazala svoj obraz.

Od groze in studa so se mi tresle noge in prvi moji koraki so bili omahujoči. Z vso siromašno močjo, ki je bila še ostala v moji krvi, sem planil nizdol, opotekal se ob jarkih, padal v kotline, raneval se ob skalah. V kratkih minutah sem stal pod hribom. Tresel sem se in mraz mi je bilo, po licih pa mi je lil pot v dolgih curkih in se je mešal s krvjo. Stal sem in se nisem upal ozreti in sem vedel, da se moram ozreti. Morda stoji že za mano, tik za mano, vzpenja, vije dolgi vrat, da bi mi pogledala v obraz.

Ozrl sem se v tistem trenutku, ko se je bila vzpela na hrib in so me pozdravile njene oči. Prednji del telesa se je nagnil, noge so se razkoračile, iztegnila je vrat in je kotalila nizdol zelo urno, zibaje se, v velikih, neokretnih skokih. Tudi jaz sem se napotil.

Kakor tudi je čudno: v vsi svoji grozi sem še zmirom trezno mislil; zdi se mi, da še bolj

bistro nego poprej. In tako sem spoznal, da bi bilo nespametno bežati pred njo, kajti gotovo je bilo, da ji ne uidem. Njene neokretne, zvite in razlomljene noge so bile tako urne, da bi me dohitela, še predno bi se zgrudil od utrujenosti. Zdaj je bilo treba torej pokazati, kaj je pamet in razum, kaj je človek in kaj žival.

Krenil sem nizdol po ozki in globoki zaseki, ki me je skrila njenim očem, nato sem zavil nena doma na desno, preskočil par jarkov ter se vrnil v klanec, do pasu sključen, z urnimi, tihimi koraki. Če sem padel na obraz, nisem čutil bolečine in nisem videl krvi; ležal sem ter poslušal. Od nikoder glasu. Ali je bilo pol ure, ali ura, ali dve uri: stal sem na hribu. Ne stal; klečal sem na kolenih, pesti uprte v tla, glavo sklonjeno. Slišal sem svoje srce; umazane, rjave kaplje, pot in prah in kri, so mi kapale od čela.

„Ne ozri se, potrpi!“ sem premišljeval in že sem polagoma, počasi, oči pol zatisnjene, obračal glavo. Tako je hotela moja usoda, določena od začetka. Pogledal sem — in pogledale so name od vznožja, iz temne kotline, zakrvavele, hudobne oči. In zapazil sem takrat še nekaj drugega: velika, zobata opičja usta so se napol odprla; oskoten, neizmerno zloben, trd in neusmiljen našmeh se je razlil po vsem odurnem obrazu. Zapisano je bilo v očeh in v smehu s črkami tako resničnimi, kakor sveto pismo, da ne uidem nikoli. Iztegnil se je vrat, ogromno telo se je zazibalo in valilo se je v hrib s čudno lahkoto, brez utrujenosti.

Gospod, poznal sem človeka, ki je bil v nogah bolan in je polegal in si je upal komaj na cesto; po desetem koraku je omahnil, zastokal je in se je vrnil. Zgodilo pa se je, da je dobil žalostno sporočilo: umirala je ženska, ki jo je ljubil nekoč. In napotil se je v hribe, kakor je bil; rasel je strah in rasla je njegova moč in hodil je brez počitka od jutra do noči in ni čutil nog.

Vstal sem in sem se napotil po drugi stran; navzdol. Morda sem vedel že takrat, ko sem ugledal, kaj je bilo zapisano v njenih očeh, da je beg nesmiselno početje in da bi ravnal pametno, če bi omahnil ter se udal. Čemu daljšati trpljenje, čakati, da kane iz srca poslednja kaplja? Toda kljubovanje je bilo v mojem strahu. Ne udati se! Ne udati se, dokler me ne zgrabi, dokler mi ne izkoplje oči, ne iztrga srca! In napotil sem se, in bolj sem padal nego hitel po strmih rebrih, skozi grapave zaseke, po gladkih klancih. Ne samo kljubovanje, tudi zlobnost, iz obupa in bolečine porojena, je bila v mojem srcu. Lovi, lovi, hiti, išči! Pod hribom sem se ozrl in kakor otrok sem spačil obraz ter sem ji pokazal osla z obema rokama. Stala je na vrhu in tudi njen obraz je bil spačen, hudobno-vesel. Nič ni odlašala; brez utrujenosti, mirno, ne hitreje in ne počasneje kakor poprej se je kotalila v dolino.

Tudi jaz nisem počival. Bežal sem po črnem prahu, ki je pokrival na debelo ves prod. Oziral se nisem in tudi slišal nisem ničesar, toda vedel

sem, da hiti za mano z enakomernimi koraki, zibaje se, zvičuje vrat in da se bliža.

Pametna misel me je prešinila v tistem trenutku velike nevarnosti. Še par minut morda in že bi bil čutil smrdečo sapo njenih ust; vzdignila bi bila že morda neokretno, težko nogo ter mi jo položila na goli tilnik, iztegnila bi bila vrat in nenadoma bi se prikazal pred mojimi očmi njen ostudni obraz. Še par minut.

Zavil sem nekoliko višje v hrib, ker so bila tam tla skalovita in razkopana in bi se ne poznali sledovi mojih nog tako natanko, kakor v mehkem prahu. Hodil nisem več, temveč poskakoval na desno in na levo, preko jarkov, čez skale, kakor durak v cirkusu. Pametna misel me je bila prešinila in nikjer ni bilo rešitve, če je ni bilo v nji. Ozrl sem se naskrivoma, iznad rame: žival se je bila spustila v zaseko, sto klafter za mano in v trenutku se pač prikaže nad skalo njen zlobni obraz. Naglas mi je bilo srce od vzburjenosti; s par skoki sem bil v kotanji, ki me je skrila njenim očem; nato skozi zaseko, skozi dolgo, v črni kamen izklesano rakev, ki bi bila preozka za njen oklop; par korakov višje se je rakev razširila; skale, za moža visoke in skoro čisto gladke, na vseh straneh, le ozka, komaj za dva prsta široka zareza v kamnu. Pokleknil sem in sem pritisnil obraz na špranjo. Lovi, išči! Tresel sem se po vsem telesu, zobje so mi šklepetali in smejal sem se! Hiti, išči!

Prikazala se je daleč med skalami. Hodila je bolj počasi, zibala se je še bolj, še bolj je iztezala vrat. Očitno je bilo, da je izgubila sled, da sem jo bil prevaril z imenitno svojo mislijo. Počasi je stopala, zibala se je leno na desno, na levo; naposled je postala. Nikoli ni bila strašnejša in ostudnejša kakor v tistem trenutku. Noge so se čudno zvile, razkoračile, iztegnile se daleč izpod oklopa in spustila se je na tla. Hkrati pa se je vrat visoko vzdignil, vzpenjal se zmirom višje, kakor da je bil v klopčič zvit pod oklopom; in štrlel je kvišku, zibal se je narahlo in vil, gnusna črna kača z ogromno glavo. Usta so se odprla, oči so se napol zatisnile; vohala je kanalja. Vohaj, išči! Vzdigala se je počasi, vrat se je klanjal in vil zmirom močnejše. Našla je smer — zdaj išči pot, plezaj, vohaj! Tam na skali je kri z mojega lica, vohaj!

Kakor je bila težka in neokretna, je stopala z nerazumljivo spretnostjo po skalah, plezala v klanec, spuščala se v kotline in zaseke ter vstajala. Skozi ozko špranjo sem videl vso njeno pot. Velika je bila moja groza, toda mirnejša, topa; zakaj njene oči niso bile uprte name in vsa njena zloba in moja usoda je bila v njenih očeh. Videl sem njeno pot in sem opazil s hudobnim veseljem, da ne hodi po sledu mojih nog in moje krvi. Našla je smer, poti ni našla. Upal sem natihoma, da pojde mimo, kakor pes mimo zajca, skritega v grmu. In že vnaprej sem užival zasluženost; radost;

užival sem radost, moje oči pa so bile zalite od krvi in groza je držala moje srce v pesti.

Resnično, šla je mimo. Komaj dvajset klafter je bila pod mano; glava se je vrtela na dolgem vratu in se je ozirala. To je bil trenotek, ko se je morala izpolniti moja usoda. Pomislite, gospod, da mi je bilo določeno, recimo, sedem dni. To je bilo moje življenje, prav tako vredno kakor sedem let; in trenotek je bil dan, in minuta je bila mesec. Če jo prevarim le za uro, le za pol ure, je moj dobiček dragocen: pol ure — pol leta svoboden, brez skrbi. Veliko, strahu in upanja polno je bilo moje pričakovanje. In molil sem.

Ko sem molil, sem začutil, kako se je pačil moj obraz, kako so se širile moje ustnice v ostuden, neskončno hudoben smeh. Od groze se je bil spačil in razširil moj obraz kakor njen, ki je bila vzdignila glavo ter uprla name svoje zakrvavele oči. Izdal me je bil moj pogled, ki se je srečal z njenim.

Vedel sem, da ni več upanja. In da ni mogoče pobegniti. Kaj je vsa groza, ki sem je občutil do tistega trenotka, v primeri z mislijo, da ni mogoče pobegniti? Še zmirom je slonel ob špranji moj obraz in moje oko je strmelo pričarano v oko živali. Čudne so bile misli, ki so se tedaj porodile iz moje groze. Mislil sem: ta otok ni moj, tujec sem v tej deželi, pritepenec; če se hoče gospodarju, da me muči za kratek čas, je ta njegova pravica in ne bilo bi lepo od mene,

da bi mu kratil veselje; in pritožiti bi se mogel kvečjemu Bogu, če bi se gospodarju zazdelo, da me ubije na izviren in kratkočasen način. In še dalje so se izgubile moje misli, iz groze porojene; strmel sem v obraz živali in zdelo se mi je, da sem spoznal, kar bi bil moral spoznati od začetka: v človeku, ki je gledal name iz hudobnih oči, sem videl človeštvo. Gospod, zdaj ne odobravam teh misli; zakaj prežalostne so in Sancho Pansa bi vedel veliko pregovorov, ki bi hudo osmešili tako protičlovečansko naziranje.

Še dvajset, še deset klafter; naposled se je vendar utrudila kanalja in veselilo bi me, če sem bil prvi, ki sem jo utrudil. Na produ leže čeljusti in lobanje; veliko jih je bilo, ki se niso branili; legijon morda, ki so bili slabši od mene.

Zdaj pride rakev, kanalja, zdaj glej! Resnično, stisnila se je v rakev; oklop se je nenadoma zožil, vrat se je vzdignil tako visoko, da je segal preko skale. Kdo se je bolj smejal, ali ona ali jaz? Ne misli, da zadaviš slabiča; moja groza je moja stvar in te ne briga nič! Koliko jih je bilo, ki so se tresli pred tabo? Jaz se ne tresem.

Obšla me je bila misel, prav tako čudna kakor nespametna. Stoj, brani se! In stal sem s sklonjeno glavo, pesti na prsih. Pridi! Ne bežati več, ne udati se; ne več strahu!

Stal sem in sem nenadoma padel na kolena, glavo sklonjeno, pesti na prsih. Vzdignila se je

pred mano, toda vrat se je sklonil v silnem kolo-
barju, v oči so mi pogledale njene oči in obraz
se je dotaknil mojih lic. Tedaj se nagnila moja
glava globoko v tilnik, še nižje, in se je dotaknila
zadaj mojih nog — — — — —

— — — — — “

Moj prijatelj doktor Robida je slonel za-
mišljen ob mizi. Dostojno oblečeni gospod je
dovršil svojo povest, zakril si je čelo z obema
rokama in je gledal v tla. Moje srce je bilo ne-
izmerno žalostno.

„In kaj se je zgodilo?“

Dostojno oblečeni gospod je vzdignil glavo,
pogledal mi je v oči in se je začudil.

„Kaj ne vidite? Kaj ne veste, da sem u'mrl?“
Pozdravil je, poklonil se je in je šel.

Doktor Robida, moj prijatelj, ki mi je zelo
naklonjen, je nameraval s prijaznim izprehodom raz-
vedriti moje srce. Toda bilo je zdaj bolj žalostno
nego kdaj poprej.

Nespodobna ljubezen.

I.

Bilo je še zelo zgodaj spomladi, sredi marca, ko sem se napotil iz svoje radovoljne samote prvikrat „med ljudi“. Še pred dvema dnevom, v petek, je naletaval sneg in je pihal mrzel veter; nenadoma pa je prišel vihar in ko je zjutraj utihnil, se je razpel nad mestom gorek dan, svetel in suh, kakor v maju. Dolge procesije so romale iz mesta. Ceste so bile že prašne, ko se je komaj stajal sneg, in če je zapihal veter, se je vzdignil kakor poleti bel oblak, bližal se tiho in jaderno, dokler se niso nenadoma pogreznili vanj svetli klobuki, rdeče bluže, obrazi z mežečimi očmi in stisnjenimi ustnicami, črne suknje in črni klobuki, potisnjeni na glavo z obema rokama; in ničesar ni bilo razločiti več nego begotno črno senco, ki se je lovila križem po ulici za drugo senco, veliko manjšo, lahkonogi ogromni podgani podobno. Čudno, klaverno, skoro smešno je bilo drevje, ki je raslo ob cesti in v parku. Solnce je sijalo, svetile so se rdeče bluže, veter je vzdigal prah, drevje pa je stalo golo in zmrzlo, še popki niso poganjali in komaj da se je zgenila v vetru mrtva, nerodna

črna veja. V parku, ki se je razprostiral od mesta do reke, so bili že postavljeni pisani šatori; vse je bilo že tam: ogromne gugalnice, pisanim čolnom podobne, vrtiljaki s konji, bicikli in celo vrtiljak z resničnimi čolni na resnični vodi; največja dama na svetu, dama brez nog, menažerija, muzeji „samo za odrasle“, gledališča na gostilniških vrtih — vse je bilo že tam, zraslo je čez noč; in v vsem, med vsem in nad vsem kričeča, zaglušna muzika; bobnalo, hreščalo in cvililo je iz vsakega kota, iz vsakega šatora in pobegnil bi človek strahoma, če bi se vseobči trušč ne bil utopil in ublažil sam v svoji nezmernosti. Zakaj komaj so se bližali ljudje šatorom, so bili njih glasovi nemirnejši, hripavokričeči, oči so se zameglile, obenem pa je bila njih luč svetlejša, glasnejša, nemirnejša, čudno pretirane so bile tudi njih kretnje — kakor sence v poševni luči; celo solnce je sijalo nad šatori žarnejše, kričavo.

Nikoli nisem ljubil te glasne gneče; zahajal sem vanjo, ker je bilo predaleč do gozda. Ko sem premagal prvi hipni stud, sem začutil v srcu prijetno samoto; trušč je utihnil, še od daleč ga nisem slišal več in hodil sem sam skozi tišino. Še lepša je bila ta samota nego samota v gozdu. Zakaj, ko je uživalo moje srce samoto in nebeško tišino, so se zabavale moje telesne oči s posvetnimi sladkostmi; igrale so se po svoje, kakor se igrajo otroci kraj gozda, kadar dremlje pésterna v senci. Prijeten je mir v nemiru, brez groze in grenkobe;

šele sredi trušča začuti srce resnično, globoko tišino in se raduje toliko bolj, ker je sredi uboštva spoznalo svoje bogastvo . . .

Ozrl sem se slučajno in sem ves obstrmel. Sredi gneče, pred kolibo, kjer so kazali „največjo damo na svetu“, med vojaki, delavci, postopači, tatovi, hišnami, pesternami in vlačugami sem bil ugledal nenadoma znan obraz. Obrnil se je v stran in je pogledal v tla, toda hipoma je pogledal naravnost name z bleščečim pogledom in videl sem, da je bil ves osramočen in srdit.

Mlad človek je še bil, oblečen z dostojno, naravno eleganco; ozrl bi se bil začuden nanj, tudi če bi ne bil moj znanec, tako popolnoma se je razločeval od ljudi, ki so se gnetli okoli njega; veliko bolj jim je bil tuj, nego „največja dama na svetu“; ne zaradi dostojne elegance, temveč posebno zaradi obraza, ki je izpričeval od daleč izobraženega in zelo samozavestnega in ponosnega človeka. In vendar sem spoznal takoj, da mu družba ni bila ne tuja ne zoperna. Kretal se je med ljudmi tako lahko in naravno kakor v svoji izbi. Nič zlovoljnega, nič zaničljivega ni bilo v njegovih očeh in še trenotek, predno se je ozrl name, je bila odkritosrčna radost v njegovem smehljaju — tista glasna, brezskrbna, čista radost otrok, ki se zibljejo v pisani gugalnici, mogočno se vzdigujoči do platenene strehe . . .

Poznal sem ga že dolgo, že izza svoje in njegove mladosti. Le v poslednjem času, od jeseni,

odkar je bil napravil doktorat ter nastopil službo neplačanega praktikanta pri sodišču, sem ga videl bolj poredkoma. Vendar se ni dalo reči, da bi se bil skrival. Že prej, ko je bil neprestano med nami, smo čutili vsi, da stoji nekako izven vrste, da ni „naš“; v njegovem srcu je bila izbica, v katero še nihče ni pogledal; in ključ do nje je hranil tako oprezno, toda hkrati tako neprisiljeno in nerazžaljivo, da smo pozabili naposled na izbo samo. Zato ga ni pogrešil nihče, kadar ga ni bilo po mesec dni na izpregled in pozdravili smo ga brez začudenja in brez vprašanja, kadar se je prikazal.

Trdno smo bili vsi prepričani (tako trdno, da o stvari še govorili nismo), da ima doktor Detal veliko sreče pri ženskah in posebno še, da ima z njimi veliko opravila. Pravili so, da živi v sladkem prijateljstvu z neko zelo „visoko“ damo; nekdo ga je celo videl z njo na izprehodu, „če se ni zelo motil“; nekdo drugi je pripovedoval nekoč po večerji, da se ženi Detal s hčerko bogatega fabrikanta in da bo v kratkem zaroka. Oboje, „visoka“ dama in bogata nevesta, se nam je zdelo verjetno; ne to ali ono, temveč drugo poleg drugega. Vedeli smo tako natanko, kakor da je bilo zapisano, da stremljivi doktor Detal za visokimi cilji; in takim ljudem je ženska potrebna, posebno če ima denar in koristna znanja. Ampak tudi brez visokih ciljev: Detal je bil lep človek, duhovit in nenavadno izobražen. Krepko, sloko telo, ponosna hoja, odkrit, skoro drzen pogled, zvonek glas, ki ni nikoli jecljal

in se nikoli ni zatikal — vse to, ponosna hoja, drzni pogled, zvonki glas in temnorjava, skoro zamorska polt je razodevalo polnokrvnega moškega, ki ne prosi in ne vpraša, temveč vzame . . .

Stal je par korakov od mene, ves spremenjen; edino, kar je ostalo, je bil bleščeči, drzni pogled, ki je govoril naglas.

„Kdo ti je dal pravico, da me zalezuješ? In če si me zasačil, kaj misliš, da me je sram?“

In nenadoma so mu vztrepetale ustnice in je izpregovoril natanko tiste besede, ki jih je govoril njegov pogled.

„Kaj misliš, da me je sram?“

Ne njega, mene je bilo sram; hotel sem se okreniti brez pozdrava, on pa je stopil nenadoma čisto blizu k meni in mi je položil roko na ramo.

„Stoj — ne tako! Zdaj si vjel en sam pogled in to je časih premalo, časih preveč! V tem slučaju je preveč . . . In če te zdajle izpustim, kaj ne pojdeš takoj med babe in kaj ti ne bo gledala skrivnost iz oči — na sto korakov? . . . Nič . . . tiho! Praviš, da boš molčal, da ne bo besede iz tvojih ust! Mogoče, zelo mogoče! Verjamem ti, da ne boš vstal in pripovedoval: Ljudje, danes sem videl Detala tam in tam, tako in tako, s tem in s tem — ne, tako bi napravila vsaka baba, za to ni potreba nobene duhovitosti! Ampak, če bi imenovali moje ime, bi ti molčal; že to bi bilo sumljivo, da bi molčal! Morda pa bi celo zmajal z rameni, pogledal v strop ter zavzdihnil. In če bi

te vprašali: Kaj? Kako? — bi iztegnil roke in razkročil prste, kakor žid: Ne, jaz molčim . . . besede ne bo iz mojih ust . . . ampak, če bi smel govoriti . . . hm . . . toda jaz molčim! — To bi bil tisti mrak, ki je vsake nesramnosti začetek. Kaj je lahko v mraku? Vse in nič. Celo menažerijo vidi človek in ko prižge luč s tresočo roko, sedi muha na stropu . . . Najbrž bi se zgodilo, da bi ti resnično molčal in da bi niti z rameni ne zmajal in tudi ne zavzdihnil. To pa bi bil izmed vseh slučajev najslabši, zame najneznosnejši slučaj. Ali bi te smel potem še enkrat srečati? In če bi te srečal — ali bi ne bilo potrebno in celo pravično, da bi ti vrat zavil? Zakaj nič drugače bi ne bilo, kakor da se je del mene samega nenadoma odtrgal od mene, da hodi zdaj po svojih svobodnih potih, brije norce iz mene ter mi neprestano (za mojim hrbtom, kar je še posebno hudo) očita grehe in neumnosti, morda celo take, ki jih storil nisem. Lahko si misliš, da bi mi ne bila pogodi taka komedija in zato — ali poznaš to žensko? . . .“

Držal jo je za roko, kakor sta se držala prej, ko sta stala pred plakatom s podobo „največje ženske“ ter se smejala z zvonkim otroškim smehom.

Stala je tik poleg njega in mu je segala komaj do rame. Grša je bila nego kdaj poprej; zelo majhna, život dolg (tesna, gladka jopa ga je še podaljšala) in noge kratke; desna roka je bila nekoliko višja od leve, vsa desna stran — obrv, lica, ustnice, celo klobuk — je bila nekako čudno vzdignjena in po-

sebno ustnice so dobile vsled tega zopern izraz; oči so bile vodene, skoro brezbarvne, in vendar so gledale zelo srepro in svetlo; poznal sem njih pogled in spominjam se, da sem povetil oči in da me je bilo sram, ko se je bil prvokrat uprl v moj obraz; ni bil pogled vlačuge, nič nesramno vabeč, še celó ne poželjiv — ostudno zasramovanje je bilo v njem, najnižje spoznanje, tisto, ki vidi v človeku najbolj skrito žival in jo pozdravlja z odurnim smehljajem . . .

„Ali jo poznaš?“

„Čemu izprašuješ? Poznam jo!“

Sklonil se je čisto blizu k meni, tako da so se njegove ustnice skoro dotikale mojega ušesa.

„Ali bi rad nekaj slišal? . . .“

Vzravnal se je nenadoma in se je zasmel; njega smeh je bil prisiljen, zdelo se mi je, da je srd in upornost v njem.

„Stoj! — Rekel si, da jo poznaš . . . in zdaj te vprašam . . . nič te ne bodi sram, če je ona zraven . . . ampak povej po pravici: ali si že bil pri nji . . . prejšnje čase namreč . . . ali si jo tudi ti že poljubil?“

Ona se ni zgenila; gledala je malomarno na plakat s podobo „največje dame“; očitno ji je bilo dolgčas.

„Čemu to? Čemu izprašuješ? Sam veš!“

Sklonil se je vdrugič k meni in je šepetal s presekanim glasom, kakor da bi ga dušil smeh.

„Ta ženska je moja žena . . . moja žena . . .“

Jaz sem bil razžaljen in zlovoljen; zamrmral sem psovko in sem se naglo okrenil, da bi šel. On me je prijel trdo za ramo.

„Da nisem govoril resnice?“

„Lagal si!“

Pogledal me je z bleščečimi očmi in mi je nenadoma, brez besede, vse razodel, tako da sem vztrepetal od čuda in bolesti.

„Kam pojdeš zdaj? Ali pojdeš med babe?“

„Nikamor ne pojdem.“

„Pojdi z nama!“ se je zasmel. „Ne, ne pojdi z nama, ne maram družbe . . . ampak ob drugi priliki ti razložim vse po pravici . . . Pridi v krčmo nocoj — ne skozi velika vrata; tam zadaj, na vrt, je majhna izbica, zelo prijetna izbica . . . tam večerjam in tam slišim vsak večer vaše prijazne glasove, zakaj zid je tenak, kakor iz papirja . . . to so te nove hiše . . . no, neumnost! Zbogom!“

Vrnil se je hitro in je iztegnil roko.

„Stisni mi roko . . . da bom vedel . . .“

Nekaj posebnega, čisto novega se je zasvetilo v njegovih očeh; bilo je kakor žarek velike bolesti.

II.

Dolgo sem čakal nanj v tisti „prijetni izbici“. V resnici ni bila popolnoma nič prijetna; prej so morda hranili v nji staro šaro, polomljene stole, prazne steklenice; še zdaj je ležal v kotu velik kup opršenih praznih steklenic. Stene so bile

grobo pobeljene; eno samo, zelo visoko in zelo umazano okno je gledalo na vrt; spodobno je bilo samo zagrinjalo, ki je zastiralo spodnji del okna; sešito je bilo najbrž iz kožuhove podloge dragega ženskega plašča. Mraz je bilo v izbi in zavil sem se v suknjo. Pred mano na mizi je gorela svetilka.

Mislil sem Bog vedi kam, v stare, nelepe čase; moja steklenica je bila še polna, glava mi je klonila na prsi in skoro sem bil zadremal. Nenadoma me je spreletel čuden strah; skočil sem kvišku in sem se ozrl po izbi.

„Tukaj je bilo!“

Mrzel stud me je spreletel po hrbtu in kakor resnična — ne kakor resnična, v spominu še nenaravno povečana, z nesramno žarko lučjo razsvetljena je stopila predme najpodlejša ura mojega življenja . . .

Natanko v tej izbi sem poljubil nekoč Matildo. Pijan sem bil, da se Bogu usmili. Še zdaj vidim, kako sem omahnil, ko sem stopil za njo in zaprl duri. Ob durih je stala takrat okrogla miza in na mizi so bile rože; miza je zaropotala in rože so padle na tla. Matilda se je smejala . . . Čemu bi človek mislil na te ostudnosti? Treba je misliti nanje zategadelj, ker vem še danes (in tedaj, ko sem se prestrašil ter se ozrl po izbi, sem začutil pregloboko v srcu), da nikoli nisem tako užival kakor ob tisti uri . . . nikoli pozneje, ne v najsvetejši radosti . . . In vendar bi si bil pljunil

v obraz, ko sem se vzdramil . . . ne še to . . . nji sami bi bil pljunil v obraz, ko sem jo objemal . . .

Ne smel bi je ugledati zdaj, ne v tej uri, ko so se zakrohotali spomini na zidu . . . zdi se mi, da bi ji . . . ne, ne bi ji pljunil v obraz, z obema pestmi bi ji udaril v obraz . . .

Čisto natihoma so se odprle duri. Doktor Detal je vstopil v izbo, nekoliko sklonjen, s prijetnim smehljajem na ustnicah.

„Kako ti je pogodi ta izba?“

Povesil sem pogled, prijel sem steklenico z nerodno, tresočo roko in sem točil.

„No, če ti ni pogodi . . .“

Umolknil je, stopil je bližje k meni in mi je pogledal globoko v lica z nemirnim, resnim pogledom.

„Torej . . . stran te komedije! Saj zato sem te povabil, da bi govorila, kakor govore krščanski ljudje in bratje . . . Prej se ti je zdelo, tam v parku, da se te bojim, da sem nenadoma, takorekoč, klečal pred teboj . . . kaj se ti ni zdelo? . . . Pa ni bilo tisto — nisem klečal pred teboj in tudi treba ni, da bi se te bal . . . narobe rajši, narobe! . . .“

Govoril je hitro; sédel mi ni naravnost nasproti, temveč bližje, tako da sem ga videl samo v profilu; in ko je točil, je gledal temno in roka se mu je tresla. Pil je hitro; obadva sva molčala dolgo. Nenadoma se mu je zjasnil obraz, pogledal me je z velikim, odkritosrčnim pogledom in se je nasmehnil.

„Samo eno je, prijatelj, v tem enem je razodeto vse: razum in kri. In če me morda še kdaj srečaš, pomisli samo: razum in kri — in vse boš vedel... Kaj? Ti praviš, da sem čudak, drugačen od drugih ljudi, pod črto ali nad črto? Nič ne praviš in to je pametno... Kaj? Ti praviš, da je stara stvar, znana že Marlittovki, lastna nji in vsem filistrom — da ni to drugega, nego titel solzávega romana: razum in kri? — Tudi zdaj ne praviš nič in tudi to je pametno!... Zakaj ne piješ? Pij in poslušaj!...

Ali veš, kako se je treba nositi in kako je treba živeti človeku, ki misli na Slovenskem napraviti karijero, tako ponižno karijerico namreč, ki je mogoča na Slovenskem? Ti veš, jaz ne vem. Ti veš zategadelj, ker je nikoli ne boš napravil, jaz pa ne vem, ker sem že na poti... Ampak zunanje forme, gesta — to je moja posebna učenost in o tej lahko govorim, toliko lažje, ker gesta ni krvavo potrebna stvar; poznam celo ljudi, ki so imeli zelo lepo gesto, pa so kljub temu sedli na tla, ker so bili premalo prekanjeni... No, Bog s formo in z gesto! Toliko vem, da je treba živeti spodobno. Spodobnost je prostrana paša, velikó govede se lahko pase tam, ampak vendarle ne vsa goveda. Lahko je človek učen, izobražen, duhovit, lahko ima vseh sedmero lepih čednosti, ampak kakšna malenkost, kakšna čisto neumna, smešna malenkost mu nenadoma zagradi pot na pašo. V tistem trenutku postane nespodoben in vsa njegova

karijera je za zmirom in popolnoma končana. Za zmirom: poznal sem človeka, ki je nekoč sredi nade-polne mladosti napravil budalost; sredi plesa ga je omamila luč, kihnil je in je pljunil na prelepo krilo gospe županje; drugo jutro se je ustrelil, zakaj njegova karijera je bila končana . . . Še veliko slabše je, če človek moralično kihne; ali veš, kaj se to pravi: moralično kihniti? Jaz sem kihnil in dovoli, da ti to po pravici razložim . . .

Spoznal sem to žensko po priliki ob istem času kakor ti in na isti način . . . Mimogredé ti povem, da sem lagal, ko sem rekel, da je moja žena, ampak ti veš, da sem zmirom rad nekoliko pretiraval, ker se mi je podalo . . . Naposled je to popolnoma postranska stvar . . . Prišel sem tisto noč — tako morda, kakor si prišel ti. Pijan, ampak drugače spodoben. Sprejela me je kakor starega znanca, namreč ne s posebno radostjo in tudi ne neuljudno. Dala mi je roko in se je nasmehnila — s tistim smehljajem, ki ga poznaš. In vendar je še nikoli prej nisem videl, drugi šele so mi bili povedali zanjo. Da je „originalna“, so rekli. Zato sem šel k nji, iz same pijane radovednosti . . . Do tukaj je stvar popolnoma spodobna in ostala bi spodobna, da sem se bil vrnil ob zori zlovoljen in truden ter da sem bil zalučil tisto noč med nesramne akte, ki jih hrani vsak človek v izobilju in ki bi mu nič ne škodovali, tudi če bi jih razobesil pred farno cerkvijo . . . To pa se ni zgodilo; nisem se vrnil, ničesar nisem zalučil in seveda tudi razobesil ne . . .

Zdi se mi, da je ženska takrat čakala name, že dolgo čakala, že leto dni morda, dve leti; zato me je sprejela kakor starega znanca. Najbolj čudno pa je bilo, da sem jo pozdravil tudi jaz kakor staro znanko . . . velika izba v mojem srcu je bila že zdavnaj pripravljena zanjo, po njenem okusu tapetirana in opremljena . . . Ti zdaj študiraš, na obrazu ti vidim, kako se je mogla pripetiti taka ogromna neumnost; vse mogoče nesramnosti si misliš in bridko kazni bi zaslužil zanje; le eno samo je, kar ti ne pride na misel, zato ker je najbližje in najnaravnejše: ne pride ti na misel, da sem se zaljubil z vsem srcem v tisto žensko . . .

Zakaj si obstrmel? Kanalje ste vsi skupaj! . . . Kakšno podobo ste si napravili o ženski . . . in kakšno o ljubezni? Čudno je, kako ste okameneli v najjimenitnejših stvareh! . . . Ženska mora biti lepa . . . dolgočasna je tista vaša lepota, banalna brez mere, vsak tepec jo spozna in časti . . . Nikoli nisem verjel, kar verjame večina . . . zakaj bi se ji uklanjal baš v lepoti? Že to je sumljivo, da je na svetu več priznано lepih žensk, nego priznано grdih . . . Ampak usmiljena je večina, žaliti neče nikogar . . . če ugleda grdo žensko, jo takoj načička . . . samo da bi porinila še to „grdobo“ v splošno lepoto . . . Ali je to hrepenenje mase po vseobči lepoti, po zmagi lepote? Poznam to hrepenenje . . . drži se za roko hrepenenja po pravici, po resnici in po sedmerih čednostih . . . in hodi po istem potu . . . Kaj so iznašli, da bi načičkali

grdobo, namesto da bi jo pustili pri miru, kakor jo je Bog ustvaril? Iznášli so duševno lepoto, različne čednosti srca in razuma. Ni treba, da bi govoril o teh iznajdbah in simbol ostane kmet, ki je prodajal mršavo kravo: Mleka nima, pa je dobrega srca! — Zakaj gledaš temno? Kaj misliš, da se opravičujem?“ . . .

To sem mislil.

„Nisem siromak, da bi se opravičeval; ničesar te ne prosim, tudi tvoj dolžnik nisem, čemu bi se opravičeval? . . . Matilda je najgrša ženska, kar sem jih doslej videl na svetu. Tudi z duševno lepoto ne nadleguje človeka; narobe; dvoje lastnosti je jasno in prepričevalno izraženih v nji: neumnost in zloba. Čudil sem se časih, do kakšne višine se more povspeti človeška zloba in skoro sem se bal, da bi se nazadnje ne spremenila v čednost: zakaj kakor se pretirava čednost spreminja v greh, tako se greh spreminja v čednost. Ampak pri Matildi ni nevarnosti: za urnimi petami njene zlobe kobaca dolgočasna neumnost . . . Zdaj se ti zdi nazadnje, da sem se bil zaljubil v absolutno grdobo in to se ti zdi tako interesantno, da bi mi dal odvezo za greh . . . Morda bi mi dal nazadnje tudi svet odvezo in bi me blagoslovil, kakor blagoslovi vsako neumnost, če je tako velika, da presega njegovo nespamet? . . . Te dobrote ne bom deležen. Deležen bi je bil samo, če bi bila stvar tragična; tako pa je poleg svoje ostudnosti samo neizmerno smešna . . .

Pomisli namreč, da njena grdoba ni absolutna . . . res ni v nji lepote „niti za lek“, ne te, ne one, pač pa je v nji neka čudna, strašno groteskna želja po lepoti . . . Stoj — ne po lepoti! Le po zunanjih, najbolj vidnih in najbolj kričečih znamenjih lepote Ali si videl njen klobuk? Tak klobuk bi nosila visoka, sloka ženska z bujnimi plavimi lasmi in okroglim obrazom. Matilda si ga je naročila; in ona je majhna in njeni lasje so . . . vrag vedi, kakšni so! Tako stoji tam, kakor kmetica pod ogromnim rdečim dežnikom . . . Z veliko težavo sem jo pregovoril, da si ni naročila krila s pol metra dolgo vlečko . . . celo klečal sem pred njo . . . To, praviš, da je slab okus in drugega nič? Nikjer se ne razodeva toliko želje po lepoti nego v slabem okusu. Kaj misliš, da si je naročila tisti klobuk zategadelj, ker se ji ne poda? Zato si ga je naročila, ker bi imela rada sloko telo in bujne lase . . . ker namreč vé, da je roža lepša nego kopriva in zatisne oči in zacvili: Saj ni kopriva, saj je roža! — ter gre in si kupi ogromen dežnik . . .

O tem tudi vprašanja ni, če je Matilda grda ali ne in v koliki meri je grda. Vprašanje je samo (tvoje vprašanje namreč), kako se je moglo zgoditi, da sem se zaljubil v tako . . . žival. Tukaj tiči nespodobnost, ne v grdobi . . . Ves moj razum govori, da sem napravil veliko neumnost; govori nadalje, da sem zapravljal svojo čast, ali vsaj njen dobršen del; in zapravljal svojo prihodnost, zapravljal jo popolnoma, če se nemudoma ne rešim. Jaz pa vem,

da se ne bom rešil, ne nemudoma in ne počasi, zakaj moje srce ne sliši razuma in se ne briga zanj . . .

Velikokrat se zgodi, prijatelj (in strašno banalna resnica je), da govori pamet drugače nego kri. Ampak stvar dobi drugačno lice, če pomisliš, kaj je tista pamet in odkod. Nič drugega ni, nego strah pred babjim opravljanjem, v najboljšem slučaju strahopetnost napol-egoista, ki meša vodo v svojo kri in misli, da koristi želodcu. Tudi jaz sem že tako počel; zakaj bi človek ne bil strahopeten . . . če koristi želodcu? . . . Zdaj ne morem več; uklenila me je ljubezen in tako ni več govora ne o pameti, ne o srcu . . . ljubezen živi svoje življenje zase, brez argumentov in jaz sem njen hlapec . . . tudi brez argumentov . . .

Samo nekaj mi povej, samo nekaj bi rad vedel: zakaj, zakaj je prepovedano, da bi človek živel, kakor mu ukazuje kri? Da bi živel očitno, brez zapreke, brez meje, brez sramu — kaj bi se predrugáčilo na svetu? Še muha bi ne brcnila. Vse bi bilo, kakor je, tudi slovenska politika bi se nič ne spremenila. Zakaj se spotika svet nad tistim klobukom, rdečim dežnikom? In kar je še najbolj čudno — zakaj se spotikam jaz nad njim? Jaz sam! Kajti čisto nič drugače ne govorim in ne mislim o svoji ljubezni, nego ti in vsi drugi. Pomisli čudo: meni samemu se gnusi Matilda, kakor mrčes, grd in zloben mrčes; jaz sam vem, kako smešno, nizkotno in poniževalno bi bilo, če bi se

pokazal z njo na cesti . . . poniževalno bi že bilo, če bi prišel trezen k nji ter sedel z njo za mizo, kaj šele, da živim z njo v istem stanovanju in da ji . . . glej, jaz imam navado, da ji poljubim roko, kadar grem in kadar pridem . . . Če bi storil to kdo drugi, bi se mu še ne smejal ne od studa, temveč pljunil bi predenj . . . Povej mi: odkod te misli, ta globoki gnus, ta težka zavest, da si skrunim telo in dušo — odkod, ko sem šele v njenem objemu spoznal ljubezen, tisti „ogelj, ki nikoli ne ugasne“, in ko ni brez nje ne življenja, ne uživanja? . . . Zakaj se ne more zgoditi, da bi nenadoma utihnile te misli, da bi izginil nehvaležni stud? Zakaj ne zasije nenadoma čisto drugo solnce . . . in jaz stopim k nji, poln svete, hvaležne radosti in jo primem za roko in jo pokažem vsem ljudem: Glejte, moja nevesta! In ljudje bi se ne zasmejali krohotoma pod tistim novim solncem, temveč iztegnili bi roke: Pozdravljena! . . . Zakaj se tako ne more zgoditi in se nikoli ne bo zgodilo? . . .“

Poslednje besede je govoril z resničnim patosom in glas se mu je tresel od bolečine.

„Morda . . . morda bi se lahko zgodilo? Poznam nekoga, zelo uglednega človeka, ki se je bil poročil z navadno vlačugo —“

Zamahnil je z roko in me je zlovoljen prekinil.

„Ne kvasi! Vlačuga . . . neumnost! Poznam vlačugo, ki bi tistega uglednega človeka niti ne marala . . . In kaj ima „vlačuga“, ta bedasta be-

seda, opraviti z grdobo, podlostjo, zlobo . . . kaj ima opraviti z Matildo? . . . Pa da bi se res zgodilo, da bi res pozdravili brez hinavščine ta zlobni mrčes: kaj, če bi bilo mene še zmirom sram, če bi ne ugasnil v meni stud — če bi vsem zasijalo drugo solnce, samo meni ne? . . .“

Molčal sem, on je gledal na mizo in je točil hitro.

„Čemu toliko besed? Ali je spodobno, da ljubi človek zloben mrčes in da se ženi z njim? Ne! Ali more govoriti tak človek o prihodnosti? Ne! — Tako je, to je pribito, to človek vidi in čuti; vse drugo so sentimentalne teorije, tudi tisto „novo solnce“, ki naj ga vrag vzame; in tudi razum in srce naj vzame vrag! . . .“

Molčal je in je pil.

Pozno je že bilo, ko se je nagnil bližje k meni ter se čudno nasmehnil.

„Sinoči mi je ukazala, da naj jo vzamem za ženo . . . pred oltarjem in pred svetom . . . Jaz sem klečal pred njo in sem takoj prisegel . . . Ali bi šel za drugá?“ . . .

III.

Stvar pa se ni završila s poroko, temveč z velikim škandalom.

O mraku je že bilo, ko sem se napotil, da bi posetil Detala in njegovo nevesto. Nikoli še

nisem bil tam, tudi Detala nisem videl dolgo po tistem večeru; pred par dnevi pa mi je prišel nenadoma naproti in me je povabil. Že takrat, na cesti, ko sva govorila le mimogredé, sem opazil nekaj posebnega, nestalnega v njegovih očeh, na njegovem čelu pa sem videl gubo, ki je prej ni ni bilo. Govoril je hlastno, par brezpomembnih, komaj razumljivih besed, in mi ni gledal naravnost v oči. Ko je šel, se je okrenil nenadoma in je zaklical za menoj.

„Daj . . . poglej k meni . . . te dni!“

Čutil sem, kako resnično je bilo, kar je bil povedal o „spodobnosti“. V tistem trenutku, ko sem se napotil k njemu, me je obšel čuden sram; zdelo se mi je, da gledajo ljudje name z nezaupljivimi očmi, da se celo ozirajo za mano; šel sem urno, upognjen, pogled v tla uprt — kakor da bi imel baš na hrbtu suktno zakrpano z zelo kričečo, pisano krpo. Tako sem hodil časih v sanjah, ko sem zašel bos na glavni trg — in baš nedelja je bila in solnce je sijalo; vsi so me poznali in so me pozdravljali, jaz pa sem bil bos . . .

Senca njegove „nespodobnosti“ je legla name in me je tiščala k tlom; začuden sem mislil: kako močan je on in kolika je njegova boleost, da nosi to breme, ko je že senca njegova tako težka? In kako bo nosil to breme, kadar stopi z njim na cesto, med ljudi? . . . Časih me je obšla misel — že takoj tisti večer, ko sem se vračal iz „prijetne iz-

bice“ — da je morda pretiraval; celo sam je rekel, da rad pretirava, ker se mu podá . . . In če je bila vse le burka . . . tudi burke je časih rad uganjal, tako po eno ali dve na leto . . . imenitne burke . . . Res je bil morda najel stanovanje tisti gnusobi in živi z njo — nenadoma pa jo požene na cesto, še obleko ji morda vzame . . . brez vinarja jo požene na cesto in sloni ob oknu in se smeje naglas . . . nato pojde v mesto in pripoveduje po večerji svojo lepo zgodbo . . . in ona, kakoršna gnusoba že bodi, pojde in se obesi od sramu in žalosti . . . ali pa se morda ne obesi, morda skoči v vodo . . .

„Ne verjamem mu nič . . . tudi z mano uganja burke!“ sem vzkliknil sredi ceste in sem se ozrl prestrašen.

Lep večer je bil, v maju. Visoko na strehah so se poslopja še svetila, zrak je bil topel in čist, vse ulice so bile polne. Zavil sem hitro v temnejšo, tesno ulico — senca „nespodobnosti“ je ležala na meni, pisana krpa se je svetila na moji suknji . . .

Stanovanje Detalovo je bilo v visoki, temni, starinski hiši, ki je bila nekoliko potisnjena iz ulice, tako da jo je človek šele ugledal, ko je stal pred njo. Rjasta železna ograja je stala med hišo in ulico in zelo ozka peščena steza je držala do ogromnih vrat. Za ograjo je rasel plevel in na plevelu je ležalo par razbitih loncev in velika železna ponev.

Vsa okna, razen treh, so bila nastežaj odprta, a samo ob enem, visoko v tretjem nadstropju, je slonel človek, plešast starec, ki je kadil iz dolge pipe.

Hotel sem zaviti na peščeno stezo, ko sem postal nenadoma napol radoveden, napol prestrašen. Iz hiše se je oglasil šum, kakor da beže ljudje po stopnjicah; čuden, zelo enakomeren krik — nekdo je pač klical neprestano, kakor v taktu, isto besedo — se je glasil zmirom močneje. Najbrž so bili že pod stopnjicami in so se bližali veži. Skočil sem k vratim in sem stresel za kljuko; kljuka se ni udala, vrata so bila pač zaklenjena.

Razumel sem glas in sem ga spoznal; visok je bil, kričeč, cvileč — in predvsem neizmerno, ostudno podel; en sam glas sem poznal, ki je bil tako podel. Kakor v taktu je kričal, zmirom isto besedo.

„Tepec! Tepec! Tepec!“

Drug moški glas je bil mnogo tišji, skoro mrmrajoč in najbrž ni odgovarjal onemu, dasi je mrmral v taktu.

„No! No! No!“

Tistih par trenutkov, ko se je vrtil ključ v ključavnici, sta molčala obadva, „tepec“ in „no“; nato sta se takoj oglasila.

Nastežaj so se odprla ogromna vrata in stal sem miren, brez moči in besede, ves okamenel.

Najprej se je prikazala ženska, zelo majhna in kuštrava, oblečena komaj za silo. Črno spodnje

krilo ji je segalo samo do kolen, na nogah so bile črne nogavice, toda ena je bila oblečena samo napol in ostanek se je vrtil po tleh, kakor urna miš, zmirom okoli nog. Nenadoma se je okrenila ženska in videl sem ji v obraz. Velikokrat sem ga že videl in zelo natanko; toda v tem hipu sem prebledel ob njegovi ostudnosti; živalski obraz je bil, toda nekako testén, gnusno mehak in gibek; oči so se svetile, tiste oči z nesramnim pogledom, in usta so se smejala, krohotala naglas.

„Tepec! Tepec! Tepec!“

Za njo se je prikazal na pragu človek brez suknje, v prekratkih, zelo obnošenih in razcapanih hlačah, bos in brez klobuka; obedve roki je držal tik pred obrazom in je mrmral neprestano, čisto v taktu, zdelo se mi je celo, da s pritajenim smehom.

„No! No! No!“

Ko se je okrenil, sem ugledal njegov veseli, brezbrizni, zelo navadni obraz, ki je razodeval postopača po poklicu. Od čela mu je tekla kri, ustnice so bile otekle.

Med vratmi je stal doktor Detal, tudi on brez suknje in brez klobuka. Kljub zamorski polti je bil v lica siv kakor umazano platno, njegove ustnice so bile čudno zakrivljene in zobje so se svetili. Molčé, mehanično, toda zelo hitro, kakor jezen otrok je bil z obema pestmi postopaču v obraz. Stal je na pragu še zmirom, stisnjene pesti

na prsih, ko je bil postopač že zdavnaj pobegnil po stezi.

Stopil sem prédenj, jecljal sem in nisem mogel izpregovoriti. Gledal me je dolgo časa — toda očitno me ni spoznal in me morda niti videl ni. Molčé se je okrenil in je zaloputnil vrata . . .

V tem hipu šele sem opazil, da je bila vsa ulica polna ljudi. Nekateri so gledali osupli in niso razumeli, drugi so se krohotali na glas.

„Dobro si je izbral!“

„Njegova nevesta je!“

„Saj sta bila že oznanjena!“

Mlad človek si je prižgal cigareto in se je smehljaj, kakor da hrani veselo skrivnost.

„Zakaj bi je ne vzel? To je zelo . . . fina ženska . . .“

Kakor v sanjah sem šel med ljudmi in sem se skrili naposled v tiho ulico, ko me je nenadoma zgrabil pod pazduho človek, tisti človek brez suknje in brez klobuka.

„Čemu pa me je tepel, vprašam? Saj jo poznam že zdavnaj, zakaj bi ne hodil k nji, vprašam? Kaj pa bo ona pri takem gospodu, vprašam? . . . Ampak moja suknja je tam in moj klobuk . . . in tudi moj robec je v suknji . . . Ki ste njegov prijatelj, kaj bi ne storili, da bi mi dal tisto nazaj? Saj bi lahko skozi okno vrgel . . . niso lonci! . . .“

Še tisti večer sem jo videl v krčmi. V uma-zane cunje je bila oblečena in tako prešerna je

bila, glasna in ostudna, da so celo postopači sedeli za drugo mizo ter se posmihali kakor v zadregi.

„Za ženo me je hotel imeti . . . tak tepec, gosposki . . . tak škric, prismojeni! . . .“

*

Videl sem ga šele pozimi, ko sem se peljal na Dunaj. Vlak je bil že zažvižgal, ko sem stopil v kupé; gledal sem še skozi okno ter pozdravljaj svojo ljubico, ki je stala na peronu. Ko sem se ozrl po kupeju, sem ugledal Detala, ki je slonel v kotu; malo je bil spremenjen njegov obraz, toda bil je zelo teman in resen. Tudi on je gledal naravnost name in je pokimal narahlo z glavo, ko je srečal moj pogled.

„Kam?“ je vprašal.

„Na Dunaj.“

„Tudi jaz sem tja namenjen.“

Nato se je obrnil v stran.

V drugem kotu, njemu naravnost nasproti, je sedela ženska, v dolgo črno ruto zavita. Zelo majhna je bila in zelo suha; držala se je sključeno, ker je imela na hrbtu visoko grbo, na levo stran pomaknjeno. Njen obraz je bil čudno droban, tako da bi vsega, s čelom in senci, pokril z dlanj; lasje so bili gladko počesani, pod tilnikom spleteni v droben, svetel klopčič. Vso pot ni izpregovorila besede in je gledala v tla, zmirom na isto mesto; ker so se njene ustnice premikale in ker so bile

njene roke sklenjene na kolenih, se mi je zdelo, da moli.

Noč je že bila, ko se je ustavil vlak pred neznatno, komaj za silo razsvetljeno postajo, izgubljeno v puščavni. Ženska se je nenadoma vzdignila, izvlekla izpod klopi veliko, zeleno culo in je stopila iz kupeja brez pogleda in brez pozdrava.

Detal je vstal in je gledal v drugo stran, skozi okno; tam, daleč morda iz speče vasi, se je svetila mirna rumena luč.

Vlak je zažvižgal in voz se je stresel; sunoma je odprl doktor Detal duri in je skočil na peron. Tudi on se ni ozrl in ni pozdravil.

Spomladi.

I.

Nobenega oblaka ni na nebu; toda nad mestom leži siva megla, prepletена, vsa napojena s solnčnimi žarki. Ne vidim neba; že dolgo nisem videl njegove tihe sinjine, komaj se še spominjam, kako je sijala nekoč; toda slutim jo z ljubeznijo in hrepenenjem — tam visoko, za to sivo meglo, se boči prelestna iz neskončnosti v neskončnost — kakor sluti domovino moje srce, polno domotožja . . .

Zgodaj je še; vzduh je hladen in miren. Ulica je v senci, visoko gori se blešče strehe; svetloba, rumena, žareča, lije nizdol v širokih plasteh — vzplamenela so okna. Za oknom se prikaže obraz, ves obžarjen; tako siva je lobanja, ki leži ob gomili in strmí v solnce s praznimi, topo začudenimi očmi. Te oči, v sivo meglo strmeče, ne vidijo solnca; lica, vsa obžarjena, ga ne čutijo. Od daleč zamolklo bučanje strojev iz tvornic, zvonki, nagli udarci kladi ob jeklo, monotoni klic zidarjev — to je življenje in solnce teh oči.

Ulica je razkopana v vsi dolžini; ob rovu je nasuta prst na obeh straneh za seženj visoko; v

rovu stojé delavci in polagajo cevi. Le redkokdaj se prikaže iz rova kuštrava, potna, gola glava, samo do vratu; do vratu je zakopan živ človek v zemljo, oči se ozirajo zaspano, zlovoljno, nikoli se ne ozro proti nebu; ne vidijo solnca in ga nikoli niso videle . . .

Pot se spenja in širi; že so daleč za mano globoke, ozke ulice, v prah in mrak potopljene. Zdi se mi, da že vidim v daljavi zelene holme; tako je prepojeno vse obzorje z žarko lučjo, da so oblike nerazločne, da se gibljejo nemirne ter časih nenadoma izginejo, kakor za plapolajočim srebrnim pajčolanom. Zapihal mi je v lica toplejši veter, čudno opojen, blagodišeč; visoko se je bil vzdignil pajčolan in v lica mi je dihnil pozdrav od onstran meglé.

Na desni, na levi, samo še prostrana, prašna dvorišča tvornic, visoki dimniki, skladovnice drv in desak; težki vozovi prihajajo mimo, visoko naloženi; počasi, mirno in krepko stopata rejena konja. In tam — svobodno polje, božji svet.

Utihnilo je mesto pod mano; pod sivim oblakom leži, vse je zavito vanj, potopljeno, kakor na dnu mirne smrdeče vode. Časih še zažubori, zašumi tam spodaj, doseže me samotni klic; tako zazvone časih opolnoči zvonovi učaranega mesta, spečega na dnu jezera . . . zazvone, utihnejo.

Bela pot se spenja v holm; polja, travniki, v daljavi temen gozdič; in nad zeleno, duhtečo pokrajino vedro jutranje nebo. V prahu, na polju,

pod nebom čudna tišina, da mi je skoro tesno pri srcu. Mlado žito klije, za ped je že visoko; niti bilka se ne gane tam, najrahljši vetrič ne pogladi z dlanjó preko zelene gladine; na obzorju, nad gozdičem visi tenek bel oblak, samoten na vsem nebu; visel je tam ves čas in se ni ganil. Spomnim se nenadoma, da mi je bil v dolini, še globoko spodaj pod sivo meglo, zapihal v lica blagodišeč veter — odkod je bil tisti pozdrav?

In glej, človeka od nikoder. Mrtva je pokrajina, učarana, okamenela sredi življenja. Mrtva je meni, tujcu . . . To nebo ne prepeva zame, ne prepeva to polje zame popotnika, ki je prišel mimo in pojde dalje, nevreden, da bi mu darovalo življenje prijazen pozdrav vbogajme . . . Od daleč, preko one sinje gore mi je bil dahnil v lice pozdrav. Kmet je oral na polju, razorana zemlja, opojno duhteča, je zavzdihnila in se je spomnila na popotnika, ki je mislil nanjo v ljubezni in hrepenenju. Tudi ona je slišala moj pozdrav; preko gorâ, preko zelenih ravni in šumečih gozdov mi je pogledala v oči in je čutila mojo boleost . . .

Hitel sem v dolino, v mesto, pod sivo meglo, kjer je dom tujcev in popotnikov. Lažja je tam boleost in mirnejša, tišje je hrepenenje. Mirnejša je boleost, če gledam v obraz človeku, brezdomnemu, domov hrepenječemu, tišje je hrepenenje, če gledam v zlovoljne, temno strmeče oči, ki skrivajo na dnu neutešeno, neutešljivo poželenje po domu, po solncu, po razoranem, duhtečem polju, po jasni sinjini neba.

Lažje je človeku v veliki družini, med brati, lažje bolniku med bolniki . . .

Okno moje izbe gleda na visoko, sivo hišo; komaj da vidim nad streho ozko progo neba in le malo je noči, da bi se zasvetila zvezda na tej ozki progi; če se zasveti, izgine takoj, zakaj neprijazen je ta kraj. V tisti visoki, sivi hiši domujejo siromaki in izgnanci, ki se je življenje pred Bogom samim pregrešilo nad njimi; iz oken, temno strmečih, gleda strah in globoko v srcu skrito, neutešeno in neutešljivo hrepenenje po domu. Tudi Mařenka domuje tam.

Veža je tako široka, da pregleda človek, če gre mimo, vse dvorišče. Prazno je in mračno, na vseh straneh se vzdiga visoko zidovje. Skoro vse duri v pritličju so odprte na stežaj; okna so zagrnjena s čudnimi zagrinjali, z rutami, zelenimi predpasniki, z umazanimi in razcefranimi ostanki belih zastorov. Otrok nisem videl nikoli na tem dvorišču; morda so bili tam, navadni predmestni, slabo obleženi otroci, ki jih vidi človek kakor s slepim očesom in pozabi nanje; videl sem samo Mařenko.

Za tistimi odprtimi durmi, za tistim oknom, s predpasnikom zagrnjenim, v tisti mračni sobi je bil njen dom. Ne vem, kaj je bil njen oče; zdi se mi, da je iskal dela, kjerkoli; prišel je bil v mesto, z globokim upanjem v srcu; tako pridejo mnogi in poginejo kmalu. „Veliko je mesto, brez števila ljudi živi tam; zakaj ne bi živel še jaz, ponižen človek, ki se stisne ob zid, če je treba, in gloda

zadovoljen svojo suho skorjo?“ ... Veliko je mesto, ljudje ginejo brez sledu, kakor da bi se pogrezali v zemljo; nihče se ne spominja nanje, nihče ne žaluje za njimi ... Pravili so, da je bil storil velik greh, tam v svoji vasi, na Moravskem morda, in da je bil v ječi in da je nato pobegnil od sramu in žalosti z ženo in z otrokom in z vsem kar je imel. Bolan je bil, ko sem ga videl; suh je bil njegov obraz in oči so gorele motno v globokih jamah. Na glavi je imel majhen, okrogel klobuk, skoro brez krajev, tesne hlače so tičale v visokih, nerodnih škornjih, grobo zakrpanih. Velikokrat je prišel domov pijan, časih ob belem dnevu, in nihče ni vedel, kje se je bil napil, tudi sam ne. Žene nisem videl nikoli; ležala je bolna; bolna je že bila, ko so prišli v mesto in mož jo je nesel z voza v naročju, kakor otroka.

Maženki je bilo takrat šest ali sedem let. Zasmejal se je človek, če jo je ugledal na ulici med drugimi otroci, ki so imeli vsi kratke hlačice in kratka krilca in so bili pač otroci. Maženka ni bila otrok. Oblečena je bila kakor tisti veseli, rdeči, nekoliko zaspani slovaški otroci, ki se pripeljejo ob rani zori v mesto z očetom in materjo na nerodnem vozu, visoko obloženem s sadjem in zelenjavo. Pripeljejo se, začudijo se mestu, zaspé na vozu in se vrnejo. Maženka se ni vrnila. Ostala je v sivem predmestju — ostala z dolgim, zelenim, dopetnim krilom, s težkimi škornji, ki so bili narejeni za fanta, z dolgo rdečo jopico in z rokavi,

ki so segali skoro do prstov, z gladko počesanimi lasmi in z ruto na glavi. Tako je bila podobna pritlikavi starki, ki se je bila izgubila iz daljne vasi v predmestje in blodi plaha po neznanih ulicah. Njen rjavi obraz s širokimi, krepkimi ustnicami se je razlikoval popolnoma od drobnih, bledotnih obrazov drugih otrok; njene svetlorjave, velike oči so gledale nekoliko začudeno, nekoliko plaho, toda mirno in odkrito, kakor gledajo oči, ki so vidеле prostrano ravan, zelene senožeti in ki je ostal še globoko v njih spomin na brezkončnost zelene ravni, na svetlobo zorečega polja.

Ni si upala daleč od doma; poznala je šele komaj dvoje, troje ulic in jih najbrž ni razločevala, ker so bile vse enako dolge, ozke in prašne. Stala je na pragu široke veže, kakor je pač stala nekoč pred nizko, s slamo krito hišo, tam ob plotu, pod jablano, ter se ozirala po polju, kjer je valovalo žito v vetru: glavo nekoliko upognjeno, roke sklenjene v naročju, pogled miren, v daljavo zamišljen. Tu ni bilo jablane, ne polja, v vetru valujočega.

Sredi prostranega kamenitega dvorišča, poleg železne mreže, skozi katero se je odtakala dežnica, je stal lonec s prstjo in v loncu je rastel klavern, napol ovenel rožmarin. Bog vedi, kdo ga je bil prinesel in čemu ga je bil postavil na sredo dvorišča; stal je tam, kakor žalosten prašen grm sredi neizmerne pustinje. Mařenka je sedela na tleh pred rožmarinom, vzdignila je roko ter je pobožala na-

rahlo, kakor po ubogem licu, po nežnem, dišečem, napol ovenelem zelenju, po tenkih steblikah.

„Sirota!“

V veži je zaropotalo; prišel je lajnar z veliko lajno, ki jo je porival pred sabo na dvokolnici. Ustavil je sredi dvorišča, tik pred rožmarinom in Mařenko, in komaj je zavrtil, se je oglasila mogočno, kakor da bi pljusknili naravnost z nebá silni valovi, pesem iz drugega svetá, od onstran gorá.

„Louka zelená,
neposekaná,
rostou na ni kvítí . . .“

Lajnar je vrtil prehitro, veselo-žalostna pesem je udarila iz tišine preglasno, izlila se je prejaderno in je utihnila.

Mařenka je vztrepetala, ustnice so se odprle, hotela se je nasmehni, rjavi obraz je prebledel.

„Travník zeleni, nepokošeni . . .“ Tam, tam se širi neizmeren, valóví v solncu, veter gladi po njem s tiho dlanjo . . . Tam polja, narahlo se spenjajo v holm; kakor dahne veter, se zasvetijo zlata, ugasnejo v senco, zasvetijo se . . . Tam bela hiša, v solncu se sveti, zelena okna pozdravljajo . . .

Mařenka je vztrepetala, sklonila se je globoko, da se je doteknilo čelo tal; zasopla je težko, zajejala, toda nenadoma je izpustila roka, ki je tiščala za grlo in po dvorišču se je razlegal čuden krik, tenak, ves tuj . . . kakor kriči otrok po materi, brez besed, z glasom polnim groze in nikomur razumljive, neutolažljive bolečine . . .

II.

Ker je bila nedelja in ker je sijalo solnce, si je prevezala Mařenka židano ruto. Zelo stara je bila tista ruta, že zelo preperela in zabledela; Mařenki jo je podarila teta in še teta sama jo je bila dobila za birmo od bogate botre, ki je že zdavnaj umrla in ki jo je prej tudi že nosila. Ampak ruta je bila židana, živo rdeča, in se je še zmirom lepo svetila v solncu. Mařenka jo je hranila skrbno preganjeno in zavito v mehak papir; odvila jo je časih in razgenila z iztegnjenimi rokami, da bi si jo ogledala, toda prevezala si jo je samo ob velikih praznikih in če je sijalo solnce. Narahlo si jo je prevezala okoli vrata, tako da je segala skoro do pasu široka svetla pentlja. Stopila je iz veže in je mislila: „Zdaj sije solnce nanjo in se sveti kakor mak.“

Šla je po dolgi ulici in se je ozirala s skrbnim očesom, da bi si zapomnila hiše in pot, zakaj lahko se človek izgubi v mestu, ki je veliko kakor svet. Povedali so, da je tam vrt, da je resnično, živo drevje, kakor na vasi, kakor v gozdu, v svobodnem; in da je že vse zeleno. Mařenka že dolgo ni videla zelenega drevja, komaj da se je spominjala, kako se pripogiba in šumi v vetru. In rožmarin, ubogi, samotni, je ovenel in umrl.

Tam je vrt. Poglejte, ljudje, tam je vrt! . . . Mařenka je stala začudena in žalostna. Velik prostor je bil tam — prostrana, pusta globel med

sivimi gorami. Na vseh straneh visoke, sive hiše, dremajoče, vse s prahom pokrite in od solnca ožgane. Med njimi vrt, kakor ga še ni videlo človeško oko. Peščen, prašen kraj, ves iztrebljen, kakor oparjen. „Na ta kraj še ni pogledalo božje oko!“ je mislila Mařenka. V ravnih vrstah je stalo drevje — tam se razprostira prazno, peščeno dvo-rišče, a ob vseh štirih straneh stoje vojaki, kakor da bi jim bil zarisal črto pred nogami; stoje tam in vsi so trudni in prašni. Tako je stalo drevje in trudno je bilo in prašno. Solnce je sijalo žarko na drevje, na pesek in prah, in Mařenki se je zdelo, da je še solnce samo prašno in trudno.

Na širokem, s peskom posutem prostoru med klavernim drevjem so se igrali otroci. Brez števila jih je bilo. Mařenke pa ni videl nobeden in nobeden je ni ogovoril. Skakali so preko vrvi, bili žogo, gonili kolesa; rdeči, zasopli obrazi, bleščeče oči, vrvenje, krik in trušč. Otroci so bili oblečeni nedeljsko; fantje so imeli kratke hlače, črne nogavice in šolne in so bili gologlavi; dekleta so bila kakor pisani metulji — bele, rdeče, modre, živosvetle bluzice in krilca do kolen, beli, široki slamniki s pisanim trakom, vse nežno, lahko, frfotajoče. Mařenko je spreletela čudna misel, napol sladka, napol tesnobna: da bi stopila mednje, da bi skakala tudi sama preko vrvi, bila žogo, gonila kolo po gladkem pesku. Spreletela jo je misel in jo je vso omamila. Pozabila je popolnoma, da nosi težke, velike škornje, dolgo krilo, ki bi se opletalo okoli nog, in da

imá na glavi židano ruto, ki bi se takoj odvezala in zdrknila na tla, da bi jo poteptali v prah. Kakor v omotici je stopila bližje, glavo nekoliko upognjeno, roke sklenjene v naročju. Kuštrav, zlatokodrast fant je prignal kolo mimo in se je nenadoma ustavil pred Mařenko, kakor da je bil ugledal božje čudo. Stal je in je gledal osupel, strmeč, nato pa se je zasmejal z glasnim, zvonkim smehom.

„Kdo pa si ti?“ je vprašal v tujem jeziku.

Mařenka ni razumela in ni odgovorila; z upognjeno glavo in sklenjenimi rokami je stala pred njim; njene rjave oči so se ozirale plaho in nemirno, kakor da bi iskale, izgubljene v tujini, znanega obraza.

„Odkod pa si ti?“ je vprašal fant in se je smejal.

Mařenka je molčala. Velika gruča otrok se je bila zbrala okoli nje. Nekateri so gledali radovedno, drugi hudomušno in skoro zaničljivo.

„Schaut's euch die Krowotin an!“

Smeh je bil zmirom glasnejši; tik pred njo so stali, gledali so ji tik v obraz; nekdo se je zadel obnjo, ali iz hudomušnosti, ali slučajno, in opotekla se je.

Mařenka je prosila.

„Pustite me . . . nič nisem storila . . . domov pojdem . . .“

Odgovoril ji je hrupen smeh.

„Co ? Co ? . . . Powidlkrowotin!“

Nekdo je potegnil zadaj za ruto, za svetli, trioglati konec, ki je visel na hrbet, in ruta je zdrknila na ramo. Mařenka je prijela za ruto z obema rokama in je zajokala. Komaj so videli otroci njene solze, slišali njen jok, so stopili za korak nazaj in so bili zelo začudeni in zlovoljni, kakor da jim je bila brez potrebe, morda iz same zlobnosti, pokvarila nedolžno veselje.

„Čemu pa se cmeri?“ je prašal zlatokodrasti fant; ozrl se je jezno in zaničljivo na Mařenko, okrenil se je in je šel; drugi so šli za njim, pozabili so na Mařenko in so se igrali dalje.

„Ná!“ je vzkliknil v slovo droben, bledikast fant in je sunil Mařenko v hrbet, da se je optekla in padla na kolena: nató je pobegnil molčé, kakor pred grehom.

Mařenka je vstala, privezala si je ruto krepkeje okoli vratu in se je vrnila na ulico. Glava je klonila nižje, solze se še niso posušile na licih, in ustnice so trepetale še zmirom. Šla je in globoka žalost je bila v njenem srcu. Ozrla se ni nikamor; ulica je bila dolga, zmirom enako pusta in prašna, tudi hiše so bile zmirom enake, še v solncu sive in mračne. Ulica se je vzdigala polagoma višje in daleč je že bila Mařenka, ko se je ozrla. Neznani kraj, visoki plotovi, prostrana dvorišča, s črnimi prahom pokrita, visoki, vitki dimniki. In ljudi nikjer, glasú od nikoder, tiho, kakor na pokopališču.

Mařenka se ni prestrašila tujine; povsod je bila tujina; samotna, neprijazna se je razgrinjala

kakor siva senca po vseh teh pustih ulicah; in v veži je bila in na dvorišču in v izbi, vsepovsod njen gluhi mrak. Neznane hiše, neznani ljudje, tuje oči, nerazumljive besede. Ljudje hodijo mimo kakor sence, ki bežé v mraku preko zida in ki se jih človek boji; njih glas je kakor glas vetra, čudno skrivnosten, nerazumljiv. Zase živé, čisto drugo, tuje življenje; prišla je mednje, Mařenka, in ne živi z njimi, gleda in ne vidi, posluša in ne sliši; zdelo bi se celó človeku, da diha drug zrak, da vidi drugo nebo in drugo solnce . . .

Počasi se je vračala Mařenka, ni se veliko ozirala in ni prašala nikogar. „Dolga je ulica, nekam pa drži; pridem . . . kamorkoli . . .“ Tako je mislila v svoji bridkosti in njeno srce je bilo težko.

Sredi trudne poti, sredi žalostnih misli jo je spreletelo nenadoma, kakor da jo je pobožala po licu prijazna roka. Zapihal ji je bil v lica toplejši veter, čudno opojen, blagodišeč — pozdrav iz domovine, od zelenih travnikov, od razoranega polja; tih pozdrav, tiha pesem je bila v njem . . . „Travnik zeleni, nepokošeni . . .“

S široko odprtimi, zameglelimi očmi se je ozrla Mařenka; z omeglelimi očmi je videla preko gorâ, do bele hiše z zelenimi okni, do jablane, ki je že vsa posuta s cvetjem, z dišečim snegom; z enim samim pogledom, solznim od bolestrnega koprnenja, je premerila prostrano, zeleno, tiho valujočo ravan, do gozda, ki pošumeva zamolklo v daljavi . . .

Stopala je hitreje, prišla je mimo vrta, kjer so se igrali otroci v prahu; slišala je veseli krik in trušč in se ni ozrla; prišla je v ulico, v vežo, na dvorišče, stopila je v izbo.

V izbi, tesni in nizki, je bil mrak; skozi okno je sijala iz dvorišča bledotna, bolna svetloba. Tiho je bilo v izbi; za zelenim zastorom je ležala mati in se ni genila; spala je, morda je umrla; Mařenka ni odgrnila zastora. Zgenila je židano ruto in jo je zavila v papir; nato se je slekla in je legla na blazino, ki je ležala na tleh pod mizo. Odela se je, sklenila je roke pod odejo in je strmela s široko odprtimi očmi, žalostni misli v obraz.

„Pojdem . . . naravnost po cesti pojdem in pridem tja . . . Pozdravil me je, dobro sem slišala, ko me je pozdravil . . . Zeleni travnik me je pozdravil . . . tudi jablana me je pozdravila, ki je že vsa v cvetju . . . in moje okno me je pozdravilo in rožmarin na njem je zadišal . . . meni v pozdrav . . .“

Zapelo je v izbi —

In v tistem hipu je stopila senca v izbo in je odgrnila zastor s tiho roko; za zelenim zastorom se je nasmehnil bled obraz, nasmehnil se je in je okamenel . . .

Zapelo je v izbi, iz daljave, od onstran gorâ je zašumela pesem.

„Louka zelená,
neposekaná . . .“

Mařenka se je nasmehnila in je zaspala.

III.

Napravila se je na pot, kakor je bila sklenila v svoji bridkosti. Zgodaj zjutraj je bilo, ko se je napravila na pot. Izba je bila vsa razmetana, zeleni zastor je bil odgrnjen, ljudje, tujci so prihajali in odhajali. Oče je sedel ob postelji, globoko sključen, roke uprte ob kolena, obraz v dlaneh; gledal je v tla in je zibal z glavo enakomerno, kakor da bi poslušal lepo umerjeno, žalostno pesem. Na postelji je ležala mati čisto mirno; bled je bil njen obraz, ustnice pa so se smehljale; roke so bile sklenjene na prsih, prsti so se oklepali črnega razpela.

Mařenka je stopila na stol, sklonila se je preko matere in jo je pokrižala na čelu, na ustnicah in na prsih.

„Smehlja se mati, ker je slišala pesem!“ je rekla očetu.

Oče ni slišal; gledal je v tla in je zibal z glavo.

„Zdaj pa pojdem, oče, zdaj pojdem tudi jaz!“

Mařenka je stala sredi izbe in si je vezala židano ruto.

„Zbogom, oče, adijo; pa pozdravim tam še od vas, oče!“

Slišal je glas in jo je pogledal; pogledal jo je s tujim očesom in je ni spoznal.

Mařenka je šla.

Toplo jutro je bilo zunaj; komaj je zasijalo solnce, je bilo že vse goreče; samo na visoke strehe

je sijalo, na zvonike, toda človek je pogledal, za-
bleščalo se mu je in spreletela ga je toplota.

Ulice so bile vse žive; lahki vozovi so drdrali
mimo, počasi so se pomikali težki tovorni vozovi,
delavci so hiteli mimo, s čemernimi, zlovoljnimi,
še zaspanimi obrazi. Mařenka ni videla nikogar in
nihče je ni videl.

Dolga je bila pot; brez konca, zmirom pusta
in siva, se je spenjala v holm, spuščala se v dolino;
daleč zadaj so že ostale visoke hiše z mrtvimi, ne-
prijaznimi okni, na desni in na levi se razprostirajo
široka, prašna dvorišča, vzdigajo se tenki, očrneli
dimniki; tudi dvorišč ni več in dimnikov, še par
nizkih koč, par pustih, tihih vrtov — in tam polje,
tam zelena, neizmerna svoboda . . .

Mařenka je stala in je strmela.

„Ne tja . . . nisem hotela tja . . . izgrešila sem
bila pot, nisem šla po tisti cesti . . .“

Nemir in strah je bil v njenih očeh; iskala
je, kakor išče oko v tujini. Čudno tiha je bila po-
krajina, tudi nebo, kakor je bilo svetlo, je molčalo
neprijazno. Ne gane se na polju, ne na visokem
travniku — mrtva je pokrajina, učarana, okamenela.
Ne, odtod, odtod ni dahnil blagodišeči, ljubeči
pozdrav . . . Tujina je tukaj, razprostira se, mol-
čeča, sovražna, do obzorja, v neskončnost. Bele
poti se križajo, nobena ne drži v domovino, nobena
do bele hiše, do cvetoče jablane, do tiho šumečega,
solnčnega polja. Nobena pot, Mařenka !

Povesila je glavo — kakor človek, ki je prosil udano, verno zaupal, in je izprosil zasmeh.

„Tukaj ni poti!“ je pomislila Mařenka in v tistem hipu jo je spreletel mraz; groza ji je pogledala v lice in ni več odvrnila od nje oči do poslednje ure.

„Nikjer ni poti!“

Vrnila se je v mesto; šla je počasi in je gledala v tla.

„Nikjer je ni . . . In morda, Bog vedi, morda še res ni, da stoji tam bela hiša z zelenimi okni in da je v mojem oknu rožmarin. Morda se mi je sanjalo . . . tudi sinoči se mi je lepo sanjalo . . . In nikjer nego v mojih sanjah ni jablane lepo cvetoče, ni travnikov, ne polja . . . zato tudi poti ni nikjer . . .“

Groza ji je gledala v lice in dorasla je spoznanja ob tisti uri. Videla je vežo, dvorišče, izbo, mater, ki je ležala mrtva na postelji, očeta, ki je zibal z glavo in spoznala je resnico, kakor da bi se bile odprle visoke duri.

„Kako bi tja naprej, kako bi se vračala tja?“ je pomislila. „Smrt je tam . . . sama sem jo videla, ko je prišla sinoči . . . slišala sem pesem in sem videla smrt, ko je prišla tiho, po prstih, da me ne bi vzdramila; jaz pa nisem spala, samo napol sem zatisnila oči in sem gledala skozi špranjo . . .“

In ker je spoznala Mařenka, da ni poti nikjer in nikamor, je sedla ob ulico, na kameniti tlak, sključila je noge pod krilo in je uprla glavo v

dlani; podobna je bila zeleni culi, prevezani z rdečim robcem, ki jo je bil pozabil kmet na ulici.

„Jutri bodo nesli mater . . . tudi očeta bodo nesli . . . in izba bo prazna. Tudi pesmi ne bo več . . . pri materi je ostala pesem, z njo pojde . . . zato se je smehljala mati . . . pesem je slišala in in je umrla . . . zato je šla naravnost v nebesa in pesem je šla z njo . . .“

Misli so bile tako mirne, skoro brez bridkosti, iz oči, z dlanmi zakritih, pa so kapale solze . . .

„Kaj sediš tukaj, otrok?“

Ogromen človek, mrk in bradat, v dolgi, sivi suknji, je stal pred njo. Gledal jo je s srepim očesom in skoro je že iztegnil težko roko.

„Kaj sediš tukaj?“

Dolgo sabljo je imel prepasano in na prsih je imel zlato medaljo.

Mařenka je skočila kvišku in je pobegnila; bežala je v težkih, nerodnih škornjih od ulice do ulice, zasopljena, trudna; ruta ji je bila zdrknila na tilnik, pot ji je tekla po licu. Ko se je ozrla, ni bilo nikjer več bradatega moža v dolgi sivi suknji, s sabljo in medaljo. Naslonila se je ob zid in takrat je bilo, ko se je sklonila groza, smrti sami podobna, čisto blizu k nji, dehnila ji v lice ter jo prijela za roko . . .

Hò-o, hó-o . . . Prokleti otrok! . . .“

Voznik je trudoma ustavil konje in je skočil z voza; od vseh strani se je zgrnilo vrveče, kričeče ljudstvo.

„Jaz nisem kriv!“ je kričal voznik. „Plane pred konje, slepo in gluho . . . ne sliši nič . . .“

Črno oblečen človek z dobrodušnim obrazom in sivo brado je klečal na tleh in je odpenjal Mařenki jopo . . .

„Ubogi otrok . . . in še smehlja se . . .“

Resnično se je smehljala Mařenka. Zakaj Bog se je bil usmilil in iz sosednega dvorišča se je oglasila hripava lajna . . . pesem od onstran gorâ, od zelenih travnikov.

„Louka zelená,
neposekaná,
rostou na ní kvítí . . .“

Mařenka je slišala pesem in se je nasmehnila . . .

Črno oblečeni človek je vstal, otepel si je prašna kolena in se je ozrl.

„Kaj še ni voza? . . . Konec je . . . in brez bolečine, se mi zdi . . . Vzdignite jo!“

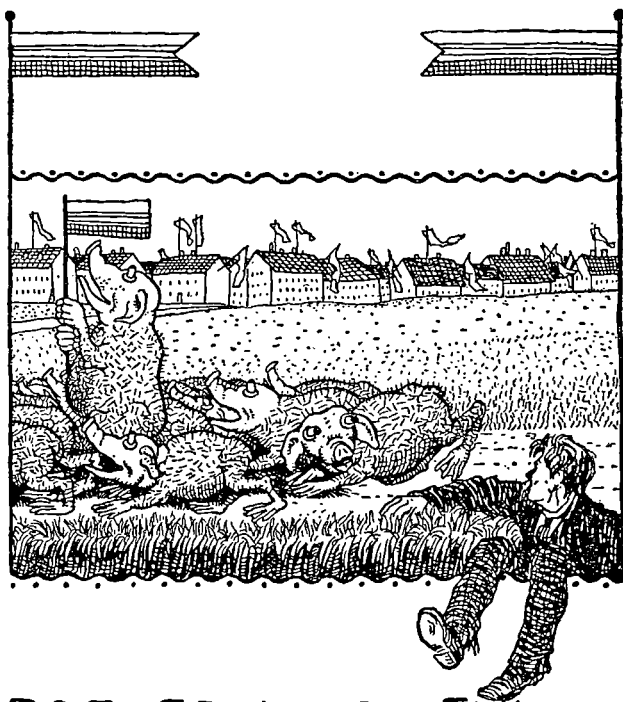
Nekoliko bledejši je bil njen rjavi obraz, oči so bile napol zatisnjene, široke ustnice so se smehljale . . .

Kje je pot? Kam greš, moje hrepenenje? Kje si, domovina?

Mařenka, kaj si ti našla pot?

Poslednji dnevi
Štefana Poljanca

POSLEDNJI DNEVI
ŠTEFANA POLJANCA

I.

Štefana Poljanca in njegovo usodo sem že velikokrat opisaval. Objokaval sem njegovo samotno mladost, pripovedoval sem s pretresljivimi besedami o nepokoju in trpljenju njegovih mladeniških let, že sem bil potočil prezgodaj solze ob njegovi raki. Zdi se mi celo, da je bila mojega življenja in nehanja poglavitna dolžnost, ohraniti svetu in poznim rodovom Štefana Poljanca, položiti ga v arhiv človeštva. Skromna je ta naloga, mojim močem popolnoma primerna; dokument, ki ga je bila božja previdnost naročila pri meni, opisuje pedenjsko dobo pedenj-naroda; pisar in pisar sta v času in prostoru neznamenit prašek in prav nobene škode ne bo, kadar se nekdanj izgubi ta prašek, raztopi v valovih zgodovine.

Kljub temu sem sprejel z resno ponižnostjo izročeni mi ukaz in izpolnil sem svojo dolžnost, kakor sem mogel. Pač sem si bil v svesti svoje posebne neznatnosti, časih sem jo celo grenko

občutil; zakaj ni se še zgodilo na svetu, da bi bil človek večji od svojega dela, in usoda že ve, kateremu zidarju je naročila grad in kateremu hlev. Tolažil pa sem se z mislijo, ki jo priporočam vsem neznatnim ljudem. Mislil sem namreč, da zasluži plešasti pisar Martin (pisar pri advokatu Gorjancu in drugega nič) prav tako svoj spomenik kakor, recimo, Napoleon. Obadva sta izvršila svojo nalogo, nič več in nič manj, izpolnila sta svoje mesto in svoj čas, in jaz ne vem, zakaj bi zahteval od pisarja Martina več nego od Napoleona. Mnogo je ljudi, ki jim je življenje sama žalost in bolest brez konca; ne cveto, ne rode sadu, izginejo naposled, trpeči in nadložni, kakor so prišli. Toda glej, izpolnili so svojo dolžnost v trpljenju, bolest jim je bila naloga, stali so v zgodovini, kamor jih je bila postavila nevidna roka; težja in večja je bila njih dolžnost nego dolžnost zmagovalca, ki hodi svojo svetlo pot preko cesarstev.

Dolgo vrsto let in s poštenim trudom sem vršil svojo nalogo; zdaj je pri kraju, dokument je dovršen, Štefana Poljanca ni več. Vsa znamenja kažejo, da so se zaprla za njim vrata zgodovine. In veseli me, da sem ugledal ta znamenja še ob pravem času, dasi nekoliko pozno. Ni namreč na svetu dolgočasnejših ljudi od tistih, ki ponavljajo svoje življenje, ko bi morali po vsej pravici že umreti. Sramota uradniku, ki je dopolnil svoja leta in ne uživa pokoja! Poznam jih, ki so napravili prezigodaj svoje delo, od zgodovine jim ukazano,

in ki se niso zaklenili v samotno izbo, da bi čakali odrešenja, temveč onegavijo neprestano na dovršenem delu, ki je last zgodovine in ne več njih last. Tako smešijo svoje ime, kar bi človeštvu nič ne škodovalo, če bi ne legla senca smešnosti tudi na njih delo, zaznamenovano v arhivu človeštva. Poznam politika, ki je drugače spodoben človek in ki je ljubil svoj narod — zdaj pa je premožen in sedi na svojem nekdanjem požrtvovalnem rodoljubju, kakor bolnik na stranišču. Tudi poznam gospoda, ki je bil nekoč pesnik — danes hodi po Ljubljani, navdušen je in brada mu raste. V naših krajih umirajo delavci hitro, na telesu in na duši; zakaj kraji so majhni in ozki, dobe so kratke in se jadrno preHITEVAJO. Nikjer drugje ne umrje toliko mladih ljudi, o katerih pravijo govorniki, da so „usehnili, predno so rodili sad“. To naziranje ni pravilno. Umrli so natanko ob pravem času in dovršili so svojo nalogo; zgrudili so se, ko so se zaprla za njimi vrata tvornice, in niso dočakali dolgega praznika. Bog jim je bil milosten. Žalostno pa je življenje tistih, ki se ne zgrudijo ob pravem času; o, žalostno bi bilo moje življenje, če bi ne bil opazil, da Štefana Poljanca ni več.

Očitani so mi mnogi dobri ljudje, da nisem izvršil svoje naloge tako, kakor mi je bilo ukazano. Ukazano pa mi je bilo, da napišem dokument tiste zelo kratke dobe, v kateri je živel med mnogimi drugimi ljudmi tudi Štefan Poljanec. V tisti dobi nemirnih želja, nejasnih ciljev, ko je začela temneti

zvezda nacionalne in liberalne romantike in je bilo precej temno, ker drugih zvezd še ni bilo, se je porodilo več nego v vsaki drugi dobi neke posebne vrste ljudi, ki jim je zgodovinski poklic, da „hodijo poleg“. Resnica je pač, da je življenje in nehanje teh ljudi popolnoma brez vrednosti za človeštvo, in Klio bi jih ne pogrešila, dasi jih je legijon. Pomen in vrednost dobe določa delovanje tistih ljudi, ki hodijo po cesti in vlečejo kola proti cilju, ki ga vidijo jasno. Jaz pa sem ugledal pred vsemi drugimi Štefana Poljanca, ki je „hodil poleg“; opotekal se je pijan ob jarku in ni vedel ne odkod ne kam.

Poznam nekatere imenitne pisatelje in še dandanes jih je nekaj, malo manj imenitnih, ki opisujejo junaka na sila dolgočasen način. Vse po vrsti: frizuro, čelo, oči, nos, ustnice, lica, nato ovratnico, suktno, telovnik, hlače, prav do čevljev. Človek bere, zazeha, ne vidi ničesar; če sestavi te posamezne dele, dobi mrtvo sliko, bolj mrtvo od tope figure v manifakturni ali frizerjevi izložbi. Nekateri drugi pisatelji delajo po metodi, ki je malo manj dolgočasna, zato pa toliko bolj banalna. Prilepijo namreč junaku znamenje, ki ga razlikuje na daleč od drugih ljudi. Pretirajo kako duševno ali telesno lastnost in vzdignejo junaka za seženj od tal; polbogovi in polzlodeji so staro blago, ki je še dandanes precej priljubljeno; tudi hibe v izgovoru, izvirne kletvice, jecljanje, glupost so primerna in dobra znamenja in hromci in grbci niso

nič manj popularni nego za časa Terzita in Riharda III., dasi niso več Terziti in Rihardi in jim je ostala od prejšnje glorijske samo še grba. Jaz pa pozabim človeka toliko hitreje, kolikor vestneje ga opazujem od poteze do poteze, razumem ga toliko manj, kolikor bolj kriči, in kolikor bolj markanten je človek po osebi in nehanju, toliko manj me zanima. Vse nadloge in ječe tega sveta bi me ne pripravile, da bi opeval zgodovinskega junaka; če bi bila sila že zelo velika, bi opeval njegovo dobo, namreč najneznatnejše neznatnosti te dobe; na neznatnosti pa bi legla silna junakova senca in po tej senci bi ga spoznal človek jasneje, kakor da sem ga bil privlekel za ušesa na oder. Neznatnost, to je beseda vseh besed. Ne spozna se človek po obrazu, po obliki nosa in ustnic, po barvi las in oči, po glasu; nekoliko bolj ga razodeva obleka, če ni preveč nova in če si jo je bil dal napraviti po svojem okusu; tudi navadne kretnje, kakor jih rabijo vsi ljudje ob določenih prilikah, ne govore veliko. V neznatnosti se pojavi duša, v polizgovorjeni, brezpomembni besedi, v pogledu nikamor uprtem, v kretnji brez cilja; manj ko hip, in pokazal je na dlani svoje življenje. Ne mogel bi se odločiti, in če bi rešil s tem svojo dušo, da bi opisal buren prizor, krvavo klanje; bolj me zanima, kako si trebi hudodelec zobe, nego kako je ubijal svojo mater. Ne bi opisaval umora; razložil bi natanko, kako je hudodelec večerjal, predno se je spravil na delo, kako se je

drugo jutro izprehajal po ulici, in stavim, da bi bila groza velika. Ne bi opisaval burnega prizora med njo, njim in tretjim; pokazal bi belo roko ob oknu, roka bi izginila, zašumela bi obleka, duri bi zaloputnile, bum, lop, konec in amen brez besed. O neznatnost, o namigavanje! Resnično, kolikor temnejši je mrak, toliko vesoljnejša je veseljnost, toliko nežneje čuti srce in mislijo misli toliko dalj.

Ugledal sem Štefana Poljanca, zato ker je bil med vsemi svojimi vrstniki najneznatnejši. Opisati sem hotel kratko dobo, samo kratek hip, tega hipa senco, zakaj za zgodovinarja so moje moči prešibke, in opisal sem klavrno življenje Štefana Poljanca, človeka, ki nima za vrednost in značaj te dobe prav nobene važnosti, ki ni vplival nanjo ne v dobrem, ne v slabem pomenu in ki je bil zrastel z njo samo na ta način, da je umrl z njo tudi sam. Vse te okoliščine so me napotile, da sem si ga bil izbral za junaka njegove dobe; ne bil bi tega storil, da je bil Štefan Poljanec le nekoliko bolj znaten, da je bil le enkrat položil svojo roko na kola, ki so jih vlekli drugi navkreber.

Štefan Poljanec igra ulogo razpetega platna, na katero slika skioptikon bežeče sence resničnega življenja. Večer je pri kraju, sence so izginile, platno je mrtvo. Zdaj sem se namenil, da opišem tega večera poslednjo zarjo, in morda se bo marsikdo začudil, kako posebna, skoro neverjetna usoda je doletela mojega junaka. Tudi sam sem bil osupel, ko sem jo spoznal.

II.

Narisal sem podobo Štefana Poljanca že tolikokrat, da ga spozna vsak otrok, če ga sreča na cesti ali v dolgočasnem feljtonu. Odkar mi je bil poginil poslednjikrat pod neusmiljenimi rokami, se ni čisto nič izpremenil, tudi postaral se ni. Prav tako nemarna, preohlapna in posvalkana je njegova obleka, prav tako kocinast in splahnel je njegov obraz in njegove oči gledajo prav tako motno in izgubljeno. Čisto tak, kakor sem ga bil predstavil prvikrat nevernemu in nezadovoljnemu občinstvu in kakor je bil v tistih časih, ko je bril iz njega norce rajni Kette.

Verzov že dolgo ne dela več, tragedije pa sanja samo še v pijanosti. To je edina izprememba, ki sem jo opazil na njem; neznatna je navidez, v resnici pa zelo pomembna — očitno znamenje smrti.

V zibajočem se in ropotajočem koleslju se pelje Štefan Poljanec po nasuti veliki cesti. Na kozlu sedi, poleg očeta, ki drži vajeti in švrkne časih po suhem, potnem kljusetu, stresajočem z debelo glavo; zadaj sedita mati in brat Jakob. Vroč dan je; nebo gorí in polje pod njim.

Štefan sedi sključen, roke na kolenih, in se ne ozre nikamor. Tudi govoriti mu ni treba, ker ga ne ogovarja nihče. Brat Jakob gleda na Štefanov dolgi, ozki, upognjeni hrbet in čelo se mu nabira v gube.

„Ah, no!“ vzdihne mati. „Tako je božja volja. Pol sreče, pol žalosti. Saj smo mislili z njim pošteno, kakor s teboj, pa ni hotel.“

„Kdor pozabi Boga, njega tudi Bog pozabi!“ odgovori resno brat Jakob in sklene roke na prsih. Brat Jakob je mlad duhovnik; mlajši je od Štefana, toda na njegovem polnem, rdečem obrazu, na svetlih, osornih očeh ni več sledu vesele mladosti. Oče je slišal razgovor, zamrmral je kletev in je švrknil po kljusetu; Štefan se ni zganil.

Neprijazen molk; voz ropoče po kamenju in se stresa.

Pride mimo kmetica z rdečo ruto na glavi; postane in upogne glavo.

„Hvaljen bodi Jezus Kristus!“

„Na veke amen!“ odzdravi Jakob s prijetnim, zvonkim glasom. Mati pokima, nasmehne se in oči ji zažare. Nato ugleda pred sabo Štefanov dolgi hrbet in zavzdihne.

„Pol časti, pol sramote. Kako bi se zdaj veselo vozili, ko bi bil tudi Štefan, kakor se spodobi. Tako pa sedi tam, da se Bogu usmili, in še poštene suknje nima.“

„Brez dela ni plačila. Tudi jaz sem sejal, predno sem žel!“ odgovori Jakob in njegov glas ni več prijeten.

„Kako čudesen je ta kraj!“ je premišljeval Štefan in je gledal po gorečem, rahlo šumečem polju. „Nobeden ga še ni opeval in nobeden še

naslikal. To je znamenje, da se še ni vozil tod ne slikar ne poet.“

Štefan Poljanec je mislil na literaturo in umetnost, ko je ugledal lepoto; ni je užival kakor nezaslужen božji dar. Da ni mislil na literaturo in umetnost, bi ne bil Štefan Poljanec, temveč pesnik in umetnik.

V daljavi so se zasvetile bele hiše.

„Blizu doma smo že!“ izpregovori mati in zasveti se ji obraz. Zasveti se in se takoj omračí.

„Pol časti, pol sramote! Kaj praviš, Jakob, ali bi ne bilo lepše, da bi se peljali sami skozi vas? Saj gre lahko peš, preko polja; ne bo zamudil kosila.“

„Lahko bi šel!“ odgovori Jakob in čaka, da bi se Štefan ozrl. Štefan ni slišal ničesar, mislil je na literaturo in umetnost.

„Hej, Štefan!“ zakliče Jakob. „Daj, pojdi, pojdi rajši po bližnjici, preko polja, Štefan! Boš prej doma nego mi.“

Štefan se ozre.

„Ali tudi tako pravite, mati?“

„Le pojdi!“ pravi mati in mu ne pogleda v obraz. „Ustavi, stari!“

Štefan ne počaka, skoči z voza in čez jarek na polje. Oče švrkne po kljusetu in voz ropoče dalje po ravni cesti. Od daleč se sveti materina ruta.

Štefan premišljuje.

„Da jih je sram in da me ne ljubijo, je jasno in sem vedel že prej. Ali bi počakal kosila, ali bi

se napravil kar precej na pot? Pot je dolga in ni dobro, če je človek lačen; ako ostanem, se najem do sitega, za plačilo pa bi moral poslušati besede, kakor nadležen berač, ki sedi pod stopnjicami. Kaj je boljše, ali glad ali sramota? Poskusil sem že oboje in dobro ni ne to ne ono. Premisliti pa je potreba, da jim napravim veselje, če ne pridem. Tako se je povесila skodelica sramote in kosil bom.“

Z lahkim srcem in dolgimi koraki je šel po ozki ilovnati stezi preko polja, čez holm, in je dospel v vas ob istem času, ko se je ustavil voz pred hišo. Brat Jakob je pozdravljal sosede, ki so odkrivali spoštljivo, mati je šumela pred njim v nedeljski obleki in ni se ji mudilo v vežo, oče je peljal voz na dvorišče.

„Tam prihaja pa še Štefan!“ je zaklical sosed.

„Štefan, Štefan!“ je zavzdihnila mati in je stopila na prag. „Z eno roko Bog blagoslavlja, z drugo kaznuje; on ve zakaj!“

„Njega samega je kaznoval najbolj; na tem svetu in ga bo na onem svetu!“

Brat Jakob je stopil za materjo v izbo.

„Med kosilom bodo molčali!“ se je tolažil Štefan in je stopil za njima.

Sestra je prišla iz kuhinje z golimi rokami in vsa razgreta. Obrisala si je roke ob predpasnik in je pozdravila Jakoba s smehljajočim obrazom in veselimi očmi.

„Pa vendar res ne ostaneš samo dva dni doma, Jakob?“

„Dolžnost, Manca, dolžnost! Zmirom sem ti pravil; dolžnost je prvo na svetu in še celó dolžnost do Boga in njegove službe!“

„To je merilo name!“ je pomislil Štefan in si je svalkal cigareto.

„Kadi pa tudi še zmirom!“ je zamrmrala mati, ko je pogrinjala mizo s snežnobelim prtom.

„Kaj si ti tukaj, Štefan?“ se je ozrla sestra. „Odkod pa ti?“

„Na cesti so me pobrali.“

„Ali boš z nami kosil?“

„Pravijo.“

Sestra se je vrnila v kuhinjo; oče je stopil v izbo in je sedel takoj za mizo. Nasmehnil se je široko in je pomežiknil.

„No, zdaj pa še ti kaj povej, Štefan! Dolgo te že nismo videli, dolgo že nisi pisal po denar. Ali si zadel v loteriji?“

„Ne še!“ je odgovoril Štefan mirno in si je mislil: „Pred kosilom se ne bom prepiral, saj je potem še zmerom čas!“

Tudi Jakob je sedel za mizo, naslonil se je na stol in je položil bele, okrogle roke na kolena.

„Ne šalite se, oče,“ je izpregovoril, „zakaj resne so te reči! Jaz obžalujem izgubljenega človeka, ali pa ga obsojam; ne smejem se mu nikoli.“

Štefan je stal ob oknu in je pušil in čakal kosila.

„Kako je to čudno!“ je premišljeval. „Tako daleč so mi ti ljudje, ki sem jih nekdaj od srca

ljubil, da me ne zaboli več nobena njih beseda in tudi misel ne. Čisto nič me ne boli, da jih vidim in slišim poslednjikrat, in bolj mi je na skrbi, če se je Mancici potica posrečila ali ne.“

„Zakaj ne odgovoriš, Štefan?“ se je okrenil Jakob proti oknu.

„Ali si me kaj vprašal?“

„Povej mi no, Štefan, kaj pa misliš?“ se je razsrdil Jakob in je zardel. „Kaj te nič ni sram?“

„Če bi me bilo sram, Jakob, bi si samo srce težil in še bolj nerodno bi mi bilo, kakor mi je. Kdor se napravi na dolgo pot, si ne naloži pretežkega brašna, drugače ne pride daleč.“

Nejevoljen se je obrnil Jakob; sestra je odprla duri in je postavila na mizo prvo skledo.

Mati je srebala juho in se je ozrla postrani na Štefana.

„Kako lep bi bil ta dan!“

Štefan je bil nekoliko zatisnil oči, kakor človek, ki se ne meni za nikogar nego za svoj krožnik.

„Kam pa si namenjen, Štefan?“ je vprašala sestra.

„Zdaj nikamor, ampak precej po kosilu pojdem.“

„Prav!“ je pokimal oče in Štefan se je skoro prestrašil njegovega obraza. Trd je bil in sovražen, kakor iz temne grče iztesan. Štefanu se je zdelo, da je bil nekoč prijazen ta obraz, in čudil se je.

Kosili so molče; ko je rezala mati potico, so se ji zasolzile oči.

„Tako sem bila vesela tega dne, ko sem se oblačila, da bi ti šla naproti. Zdaj pa je vse tako pusto, kakor da bi bil zunaj dež.“

Ozrli so se na Štefana: mati, oče, brat in sestra.

„Tako pride človek, sam ne ve kako in odkod, in moti svetost rodbinskega življenja!“ je pomislil Štefan. Zgrabil je kos potice in ga je vtaknil v žep, izpil je kozarec vina, nato je vstal.

Sredi sobe je počakal za hip in se je ozrl po omizju. Gledali so na prt in molčali. Štefan se je okrenil, odprl je duri in je šel.

„Še pokrižal se ni!“

„Še Bog povrni ni rekel!“

Obrazi so se zjasnili, solnce je posijalo v izbo: oči matere, očeta, brata in sestre so se srečale, polne resnične, globoke ljubezni. Sestra je vstala in je nesla v kuhinjo Štefanov krožnik in kozarec.

„Ni treba, da bi bil v hiši njegov spomin.“

Štefan je šel v krčmo. Krčmar ga je pozdravil napol prijazno, napol s prezirljivim nasmeškom.

„No, kako je, krčmar?“ ga je ogovoril Štefan in se ni zmenil za prezirljivo prijaznost. „Ali sem še vreden kozarca?“

„Še zmirom; kar je bilo lani, je pozabljeno. Vsako leto umijem duri!“ se je zasmel krčmar. „In zdaj je gospod Jakob doma.“

„Doma je; pravkar je kosil.“

Stefan je pogledal krčmarju v obraz in obšla ga je prijetna misel.

„Glej, na Jakoba se zanaša. Kaj, ko bi se zanesel nanj tudi jaz? Res je sicer, da je velik prasec, ampak prasca se ogibljem, gnjati pa ne zaničujem in nihče mi ne more očitati, da ravnam nespodobno.“

Pil je, ob vinu pa je pisal pismo, ki ni bilo njegovim mislim čisto nič podobno. Tako se človek privadi posebnemu slogu in priljubljenim besedam, ki jih redi in izrablja kakor domačo živino. Misli nikakor ne sodijo v tisti slog; slog jih pogoltne in jih izpremeni popolnoma.

Pismo je bilo pisano zelo resno in otožno; govorilo je o slovesu, o poslednjem pozdravu, izgubljeni mladosti in drugih grenkih rečeh. Razcapan fant, ki se je klatil po cesti brez opravila, je prinesel odgovor in tam je bilo zapisano:

„Kdor zataji Boga, ga Bog zataji. Kdaj boš že nehal svoje hudičevo življenje? Doto si zapravlil ne enkrat, temveč dvakrat in zdaj bi se rad redil ob tujih žaljih. Jaz pa ti pravim, da sem te sit in da se mi ne prikaži več pred oči. To je bilo zadnje tvoje pismo, ki sem ga bral, odslej ne odprem nobenega več. Kar ti pošiljam, sem vrgel skozi okno v blato; dal naj bi bil rajši beraču, ki bi molil zame. Zapil boš in požrl in boš obležal v jarku. Le tam ostani, odrešeni bomo!“

„Kako se je razjezil!“ je pomislil Štefan in se je popraskal pod nosom. Denar, ki je bil zavit

v pismo, je spravil previdno, da bi ga ne ugledal krčmar.

„Nikoli bi si ne bil mislil“, je premišljeval v svojem srcu, „da se morejo ljudje tako popolnoma izpremeniti. Ljudje in kraji — ves svet ima drugo lice, kakor da sem bil vdругič rojen. Nekoč sem ljubil te ljudi, in če bi me bil kdo odtrgal od njih, bi bilo razparano moje srce. Njih obrazi so isti kakor prej, morda še bolj ljubezni vredni; toda glej, komaj pod pazduho me je poščegetalo, ko sem se poslavljal za zmirom. Nekaj je izginilo, Bog vedi kaj; izpremenili so se, Bog vedi na kak čudežen način.“

Slonel je s komolci na mizi, gledal na politični prt in premišljeval.

„Tudi kraji so se izpremenili. Nekoč je živelo to polje v vseh mojih sanjah; kadar sem si zaželel, da bi mi bilo prijetno pri srcu, sem ga ugledal z zatisnjenimi očmi; in kadar je zakoprnelo moje srce, je zakoprnelo v te puste laze. Zdaj se poslavljam od njih, kakor od štacije, kjer je stal vlak pet minut. Jako čudno!“

Ozrl se je skozi okno. Deset korakov pod krčmo je tekla voda; velik plav je ležal ob bregu in plavci so nakladali les.

„Kakor nalašč!“ se je razveselil Štefan in je izpil. „Pot je dolga, voza ni.“

Vstal je in se je napotil na breg.

„Kedaj pa odrinete?“

„Precej.“

„Ali bi me vzeli seboj?“

„Zakaj ne, ko gre z vodo! Kako da ti ni oče napregel?“

„Pripeljal je Jakoba iz mesta, pa kobila še ni spočita.“

Plav je odrinil od brega. Štefan je legel na klade in je položil roke pod glavo. Gledal je v nebo, ki se mu je zdelo zmirom bolj svetlo in prostrano; bela in pisana trepetajoča luč je deževala z njega. Narahlo se je zibal plav, valovi so šumeli zamolklo, kakor iz velike daljave se je glasilo šepetanje polja, ki se je razprostiralo ob obeh bregovih; iz trsja in vrbovja se je vzdignil časih rezek klic in zafrfotale so nevidne peroti. Štefan je zadremal.

III.

Vzdramil se je šele, ko je zadel plav ob breg. Odprl je oči in je ugledal mesto in se je začudil. Sanjalo se mu je o lepem dekletu; peljal se je v zlatem čolnu in ona je čakala na bregu pred visoko kamenito hišo, ki je bila popolnoma podobna doževi palači v Benetkah.

Skočil je s plava in se je napatil po vročih, prašnih, polvaških ulicah v mesto. Dan se je že nagibal; solnce je stalo tik nad gozdičem in v poslednji uri je bila še žarnejša njegova luč; na stolpih so gorela pozlačena jabolka in okna so se užigala in so ugasovala.

Štefan Poljanec je prišel v mesto ob pravem času, tako da bolje ni mogel priti. Veliko svojih znancev je srečal na cesti; nekaterim se je ognil, druge je pozdravil in je šel hitro mimo. Ker je bil pameten človek, je opazil, da so bili tisti, ki se jih je ognil, bolj zadovoljni. Ne da bi ga kdo sovražil; Štefana Poljanca ne more sovražiti nihče na svetu, zato ker ni čednosti v njem, ki bi bila zavisti ali bojzani vredna. Tudi zaničevati Štefana Poljanca ni mogoče; preveč je ponižen in pregloboko uverjen o svoji neznatnosti. Toda človek, ki je bil oblekel frak, tudi svoje matere ne sreča rad, če ima pisano ruto na glavi.

„Ne zameri, Kositar, da te ustavljam na cesti vpricho drugih ljudi; ampak če ti je hudo, da bi govoril z mano, stopiva v vežo; temna je.“

Stopila sta v vežo: črno oblečeni Kositar s tenko kozjo bradico in zaspanimi očmi in dolgi, oprášeni Štefan Poljanec.

„Zdaj, ko stojiva v mraku, pa mi prijazno povej, kakšna slovesnost je nocoj v tem mestu; zakaj ti si že peti, kar jih je bežalo nocoj črnih in spodobnih mimo-mene.“

„Slovenska mladina manifestira nocoj za uni-verzo. Petrin bo govoril, doktor Petrin.“

„Doktor Petrin!“ je zavzdihnil Poljanec in se je zagledal v mrak. „Hvala, prijatelj, in ne zameri, če sem ti delal sramoto.“

Šel je dalje, nagnil je glavo in ni videl več nikogar. Šel je in šel, ni videl poti, in vendar je

prišel natanko pred tisto hišo, kamor mu je bilo ukazalo srce. Okno je bilo zagrnjeno.

„Seveda je treba, da je okno zagrnjeno!“ je pomislil Štefan. „Petrin se pripravlja na govor, hodi po izbi z velikimi koraki, iztega roko, oči mu žare; in tam na zofi, pred tisto malo mizico, tam sedi — kdorkoli.“

Zamahnil je in se je okrenil in je šel.

„Zakaj bi se tudi jaz ne navduševal? Saj sem narodnjak!“

Dvorana je bila že polna; tudi na galeriji so bili ljudje. Kolikor bolj črno so bili oblečeni, toliko bližji so bili odru in tisti, ki so stali na odru, so bili popolnoma črni. Štefan Poljanec je ostal za durmi. Šumelo je in šuštelo, vesela zadovoljnost je sijala z obrazov. Poljancu se je zdelo, da je Velika noč. Šele čez dolgo časa je čudoma opazil, da stoji sredi odra dolg človek z dolgim nosom in dolgimi kodri, maha z rokami, grdo gleda in govori.

„Pričelo se je!“ je pomislil Štefan Poljanec in je poslušal. Toda dolgi človek je nenadoma utihnil, pokazal je poslušalcem hrbet in je stopil v ozadje. Na njegovem mestu pa se je prikazal doktor Petrin in Štefan Poljanec, ki je slonel prej ob zidu, je stopil za korak naprej in je zardel.

Doktor Petrin, slok mlad človek z lepimi kodri in inteligentnim obrazom, se je nalahko poklonil, ozrl se po dvorani ter izpregovoril z blagovzvenčim glasom. Govoril je zelo navdušeno o pravicah naroda, o njegovi kulturi, ki zasluži uva-

ževanja, o njegovi zvestobi do države in vladarske hiše, nadalje o kulturnih in materijalnih koristih, ki bi jih donesla univerza državi in narodu vobče in Ljubljani posebej, naposled pa se je razgrel, govoril je o zatiranju, krivicah in nasilstvih ter je z žarečimi očmi in trepetajočimi ustnicami opominjal nekoga in žugal nekemu — Štefan Poljanec ni mogel natanko razumeti, koga je imel v mislih — in je potrkal s pestjo krepko po mizi, kakor da bi klical lenega natararja: „Univerzo nam dajte! S tem končujem!“

Navdušeni klici so zagrmeli po dvorani, na galeriji je mahala neka dama v rdeči bluzi z velikim belim robcem, doktor Petrin se je smehljajal trudno, brisal si je potno čelo in se je skrtil v ozadje.

Štefanu Poljancu se je zdelo, da je bil tisti govor že nekaterikrat slišal. „Ampak“, je pomislil, „govornik je vse in govor ni nič. Da bi, na priliko, jaz govoril te besede, ki nimajo ne posebnega jedra, ne posebne lepote, bi me nihče ne poslušal in nihče bi mi ne ploskal. Na jeziku tega lepega gospoda pa so se nenadoma izpremenile, zadobile so velik pomen in blag zvok. Poglavitna stvar je na govoru govorjena, ne napisana beseda in med vsemi ljudmi na svetu sodi samo govorniku pravica do plagijata. Njegova zasluga je in njegov poklic, da vdahne življenje mrtvi besedi in jo napravi aktivno. Tudi Mirabeau ni imel zmirom časa, da bi si bil sam napisal govor, in vendar ga ni človeka, ki bi mu kratil slavo. O Petrin, visoko drži tvoja pot!“

Tako je premišljeval Štefan Poljanec in se je okrenil, ker je mislil, da je stvar pri kraju. Toda na oder je stopil bogoslovec v ozki črni suknji, plašljiv in bledikast človek, in je pričel govoriti s tenkim glasom. Poleg Poljanca je stal debel študent, ki je bil tako svobodomiseln, da je bilo Štefana strah. „Ejduš, ali bi ga . . .!“ se je razsrdil svobodomiselni študent in je zaškripal z zobmi. V tistem trenutku pa je bogoslovec dovršil in svobodomiselni študent je ploskal in klical z bobnečim glasom: „Živja! Živja!“ Iz sosednje sobe se je že glasilo veselo žvenketanje kozarcev in tja se je napotil Štefan Poljanec. Ponižen kakor je bil, je sedel v mračen kot, da bi ne bil nikomur v nadlego. Iz vseh duri so šumeli črni gostje v sobo in kmalu so bile mize zasedene. K Poljancu je prisedel Kositar, ker je bil kratkoviden; položil si je krila črne suknje skrbno na kolena, nataknil si je nanosnik ter se ozrl po omizju.

„O, glej, ti tudi tukaj, Poljanec! No, kako pa se ti godi?“

„Dobro. Kaj pa ti? Ali še nisi doštudiral?“

„Že, ampak . . . Veš, z advokaturu ni nič, s sodnijo tudi ne. Človek pride do kruha, ko ima že sive lase. Zdaj sem pri notarju Koscu na Goriškem; star je že, siromak, in ne bo več dolgo. Sploh so goriški notarji vsi do zadnjega bolehni in nadložni, Bog jim dodeli lahko smrt. Ampak, to je, mi smo zatiran narod; težko dobi Slovenec pošteno službo, če nima takega imena, da ga lahko

nekoliko izpremeni. Zdaj se pišem s C, pa ne vem, če bo kaj pomagalo. Škoda, da nimam črnih las. Notar Kosec zasluži na leto dvanajst tisoč. Tako trpi človek za svoj narod. Poznam nekoga, ki ima tako ime, da se bere lahko laško in slovensko, ne da bi ga kaj izpreminjal. Nekateri ljudje imajo srečo.“

Med črnimi gručami se je izprehajal po sobi doktor Petrin; obraz se mu je svetil, smehljal se je prijazno ter se oziral naokoli.

„Ej, Poljanče, ti tukaj! Daj no roko!“

Ponudil je Štefanu desnico, z levico ga je potrkal po rami in je prisedel na prazen stol.

„Lepo si govoril, čestitam!“

„No, tako pač! Izbrali so me, pa sem moral!“ se je nasmehnil zadovoljno Petrin.

„Misliš torej, da jo kmalu dobimo?“ je vprašal Poljanec.

„Kaj?“

„Univerzo.“

Petrin se je zasmejal krohotoma.

„Še zmirom tak idealist, kakor si bil! Nikoli je ne dobimo!“

Štefan ga je pogledal začuden in ni mogel izpregovoriti.

„O, idealist!“ se je smejal Petrin. „Pozna se ti, da si ostal tam, kjer si bil, v tistih otroških letih, ko smo še tako lepo sanjali in ko smo bili pogumni, da bi bili pognali Jupitra z Olimpa. Ti si še zmirom tisti otrok; prav je in zavidam ti;

mi pa smo že bolj ali manj možje, stojimo v resnem življenju in računimo s praktičnimi razmerami.“

Začuden in ponižan je poslušal Poljanec in je trkal narahlo s pestjo po mizi, kakor je trkal doktor Petrin, ko je stal na odru in klical natakarju: „Sem z univerzo!“

„Da, Poljanec, otrok si še, ne zameri; zmirom si bil otrok in po pravici bi moral biti večji pesnik, nego si. Ali se še ukvarjaš s poezijo?“

„Nič več.“

„Kaj pa počneš zdaj?“

„Nič.“

Doktor Petrin se je čudno nasmehnil, ljubeznivost je ugasnila v njegovih očeh, pogledal je na Poljančevo obleko, na kravato, na čevlje.

„Tako, tako! No, pa Bog s tabo!“

Vstal je in mu je ponudil dvoje prstov v slovo. Nato se je pridružil črni gruči, zasmejal se je veselo, žareč in ponosen je bil njegov obraz.

„Petrin se ženi!“ je izpregovoril Kositar.

„Ženi se?“

Kri je udarila v Štefanova lica in oči so se mu zalile.

„Nekateri ljudje imajo srečo!“ je vzdihnil Kositar. „Mlajši je od mene, pa so mu odprta že vsa pota v svet. Zmirom je imel protekcijo in povsod, Bog vedi zakaj; jaz sem se vse svoje življenje pehal za kakšno protekcijo, pa se mi nikoli ni posrečilo.“

„Rekel si, da se ženi.“

„Zaročil se je in zdaj se vozi z njo po mestu in razkazuje svojo slavo. Bogata je in lepa; temu človeku se vse posreči.“

„Bogata je?“

„Neizmerno. Saj sem tudi jaz že skoro imel bogato nevesto, ampak jaz nimam sreče. Zahajam v hišo, vedem se spodobno, in ko mislim, da je že vse narejeno, pišem lepo pismo; povedati nisem hotel kar tako, ne znam govoriti; in mi odpiše, da naj se ne prikažem nikoli več. Kaj pa sem ji storil? Nekateri ljudje imajo srečo.“

„Čegava je?“

„Kdo?“

„Petrinova nevesta.“

„Majerjeva. Lepa je in hudo bogata; suplent Komar jo uči slovenščine, zato ker Petrin ni filolog.“

Štefan Poljanec je vstal, poslovil se je na kratko in je šel. Šel je in je dospel natanko do tiste hiše, kjer je bilo okno zagrnjeno. Noč je bila, na ulici so gorele svetilke, okno pa je bilo temno. Stopil je v vežo in je šel počasi po stopnjicah. Pred durmi je vzdignil roko, da bi pozvonil.

„Kaj pa? Kaj bi?“

Prestrašil se je in roka mu je omahnila.

„Kako bi ji mogel stopiti zdaj pred obraz? Gospod je šel in hlapec misli, da je prišla njegova ura. Kako umazane so bile moje misli!“

Vrnil se je na ulico.

„Zakaj pa sem se razburil?“ je pomislil. „Petrin je napravil, kar je bilo treba, da je napravil. Stopil je v resno življenje in računati mora s praktičnimi razmerami. Skoro sem že nameraval v svoji nespameti, da bi ga zaničeval, ko je samo resničnega občudovanja vreden. Nekateri ljudje imajo srečo, pravi Kositar; le malo pameti je treba zraven in vse je dobro. Njemu se ne da očitati prav nič, pač pa njej, ki je bila tako nespametna, da se mu je hotela obesiti za suknjo, ko je lahko videla, da se ne spodobi. Sramota in žalost ji je zdaj plačilo in Bog vedi, če ni pošteno zaslužno.“

Premišljeval je Štefan Poljanec, pri srcu pa mu je bilo sitno in ogibal se je svetlih ulic. Daleč v predmestju je pozvonil v prvem nadstropju nizke hiše.

IV.

Štefan Poljanec je imel prijatelja in ga je ljubil od srca. Kadar mu je bilo sitno in težko, se je napotil k njemu, samo zato, da je sedel pol ure v njegovi bližini in da je slišal njegov glas. Pripovedovanje prijateljevo ga ni nikoli posebno zanimalo, zdelo se mu je dolgočasno in blebetavo. Sedel je na mehkem stolu, gledal je v strop in premišljeval, na uho pa mu je pljusvalo pripovedovanje prijateljevo, enakomerno in nerazumljivo, kakor šumenje vode. Zahajal je k njemu in imel ga je rad, ker je čutil v svojem srcu, da sta oba-

dva nedozorela sadova istega debla, obadva sinova iste žalostne in smešne usode.

Gospod Valentin je bil mučenik, trpel je nekoč zelo za svoj narod in za svoje prepričanje. Nihče ni vedel natanko, kakšno je bilo tisto trpljenje in kdo je bil tako neusmiljen, da je preganjal ubogega gospoda Valentina, toda nikogar ni bilo na svetu, ki bi bil dvomil o gospoda Valentina mučeništvu. Šel je po cesti s ponosnimi koraki in vihrajočo suknjo, glavo pokoncu, široki klobuk pomaknjen precej na tilnik, da se je kazalo svetu lepo, visoko čelo; na prsi je padala dolga, že nekoliko osivela brada. Šel je po cesti in gledali so za njim: „Tam gre gospod Valentin. Trpel je za svoj narod.“

Živ spomenik je bil gospod Valentin, spomenik tistih lepih časov, ko so ljudje, kakor nam pripovedujejo zgodbe, trpeli za svoj narod in ko je bil širok klobuk prav tako nevaren pošteni karijeri kakor rodoljubna brada in slabi verzi. Jaz ne vem in tudi Štefan Poljanec ni vedel, če je bilo takrat res toliko mučnikov na svetu in če je bil gospod Valentin med njimi. Tista doba je minila zelo hitro, kakor mine vsaka doba narodu, ki ima premalo sape, da bi počasi in globoko dihal. Nenadoma so mučniki izginili, komaj še da je ostal spomin. Zgodilo se jim je kakor Petrinu; stopili so v resno življenje in so uvaževali praktične razmere, zakaj mučeništvo je dolgočasno, če pride človek v leta. Gospod Valentin pa je ostal; telo je umrlo, senca je ostala.

Štefan Poljanec je pozvonil in prišla mu je odpirat prijazna, okrogla gospa z dobrodušnimi očmi, ki so bile tisti večer nekoliko zatekle in objokane.

„Ali je gospod Valentin doma?“

„Doma je, doma, gospod Poljanec, da bi tako ne bil! Le noter stopite, gospod Poljanec!“

Štefan je stopil v izbo in se je začudil, ko je ugledal gospoda Valentina. Ležal je na zofi, glavo naslonjeno na belo blazino; na kolenih mu je ležala pisana odeja, noge so tičale v rdečih copatah in so počivale na blazinici. Obraz gospoda Valentina je bil rumen, zgrbljen, lepa dolga brada je bila nekoliko zmršena, oči pa so bile žive in nemirne kakor nekdej.

„O, prijatelj Poljanec, prav je, da ste prišli! Vi ste edini, ki se me je spomnil v teh žalostnih časih. Teden dni že ležim in se ne morem geniti, pa ni nikogar k meni. Počakali bi bili vsaj, da ležem v grob, potem bo še zmirom prilike dovolj, da me pozabijo.“

Nikoli še ni slišal Poljanec toliko resnične grenkobe v besedah gospoda Valentina. Tožil je zmirom in kadar je pil dobro vino, so se mu časih celo oči zasolzile in objokaval je svoje mučenje. Ali ta otožnost je bila kvečjemu dolgočasna in tudi gospod Valentin sam ni zahteval, da bi prijatelj jokal z njim.

„Ni tako hudo!“ ga je tolažil Poljanec. „Zakaj bi človek govoril o grobu, dokler je mlad!“

„Malči, kje pa je vino?“ je zaklical gospod Valentin. Prijazna gospa je prinesla vina, gospod Valentin je točil s tresočo roko.

„Te dni, ko sem bil tako sam, sem premišljeval veliko!“ je govoril gospod Valentin s tako resnim in zamolklim glasom, ki ga Poljanec prej ni poznal. „Veliko sem premišljeval in dobro vem, zakaj ni nikogar k meni. Pomislite dobro, gospod Poljanec, da je spoznanje prvo poglavje smrti. Zdaj, ko sem izprevidel, da že dolgih dvajset let ne živim več, kar se pravi živeti, zdaj se je odprl grob pred menoj in vidim ga tako natanko, kakor da so ga bili izkopali tu pred zofo, pred mojimi nogami. Zakaj pa ne pijete, gospod Poljanec?“

Štefanu Poljancu je bilo zelo čudno pri srcu; zgenilo se je v njem spoznanje in pomislil je: „Spoznanje je prvo poglavje smrti.“

Gospod Valentin je pogledal v strop in je zavzdihnil.

„Takrat bi bil moral umreti in moje ime bi se svetilo jasno iz tistih časov. O, kako neprijetno je, če živi človek v preteklosti in mu je sedanost ob vsakem koraku napoti, ker se ni o pravem času vtelesil vanjo! Sedanost ima čisto drugačno mero nego preteklost. Kar je bilo nekoč veliko, je zdaj majhno in narobe. Misli so drugačne, jezik je drugačen; kakor da bi prišel človek z zemlje na Marta. Kaj pravite, gospod Poljanec, kakšni so moji verzi?“

Gospod Valentin mu je pogledal naravnost v obraz in Štefan je zardel.

„O, gospod Valentin —“

Gospod Valentin se je zasmel zadovoljno in ves obraz se mu je svetil.

„No, glejte, kako lažete! Saj vem, da se vam zde moji verzi neumni, starinski, brez duha in brez poezije, posebno tisti, ki opevajo ljubezen in domovino. Vsem se zde taki; nekoč sem jih poslal cel šop uredniku Klepcu, svojemu prijatelju, in točil je solze od hvaležnosti, objavil pa ni nikoli niti besede. Nekdo drugi — če niste bili vi sami, gospod Poljanec, Bog vam grehe odpusti! — nekdo drugi mi je svetoval, da naj jih izdam v lepo opremljeni knjigi, in tako sem storil. Ali imate to knjigo?“

„Ne!“ je zardel Poljanec.

„Nič vas ne bodi sram, saj je nima nihče. Dvesto forintov me je stala ta reč, sedem izvodov sem prodal, stoinpetdeset sem jih podaril znancem, ostali pa leže v velikem zaboju pod streho in to zimo, če jo doživim, bo moja žena kurila z njimi.“

Poljanec je poslušal in je mislil: „Kako je to čudno! Nikoli nisem objavil svojih verzov, nisem ne mučenik, ne starec in tudi ne oženjen, pa vendar se mi zdi, kakor da bi govorilo moje srce besede gospoda Valentina!“

„Pa vendar, le pomislite, gospod Poljanec, rečem lahko brez napuha, da so bili moji verzi

nekoč dobri in se je marsikatera devica jokala ob njih. Niso bili slabši od Tomanovih — zdaj pa preudarite, če bi sedel zdajle pred vami Lovro Toman in bi vas vprašal, kako sodite o njegovih verzih!“

„Toman je zapisan v zgodovini“, je omenil Poljanec.

„Saj to je!“ je zavzdihnil gospod Valentin. „On je živel o pravem času in je umrl o pravem času. Poznal sem ga dobro in tudi njegovo lepo brado sem poznal. Vse ljudi sem poznal, ki so živeli takrat in ki je zdaj njih ime zapisano v zgodovini; bil sem med njimi, živel pa nisem, prav nikjer se ne pozna in nikjer ni zapisano, da sem živel. In ko so šli oni dalje, ko niso več delali rodoljubnih verzov in niso več nosili širokih klobukov in so bili zmirom bolj in bolj debeli, sem ostal jaz, kjer sem bil, in sem se vrtel v kolobarju. Drugi so šli z življenjem po vseh potih in ovinkih, niso bili nikoli ne večji in ne manjši, ker jih je videlo življenje zmirom od blizu. Jaz pa sem bil že daleč zadaj, zmirom dalje, naposled me niso videli več in so me pozabili . . . Kaj pa vam je, gospod Poljanec? Ali sem vas razžalil?“

Poljanec se je zleknil na stolu, vzdignil je kozarec in je pil, da bi zakril grozo, ki mu je bila spačila obraz.

„Tudi jaz sem že tako mislil, gospod Valentin, kakor pripovedujete!“ je izpregovoril mukoma s tihim glasom.

„Tako je, kakor pripovedujem. In zato ni ob teh dolgočasnih urah nikogar k meni. Spomnijo se me, kadar me srečajo, in še takrat se začudijo, kakor da bi ugledali znanca od Sv. Krištofa. Moja doba je minila, umreti bi bil moral z njo, ali pa jo pozabiti. Ah, in tako kratka je bila tista doba! Te dni, ko sem bil sam in me je obsenčilo spoznanje, sem štel dobe, ki so šle že mimo mene. Naštel sem jih pet, in če mi da Bog učkati zimo, jih bom štel šest. In poznam ljudi, ki so živeli vseh petero, prijatelj, živeli in jih niso samo gledali od strani kakor jaz. Kako spretni so ljudje, o, kako spretni!“

Gospod Valentin je izpraznil že dvoje kozarcev; lica so mu rdela in oči so se mu svetile. Poljanec ni razumel več njegovih besed; tako težka mu je bila glava, kakor da je bil prečul vso noč. Vstal je izza mize.

„Kam pa, kam?“ se je prestrašil gospod Valentin.

„Imenitno pot imam še nocoj“, je jecal Poljanec. „Skoro bi bil čisto pozabil nanjo . . . Ali poznate gospoda Petrina?“ je vprašal nenadoma in komaj da je sam vedel zakaj.

„Petrina?“ se je začudil gospod Valentin. „Seveda ga poznam, Petrina. Moj prijatelj je bil nekdanj takorekoč. V tisti dobi, veste! Ah, da ste slišali, kako lepo je govoril! Ženske so jokale in so nosile teden dni trobojnico in lipov cvet na

prsih. No, on se ni vrtel v kolobarjih. Stopil je v resno življenje in je uvaževal praktične razmere . . .“

„Kako pravite?“ je vzkliknil Poljanec in ga je pogledal z velikimi očmi.

„Takrat je imel ljubico — v tisti dobi namreč, ko je delal rodoljubne pesmi, kakor smo jih delali vsi. Pozneje pa je seveda, kdo bi mu zameril, stopil v resno življenje in se je oženil bogato. Nekateri ljudje imajo srečo . . .“

„Kaj pa se je zgodilo z ljubico?“ je vprašal Poljanec in vrtelo se mu je v glavi.

Gospod Valentin se je nasmehnil.

„Pravkar nama je prinesla drugo steklenico, in če še malo ostanete, gospod Poljanec, jo izprazniva skupaj.“

Štefan Poljanec je zgrabil klobuk, pozdravil je, da sam ni vedel kako, šel je mimo prijazne, okrogle gospe skozi duri ter hitel po stopnjicah na ulico.

Bilo mu je, kakor da je bil ugledal v ogledalu svoj obraz, že napol spačen od smrti, rumen in zgrbljen. In Poljanec je spoznal v svojem srcu, zakaj je imel rad gospoda Valentina.

Pozno je že bilo, ulice so bile samotne. Štefan Poljanec pa se ni več obotavljal, stopil je v hišo z zagrnenim oknom in je pozvonil.

„Jaz bi se ne vrtel rad v kolobarju!“ je pomislil, ko je čakal pred durmi in slišal korake, ki so se bližali.

V.

Vseh pripovedovalcev veliki mojster in učitelj, don Miguel Cervantes, je imel navado, da je prekinil povest natanko v tistem trenutku, ko je bila najbolj zanimiva. Človek drži knjigo z obema tresočima rokama, bere z bleščočimi očmi, stisnjenimi ustnicami, namršenimi obrvmi — toda glej, nenadoma je ceste konec; ko je človek najbolj hitel, se je zaletel z glavo ob steno. Povest je „kakor odrezana“, pravi Cervantes; tam stojita srditi Biskajec in hrabri vitez iz Manche, stojita v sedlih, dvoje silnih mečev se bliska v solncu — le sekunda, kaj sekunda, le pol sekunde in odločena bo usoda življenja in slave najslavnejšega viteza. Toda meča se bliskata, bliskata se, poglavja pa je konec in Cervantes začne pripovedovati o stvareh, o katerih ga nihče ni vprašal in ki bi sodile na vsako drugo mesto, le ne tja, kamor jih je bil iz gole hudobije postavil.

Ta mojstrova navada je dandanes jako razširjena. Iz mnogoterih vzrokov, deloma trgovske, deloma umetniške nature. Pripovedovalec, ki je drugače dolgočasen, vzdrami s to finto zaspano zanimanje, ker ga s svojo umetnostjo ne more vzdramiti; pripovedovalec, ki ni prebavil snovi ter se zapleta vanjo kakor v mrežo, skače od junaka do junaka, iz kraja v kraj in ne ve, kje bi prej gasil; pripovedovalec, ki je nagnjen bolj na praktično stran in ki „nadaljuje“ brez strahu pred grehom, mora

biti zanimiv in ravna cesta ni zanimiva. Lahko pa se tudi zgodi in celo zgodilo se je, da je zgodba sama in njena umetniška ideja zahtevala mojstrov trik; zgodilo se je, ampak slučaja se ne spominjam natančno.

Jaz ne maram te šege in se je nisem poslužil še nikoli. Tudi danes bi tega ne storil, če bi ne bil naravnost prisiljen. Štefan Poljanec stoji pred durmi in posluša korake, ki se bližajo. Trenotek čisto gotovo ni tako zanimiv, da bi ga bilo treba še s posebno finto izluščiti iz okvira ter ga postaviti kot imeniten mejnik ob cesti te zgodbe. Tudi tisto, kar se bo vršilo, kadar se odpro duri pred Štefanom Poljancem, ni prav nič zanimivo in pomembno; narobe, tako vsakdanje je, da me je skoro sram pripovedovati. Ampak v tistem kratkem hipu, ko je čakal Štefan Poljanec pred durmi, se je pripetilo nekaj tako posebnega, za to zgodbo tako odločilnega, da bi bilo brezvestno in škodljivo, če bi brez vseh nadaljnjih besed odprl duri ter sunil Poljanca v izbo.

Pripovedovalce, posebno slovenske, doleti časih nezgoda, da se jim junak pod rokami izpremeni. Včeraj je bil še najhujši falot, danes je spoštovanja vreden angel; nenadoma, brez vzroka se je izvršila izprememba; pisatelj je bil spoznal po božjem razsvetljenju ničvrednost tega sveta ter je prevzel poboljšanje človeštva v lastno režijo. Tudi govorica junakova se čudovito izpreminja; zdaj je njegov slog poganski, zdaj krščanski in nazadnje

Bog vedi kakšen; če bi ne jecljal, ali če bi se ne pridušal, bi ga človek kmalu zgrešil in zamenil. Prišla je velika nadloga nad pripovedovalce. Lepo življenje so živeli nekdej: tepec, lump, krvolok, trdosrčen oče, lepa hčerka, krepek ljubimec, lju-bezen, prepir, žalost, obup, junaštvo, sreča, „in tam se igra dvoje rdečeličnih vnukov in mati, s solzami radosti v očeh“ — to so bile figure na semanjskem gledališču in pripovedovalci, ki so živeli lepo življenje, so pušili v miru svojo pipo, držali so v spretni roki vrvice, da so se vrteli spodobno oblečeni polišinelni, in občinstvo je jokalo. Toda čas je rasel in zmirom večji je bil; odgrnil se je temni zastor in iz daljnih krajev je posijalo solnce na naše poljane. Roka, ki je držala vrvice tako spretno, je polagoma omahnila, spodobna obleka polišinelov je ogoljena in razcefrana; občinstvo pa se joka še zmirom. Ne več Krjavljev, ne Nandedov? Ne več; bili so in ni jih več; njih žalostne sence hodijo po svetu in tožijo z občinstvom vred in slone objokani na njegovih prsih! O, ni čuda, da so objokani! Živeli so nekoč, ljudje so bili od mesa in krvi in z nebeškim veseljem jih je gledal človek na semanjskem odru. Toda roka je omahnila, umrli so polišinelni in duhovi hodijo po svetu. Da bi bili duhovi! Kje je njih glas, kje njih obraz? Mislil sem zmirom, da je duh vsaj za silo podoben telesu, kateremu je ubežal, ampak Nande niti zlo-deju ni več podoben in Krjavelj se je izpremenil, da bi ga rodna mati ne spoznala. Krepko so stali

nekoč, od prvega do zadnjega diha isti stari, ljubeznivi znanci, ki jih je srečal človek tolikokrat in ki jih je zmirom enako ljubil. Ali izpolnil se je čas, prišla je nadloga nad pripovedovalce in prišlo je pohujšanje. Krjavelj se je postaral in umrl, Jurčič mu je postavil lep spomenik na gomilo. Ne več polišinelov — ljudi, žive ljudi drži zdaj roka na vrvici; in to je sitno opravilo. Polišinel je bil bitje, ustvarjeno enkrat za vselej, natanko določeno, na veke neizpremenljivo; na prsih je imel tablico, kjer je vsakdo lahko razločno bral: „To je Krjavelj, ker preklinja!“ — „To je Nande, plemeniti rokovnjač!“ — „To je Karel Moor —“ in „To Rinaldini!“ Vsaka zamena je bila nemogoča. Človek pa ni polišinel, temveč tako neenostavno, muhasto zverženo bitje, da si ubogi semanjski direktorji niso vedeli pomagati z vrvico, ki jim je služila toliko rodovitnih let, ter so posegli po zadnjem obupnem sredstvu. Takrat je prišla v deželo psihologija kakor kuga in je razsajala tako neusmiljeno, da sem celo jaz, njen bolnik, z resničnimi solzami objokaval polišinelovo smrt. Kje si, Krjavelj? Kje si, Nande? Kje ste vi vsi neusmiljeni očetje, krvavi spletkarji, kje ste čednostne Marjetice? Sence so stopile na vaš blagoslovljeni oder. Klavrne sence, brez svojega obraza, brez svojega glasu, v megli omahujoče! V polišinelih se je pretakala gorka kri umetnika, ki jih je držal na vrvici — v sencah, usurpatorjih, se ne pretaka kri živega človeka, kakor bi bilo potreba in kakor je bila namera,

tudi ne kri umetnika, zakaj umetnika ni, temveč pretaka se vrag vedi kaj, le ne življenje. Cmeri se, potvora, brez vzroka, vriska brez vzroka, brez vzroka naposled umrje in nobene solze za njim. Nobene solze, zakaj soroden ni bil ne meni, ne tebi, stotero obrazov je imel in nobeden ni bil resničen.

Čemu pa bi se jezil zaradi teh stvari? Štefan Poljanec je moj človek in vse drugo me nič ne briga. Toliko pa lahko pravim: nobena klavrna senca v najbolj klavrnih zgodbi se ni v tako kratkem času tako korenito izpremenila, kakor se je izpremenil Štefan Poljanec, ko je stal pred durmi ter poslušal korake, ki so se bližali. Drugim pripovedovalcem se pripeti nezgoda, da se jim izpremeni junak po govorici, po duhu, po značaju; Štefan Poljanec pa se je izpremenil celo v obraz, tako močno izpremenil, da sem ga komaj sam spoznal. Kar je drugače samo tehniška nerodnost slabega pripovedovalca — tukaj je gola resnica. Gospod Valentin je rekel, da je spoznanje prvo poglavje smrti; in Štefana Poljanca je bilo obsenčilo spoznanje, smrt je bila zapisana na njegovem čelu.

Duri so se odprle, v mračni predsobi je stisnil Štefan drobno, gorko roko in je stopil v izbo. „Dober večer, Matilda!“

V izbi je gorela svetilka tako dremotno, da je razločil Štefan komaj beli obraz poleg sebe.

Zdelo se mu je, da so oči objokane in da so lepe ustnice blede.

„Vedela sem, da prideš.“

Sedel je na zofo in je uprl dlani na kolena.

„Ni bilo tako gotovo, Matilda, ni bilo tako gotovo. — Človek, ki prihaja v leta, mora računati s praktičnimi razmerami. Časi se spreminjajo, doba prehiteva dobo in gorje mu, kdor ostane zadaj. Ali poznaš gospoda Valentina?“

Matilda je sedla poleg njega in mu je gledala v obraz s strmečimi očmi. Nato je vstala, privila je svetilko ter vzdignila senčnik.

„Ali si ti, ali nisi? Po besedah te ne poznam, komaj da te poznam po glasu in licu!“

„Posveti, Matilda! Tudi jaz sem radoveden, kakšen je človek, ki je bil včeraj še poet iz tiste lepe, nedavno izumrle družine in ki danes že računi s praktičnimi razmerami.“

Pogledal je v ogledalo in se je zadovoljno nasmehnil.

„Dobro! Jako dobro! — No, Matilda? Tvoje oči so objokane.“

„Ali si prišel gledat moje zolze? Verjemi, da me je sram; jutri se že morda posuše.“

„Tako je prav. Jaz sem jokal zaradi tebe dalj časa in tiste solze so bile prav tako brezpomembne, kakor so tvoje. Človek mora računati s praktičnimi razmerami. Jaz ležim na smrtni postelji, Matilda.“

„Tudi meni se zdi.“

„Tvoje oči so bile bistre od nekdej. — Čuj, Matilda! Ali se spominjaš tistih časov, ko sem te ljubil po trubadursko? Vsi smo takrat tako ljubili, vsi smo bili poetje, z verzi in brez verzov. Sanjači smo bili, hrepeneči v neskončnost in v solnce, zato ker je bilo naše življenje tako tesno in temno.“

„Zdaj poznam tvoj glas.“

„To je zaradi živahnih spominov. — Žalostno je bilo naše življenje, ampak nikoli se ni porodila tako žarka luč iz noči kakor tedaj, ko smo zapeli v nižavah pésem o hrepenenju, ki se bo glasila v večnost. Ti sama, Matilda, si slišala to pesem in ne boš je pozabila nikoli, kakor je svet ne bo pozabil. Pesem ti je bila pogodi, našega življenja pa te je bilo strah. Vsi smo ti peli pesmi, jaz najslabše, vsi smo koprnili k tebi, jaz najbolj, ampak ti si bila daleč, najjimenitnejši pevci so umrli na potu, drugi, mlačnejši — uvažujejo praktične razmere.“

„Govori krščansko, Štefan!“

„Oprosti, zmotili so me živahni spomini. — In zdaj ti oznamim, Matilda, da je tista doba za zmirom pri kraju. Jaz sem med tistimi, ki uvažujejo praktične razmere (začel sem že in mislim, da pojde), in vprašam te slovesno: Matilda, ali hočeš z mano uvaževati praktične razmere?“

„Kaj so storili s tabo! — Prej nisi mogel tako govoriti; laž je v tvojem glasu.“

„Nič laži; saj nisem Petrin. Ali veš, Matilda, da nisva midva nič drugega nego navaden pla-

gijat? Midva in z nama Petrin? Vprašal sem te že enkrat: ali poznaš gospoda Valentina?“

„Poznam ga.“

„Povej: ali zaslediš kako podobnost med nama? Poglej natanko: na obrazu, v pogledu, v glasu?“

„Čemu vse to? Mislila sem, da si blag človek.“

„Boga mi, da nisem blag človek! — Ampak če govorim po pravici, me je ta nova manira že precej utrudila. Preblizu so še spomini in tudi ti si še preblizu mojim očem in mojemu srcu. Začel sem prav pošteno uvaževati tiste razmere in kadar se malo privadam, pojde brez velikih težav. Za zdaj pa mi dovoli, da si malo odpočijem. — Lepa si, Matilda!“

Žalost je bila na njenem obrazu; gledala je nanj s sočutjem in strahom.

„Glej, Štefan, sam si vedel, da sem te imela zmirom rada. Zakaj nisi prej prišel? Nič mi nisi bil bližji kakor jaz tebi in ti sam si bil, ki si zmotil moje oči. Mojega srca nisi zmotil.“

„In vendar so bile objokane tvoje oči.“

„Zakaj se ozira na moje okno, kadar gre mimo? Zakaj ji stisne roko, kadar gre mimo? Zakaj me je prosil odpuščanja s solznim glasom in zakaj je pokazal, da je slab igralec? Mojega srca ni ranil, ni mu treba odpuščanja!“

„In spet so solzne tvoje oči!“

„Lahko mi je; več je veselja v teh solzah nego bridkosti.“

„Sedi h klavirju, Matilda, in zaigraj!“

Trpljenje je trepetalo v njegovem glasu.

Matilda je igrala. On je slonel na zofi in je zatisnil oči; Bog vedi, če je slišal pesem. Zvoki so utihnili in vzdramil se je.

„Daleč je še, daleč, Matilda! — Preblizu je še preteklost in ti si še preveč podobna tisti, ki so jo ljubili poetje. Bolj pridno se moram učiti; začetek ni bil slab, ampak takoj so me zmotili spomini. Kadar pridem k tebi, ne odkleni nikoli več klavirja.“

Vstal je, zapel si je suknjo in je vzel klobuk.

„Hotel sem samo videti“, je govoril hitro in jecljaje, „samo videti sem hotel, če bi bilo mogoče, da bi s tabo — da bi s tabo uvaževal praktične razmere. Morda se bo dalo napraviti. Nocoj te nisem vprašal o ljubezni, o vseh teh lepih rečeh; pozneje, Matilda, pozneje. Zdaj sem, glej, precej slabo oblečen in tudi druge praktične razmere — ne bilo bi praktično, da bi zdaj govoril o ljubezni. Pozdravi teto! Kje pa je teta? No, Bog s tabo!“

„Tako se poslavljajš?“

Tedaj pa je padel Štefanu Poljancu klobuk iz roke, stopil je k nji, da sam ni vedel kako, in jo je poljubljal s pekočimi ustnicami.

Ko je hitel po temni ulici v noč, se je bil s pestjo po čelu.

„Kaj ni mogoče ubežati?“

V svitu svetilke je ugledal svojo senco na zidu in zdelo se mu je, da je švignil mimo gospod Valentin in da se je pritajeno zasmel.

VI.

Štefan Poljanec je bil hudo vznemirjen; nestalne, bežne so bile njegove misli, nestalnost, bežnost, nepokojno iskanje je razodeval njegov obraz, so razodevali njegovi koraki, zmirom hiteči, nikamor namerjeni.

Čudno je, kako brez težave, brez trpljenja se razvijajo nekateri ljudje. Gosenica se zabuba, zaspi, in spomladi izfrfota metulj. Nekateri se niti ne zabubajo ne. Poznal sem človeka, drugače zelo poštenega človeka, ki je bil lani še revolucionar in je streljal v zvezde, letos pa je že ugleden rodoljub. In na zunanje se ni nič izpremenil, samo nekoliko zredil se je. Vprašal sem ga, če ga je razvijanje kaj bolelo, pa je rekel, da nič. Seveda ne, gosenica je gosenica. Nekdo drugi je bil lani še tako „moderen“, da me je bilo strah zanj; celo Prešerna je v nič deval in Gregorčiča bi še postrani ne bil pogledal. Letos je dramatisiral Ciglerjeve povesti, oženil se je in Zupančiča še na cesti ne pozdravi. Ampak ta gospod je literat in izkušnja uči, da ni bolj malopridnih značajev od literatskih. „Vsaj na Danskem je tako“. Pokaži pismarju, kanalji, kos kruha in cvilil bo udano in mahal z repom in tekel za tabo makar do pekla. Pes ni ponižen,

ker je lačen, temveč zato, ker je pes. Toda ne samo literatje — vse se razvija, vesolen je razvitek. Dnevi teko brez dogodkov, brez bolečine, mislil bi, da so šli mimo obraza in da niso dahnil nanj. Toda glej — kdo si, ki stojiš pred mano? Upal sem, da boš nekoč v tisti vrsti, ki bo stopila z moškim korakom v prihodnost. Kje stojiš in kje stoji tvoja vrsta? Vse se je razvilo. Nezavedno, po božji volji, brez trpljenja in brez kesanja.

Lahko jim! Zelen popek, ves nedolžen, se je razvil v pohotno rožo. Saj ni mogel drugače; kaj naj bi se bil razvil v pobožno lilijo? Toda bolečina je in žalost, če zahrepeni lilija po rdeči pohotnosti; zardela bi rada in ne more zardeti.

Zato so bile misli Štefana Poljanca nestalne, bežne in polne bridkosti. Resnica je, Boga mi: težko je biti fenomen. To resnico je občutil docela Štefan Poljanec, in ker je naravno, da mi je izmed vseh ljudi na svetu najbližji človek, mi je tesno in grenko pri srcu, ko ga spremljam na tej poti, ki jo je nastopil.

Razvijati se je hotel zavedno, ob belem dnevu, s popolno odgovornostjo. Stopiti je hotel v novo dobo ne z zavezanimi očmi, v prijetnem snu, kakor stopajo drugi; bdeč, s smelim korakom, vso pot pred sabo, je nameraval preskočiti brezkončni in brezdanji prepad, ki loči trubadurja od človeka, praktične razmere uvažujočega. Namera je bila koristna in hvalevredna, toda bila je težka, in

radoveden sem, kako se bo Štefanu Poljancu posrečila.

Prenočil je v gostilni, v veliki, neprijazni, zatohli sobi, z laškim delavcem, ki je bil priromal šele tisto noč in ki je ležal ves razgaljen na drugi postelji ter preklinjal v sanjah. Zjutraj se je napotil Poljanec v hišo, ki jo je poznal izza časov trubadurstva in bridkosti, in tam se je udomil. Nato pa se je takoj napravil, da bi izvršil svoj imenitni načrt. Narisal si ga je bil v mislih tako natanko in jasno, kakor da bi bil zasnoval novelo, začetek novele namreč, zakaj da bi ji poznal konec, bi je morda ne bil zasnoval. To je bilo v njegovi naturi in v njegovi usodi: pisal je samo prva dejanja, časih samo prve prizore in zlagal je samo prve kitice. Deloma, ker je bil njegov duh nestalen in šibak, deloma pa morda tudi zategadelj, ker je bil bolj obziren in bolj usmiljen od mnogoterih poetov, ki pišejo cele drame in pojo cele pesmi. Njegov poslednji načrt ni bil slab.

Nova doba, novo življenje, nov človek! To je bil edini polnozvočni stavek v osnutku Štefana Poljanca, vse drugo je bilo samo uvaževanje razmer. Trezno je premislil svoj položaj in je izprevidel, da je zelo kočljiv. Brez doma — treba se je bilo zasidrati; brez obleke — treba se je bilo obleči; brez opravila — treba ga je bilo poiskati. Na nestalnem romanju, na neostriženih in nefriziranih laseh, na nepokojni brezdelici, povsod je še ležala težka senca ciganstva. In Štefan Poljanec ni poznal

človeka, ki bi uvaževal praktične razmere in ki bi bil cigan brez doma, brez frizure in brez opravila.

Predolgo bi bilo in prenerodno (govoril sem že nekoč o svoji lenobi), da bi spremljal Poljanca po vseh potih, ovinkih in klancih tistega lepega dne. Vendar pa moram priznati, da bi se bila ob tej priliki lahko in imenitno razodela moja pripovedovalna spretnost in moč. Koliko dostojanstvenikov, koliko imenitnih in vnetih rodoljubov je videl Štefan Poljanec tisti dan! Kje bi bila človeku lepša naloga, kakor opisovati teh stebrov naroda zasluge ter notranje in zunanje čednosti? Kakšen užitek bi bil, razodevati njih ljudomili smehljaj, ponavljati njih sladko, blagozvočno govorico, risati njih čez vse prijetne, le iz globoke izobraženosti in tenkega estetičnega čuta razumljive kretnje! Toda tega ne maram storiti iz mnogoterih vzrokov. Prvič bi bilo, kakor sem rekel, predolgo in prenerodno. Drugič imam časih rad, da pokažem svojo skromnost, in tako se ne maram po nepotrebem odevati s slavo. Tretjič mi je ostala še izza prejšnjih časov neka tiha jeza do tistih največjega spoštovanja vrednih ljudi in bojim se, da bi bilo moje navdušenje premajhno in premlačno. Četrtrič so si vsi dostojanstveniki in imenitni rodoljubi navidez precej enaki in se razlikujejo samo po stopnji zaslug in rodoljubja; tista razlika pa je časih tako fina, da bi jo lahko izgrešil ter delal krivico človeku, ki mi nič storil ni; česar me Bog obvaruj. Petič pa je stvar taka, da je bil Štefan Poljanec, ko je

stopil iz velike hiše na cesto, pisar advokata Groma in to dejstvo samo je tako važno, da izgine pred njim vprašanje, kako se je izvršilo.

Truden je bil, ko se je vrnil o mraku domov, in legel je oblečen na posteljo. In ker je bil truden in ker je bila tišina v izbi in ker je bil mrak, so se oglasile misli, prej tihe.

„To je začetek, lep začetek. Dom imam zdaj in opravilo in kruha. Dovolj bo — za to leto. Samo za eno leto. Časa imam obilo, da študiram. In prihodnje leto se napotim na Dunaj in se vrnem — človek, ki uvažuje praktične razmere. Bog s poezijo! Luč za slepce, pesem za gluhece! Zdaj, ko sem se že za silo popetrinil, zdaj šele vidim, kakšna žalost mi je bila namenjena. Gospod Valentin je bil še zavidanja vreden, dasi je bil mučenik; senca in ostanek je bil lepše dobe, jaz pa sem spremljal najbolj klavrno in bridkostno, kolikor jih je še doživelo človeštvo; on se je vsaj zredil, jaz bi se ne bil nikoli. Zatorej stran s poezijo, da me ne zaloti izkušnjavec; poezije je bilo veliko v tisti dobi, zelo veliko, drugega pa ni bilo nič. In poezija je kakor čast: ne more je človek ne jesti, ne piti, ni torej za nobeno rabo. Treba je uvaževati —. Ampak to je: s praktičnimi razmerami še ni vse opravljeno. Vsaka doba ima ideje, torej jih ima najbrž tudi današnja, ki bi jo bil skoro pre-spal. In če hočem živeti z njo, kar je moj poglaviti namen, moram poznati tudi njene ideje. Saj se moram boriti zanje! Petrin uvažuje praktične

razmere, ampak poleg tega je tudi ves poln idej in se bori zanje. Kako lepo je govoril o univerzi! Univerza? To je morda ideja. Ampak če jo napravijo, kar Bog ne zadeni, kaj bo potem z idejo? Toda Petrin pravi, da je ne bo nikoli. Morda je to ideja: dvojna beseda, dvojno prepričanje, dvojna vest? Preveč zapleteno bi bilo zame. O delovanju so govorili — prej smo le govorili in peli, pravijo, zdaj pa da je treba delovanja. Vzdihoval sem v teh žalostnih, sramotnih dneh in neki gospod, ki tudi uvaža, mi je rekel: Manj besed, gospodje, in več dela! — Dobro, delovanje torej! Deloval bom, kolikor bo v moji moči — ampak kako in kje? Saj še besede ne razumem prav: tisti debeli gospod je ustanovil društvo za Gomilšakov spomenik, zdaj mu je predsednik, sedi v gostilni in pije; pravijo, da deluje in da je vzoren in zaslužen rodoljub. Rajni Kette bi se bil smejal, jaz pa se ne smem, ker ne živim več v Kettejevi dobi; od sinoči nič več. Mnogo jih je tudi, ki delujejo na tihem in ki so zelo razglašeni zaradi te čednosti; to bi bilo zame zelo primerno, kajti taki tihi delovalci zadobe po navadi veliko slave in blaga. Neki advokat na Štajerskem ali kje je bil ubožen človek, deloval je na tihem dvajset let in danes ima palačo. Ko bi le vedel, kakšno je to tiho delovanje! Tudi glasnega bi se ne branil, čeprav ne nese tako veliko. Vprašal bom Petrina; on že ve, saj bo kmalu voditelj naroda. — Ah, težko je, težko, uvaževati . . . praktične . . . razmere . . .“

Zatisnil je oči, zavzdihnil je in je zadremal in je zasanjal takoj, da sedi Matilda na postelji, ob vznožju; sedi, ne gane se, molči, gleda v strop — in uvažuje praktične razmere . . .

Komaj jo je bil ugledal, je odprl oči, zakaj luč mu je bila zasijala v obraz; gospodinja je prinesla svetilko in za njo je stopil v izbo Štefanov tovariš, ki mu je bilo ime Peter. Gospodinja, suha, zgrbljena, dolgočasna in pobožna ženska, je postavila svetilko na mizo, ozrla se je postrani na Poljanca in je šla. Peter je vrgel knjige na polico in je legel oblečen na svojo posteljo ob drugi steni. Mlad študent je bil, toliko da mu je poganjalo pod nosom; nosil je podkovane kmečke škornje, toda bil je dolg, suh in bledikast.

Legel je na posteljo tako, da je sijala luč na papir, ki ga je držal v roki in ki je bil drobno popisan.

Poljanec se je vzdignil.

„Peter“, je izpregovoril z očitajočim glasom, „Peter, ali delaš pesmi?“

Peter se je komaj ozrl.

„Pesmi!“

„Ne delaj pesmi, Peter, prosim te, ne delaj jih! Jaz imam izkušnje v tej stvari, verjemi, Peter! Za koga pa delaš pesmi? Za ljubico?“

Peter se ni ozrl in ni odgovoril.

„Ne delaj jih za ljubico! Julija še Prešerna ni marala. Zato, misliš, ker je bil siromašen advokat? Ne — zato, ker je delal pesmi. In ti, Peter,

še advokat nisi! Poslušaj moje nauke, Peter! Če ti pride rima na misel, izroči jo vragu in uvažuj rajši praktične razmere!“

„Kaj?“

„Praktične razmere! Poznal sem poeta, o Peter, ki je bil poleg tebe kakor gora ob krtini. In kaj misliš? Sinoči ga je srečal Petrin in mu je rekel: Škoda, da si se tako izgubil! — In prav je imel Petrin. Poezija zanese človeka previsoko, tako, da ne vidi več svojih čevljev, temveč samo še vso prostrano domovino in ves prostrani svet. Objokuje domovino in jo obsoja in ji daje nauke, pa še toliko ni vreden, da bi si dal čevlje zakrpati. Kristus je odrešil svet, s križa pa ni stopil in žalosten je bil. Ti, Peter, nisi Kristus in tudi križali te ne bodo, ampak resnično ti povem: zgodilo se bo, da tvoji čevlji ne bodo zakrpani. Ali gleda tvoja ljubica na tvoje verze? Na tvoje čevlje, Peter, na tvoje čevlje! In tvoja ljubica je, kakor naravno, vsega človeštva in vseh čednosti vzor, začetek in konec! — Ali častiš Ketteja, ali častiš Murna?“

Petru so se zasvetile oči.

„No, glej! Angela Ketteja še pogledala ni in o Almi je boljše, da ne govorim. Edina rešitev bi bila zate, da so tvoji verzi strahovito slabi. Slabi verzi napravijo zmirom dober vtisk, ker razodevajo blagega človeka. Pokaži mi svoje verze!“

Peter je zalučil papir preko izbe na Štefanovo posteljo in Štefan je bral. Bral je in zmirom bolj žalosten je bil njegov obraz.

„Ti nisi blag človek, Peter, zdi se mi celo, da si poet! Verzi, ki si mi jih zdajle pokazal, bi mi bili napravili še sinoči veliko radost; nočaj, Peter, pa so mi napolnili srce z bridkostjo. Prosim te, ker te imam rad: raztrgaj vse te in take papirje, sežgi jih ter razpihaj pepel na vse štiri strani. Nato pa sedi ter uvažuj praktične razmere!“

Peter se je okrenil v postelji, tako da mu je zasijala svetloba v lice, in je pogledal Poljancu naravnost v obraz.

„Vse je bila resnica, kar si govoril, Štefan Poljanec! Saj jaz ne maram gledati na svoje čevlje, saj je čisto prav, da gledajo nanje drugi! Saj jaz ne maram, da bi ostal tu doli, saj hočem sam, da se vzdignem visoko! Saj jaz ne maram, da bi me kdo ljubil, saj je čisto dovolj, da ljubim sam! Saj jaz ne maram, da bi živel veselo, poznam svoj delež in ljubim ga! Ne jaz — ti, Štefan Poljanec, ti si se izgubil; ti si se izgubil in zdaj — uvažuj!“

Štefan je sklonil život, oprl se je z rokama ob posteljo in je strmel z velikimi očmi.

„Kako se pišeš?“

„Peter Novljan!“

„Tako! Hvala! Mislim sem, da se pišeš —“

Legel je na posteljo, položil je roko pod glavo in je zatisnil oči.

„Mislim sem, da se pišeš Štefan Poljanec.“

In premišljeval je žalosten.

„Kaj ni konca? Kaj se res vrti v kolobarju? Gospod Valentin umira, ko je že zdavnaj umrl —“

mene, sina njegovega, je obsenčilo spoznanje — in glej, že se mi je porodil sin. V kolobarju, brez konca!“

Zadremal je v žalostnih mislih, in ko je zadremal, je ugledal ob vznožju Matildo in Petra Novljana. Sedela sta tesno drug ob drugem, držala sta v roki stare, mastne karte, molčala sta in sta gledala v strop in sta — uvaževala praktične razmere.

VII.

Poljanec je slonel ob oknu, obrnjen v izbo. Matilda je sedela za mizo, glavo skrito v rokah.

„Čemu jokaš? Kaj pa si pričakovala? Praviš, da sem pust, dolgočasen, neprijazen, da te ne ljubim —“

„Da me sovražiš!“

„To je bolj jasno: da te sovražim! Ampak povej: kaj ti nisem bil razodel od začetka in kolikor mogoče razločno, da nisem več poet, temveč da uvažujem praktične razmere? Ali ti nisem povedal?“

Ozrla se je nanj z objokanim, od trpljenja spačenim obrazom.

„Prosim te: ne ubijaj!“

„Kako pa hočeš, da naj govorim? Kako pa hočeš, da naj te ljubim? Da naj govorim in ljubim kakor gospod Valentin? Trubadur na vse večne čase? Ali pomisli, Matilda, jaz nisem trubadur,

nisem gospod Valentin, ne maram biti gospod Valentin! — Vse lepši je zdaj najin cilj, Matilda, vsa lepša najina prihodnost —“

Za hip so se zasvetile njegove oči, ali takoj se je vrnil na ustnice hudobni in neodkritosrčni smehljaj.

Matilda je vstala in je stopila k njemu.

„Povej mi, dragi, povej mi, če me ljubiš! Povej mi to in govori dalje; poslušala te bom brez solza — samo to mi povej!“

Iztegnil je roko, kakor da bi se je hotel ubraniti.

„Take so torej tvoje želje! Na zofi sediva in si pripovedujeva o ljubezni; berem ti sonete, ki sem jih bil zložil tebi na čast; in ti si Malči in jaz sem gospod Valentin. Ampak to ne sme biti, Matilda, kaj ne razumeš? Boga mi, ničesar ne razumeš!“

Okrenila se je tiho, legla je na zofo in je skrila obraz.

Poljanec je govoril dalje.

„Vprašal bi Petrina, če ljubijo tudi ljudje, ki uvažujejo praktične razmere. In kaj bi mi odgovoril Petrin? Da ne ljubijo in da nikoli niso ljubili. Zato pa imajo neko drugo čednost, ki je vredna več od vsake ljubezni. Izhajajo namreč. Petrin bo prav lepo izhajal s svojo ženo, in vendar vem, da je ne ljubi. Izhajajo zategadelj, ker so spodobni, mirni ljudje, ki uvažujejo. Mož, ki ljubi svojo ženo, je njen večni mučilec in nazadnje njen

rabelj. — Jaz sem mislil, Matilda, da bi se na spomlad poročila, in namenil sem ti prav lepo prihodnost. Živela bi prijetno drug poleg drugega, uvaževala bi obadva praktične razmere in godilo bi se nama dobro. Zakaj nočeš, Matilda?“

Vzdignila se je nenadoma, njen obraz je bil zelo bled in globoka luč je bila v njenih očeh. Izpregovorila je z nenavadno mirnim glasom.

„Povej mi, zakaj me mučiš!“

Pogledala mu je naravnost v oči in v tistem trenutku se je prikazal nelep smehlaj na njenih ustnicah.

„Zdaj vem, zakaj me mučiš! Prišel si tisti večer, tisto prvo noč in si me vzel. Privezan si, rad bi se odvezal. Ali vezí ni, ni bilo druge od moje ljubezni. Pojdi!“

Stal je, gledal je nanjo, ki je bila še lepša kakor v njegovem srcu.

„Pojdi!“

Stopil je k nji in jo je objel in stisnil k sebi kakor tisto noč.

„Zato, ker te ljubim, Matilda! Zato, ker te ljubim!“

Njen poljub ni bil tako vroč, kakor tisti večer . . .

Zunaj se je zmračilo ob polnem dnevu, nebo se je pooblačilo in na okno je potrkal dež. V izbo je stopila teta Mara, slepa starka; poslušala je med durmi njegov glas in njen.

„Kaj si to ti, Štefan Poljanec?“

„Jaz sem, teta Mara!“

„Stopi bliže!“

Njena tenka, zgrbljena roka je zdrknila narahlo in urno po njegovem obrazu. Nato je stopila teta Mara k Matildi in jo je pogladila po laseh.

„Zakaj si žalostna? Nič žalostnega ni, Matilda, ubogi otrok, nič žalostnega! Tudi jaz, tudi jaz — minilo je zdavnaj in lep je spomin —“

Poljanec se je napotil v tisto dolgo, tesno predmestno ulico, kjer je stanoval nekoč gospod Valentin. Zdaj ni več stanoval tam, zakaj v tistem trenutku, ko je stopil Poljanec pred hišo, so nesli po stopnicah v vežo veliko črno rakev in v rakvi je bilo truplo gospoda Valentina.

Nikoli v svojem življenju se ni Štefan Poljanec tako čudil kakor ob tisti uri. Vsa ulica, od frančiškanske do šentpeterske cerkve, je bila polna ljudi in komaj se je prignetel do hiše. Gospodje v črnih oblekah in z žalostnimi, zamišljenimi obrazi so begali med množico; Bog vedi, kakšno je bilo njih opravilo. V lepi vrsti so stala tam društva z zastavami; pevci so si delili note, gledali so slovesno in so kašljali. Deževalo je zmirom močnejše, nekdo je razprl med gnečo velik rdeč dežnik, množica se je smejala, suvala se in prerivala. „Mir!“ je zaklical debel glas. Pripeljal se je naposled župan, pripeljala se je lepa četa občinskih svetovalcev, dostojanstvenikov in imenitnikov in stvar se je pričela.

Zbor je zapel žalostinko, in ko je zapel, je ugledal Štefan Poljanec v sprednji vrsti, prav ob vratih, doktorja Petrina. Črn je bil od nog do glave, oziral se je otožno in svečano, stresel je časih z glavo ter se pogladil po čelu. Poljanec se je priril do njega.

„Kaj pa ti tukaj, Petrin?“

„Kaj bi jaz tukaj?“

Petrin je vzdignil obrvi.

„Kaj si poznal gospoda Valentina?“

„Če sem ga poznal?“

Vzdignil je obrvi še više.

„Če si ga!“

„Nisem ga poznal. Videl sem ga nekoč na cesti. Ali je imel dolgo brado?“

„Dolgo!“

„In širok klobuk?“

„Zelo širok; postrani ga je nosil.“

„Torej je bil tisti. Kakšen pa je bil drugače?“

Ali si ga poznal?“

„Blag človek je bil. Ampak povej mi: čemu pa si prišel?“

Začudil se je Petrin in je stresel z glavo.

„Saj bom govoril ob grobu! Zato sem prišel!“

Poljancu so omahnile roke in omahnile so mu misli.

„O čem boš govoril?“

„O živinoreji gotovo ne! O gospodu Valentinu bom govoril!“

„Saj ga nisi poznal!“

„Čemu pa naj bi ga bil poznal? Mučenik je bil.“

„Kdo ga je mučil?“

„Rekel si mi, Štefan Poljanec, da misliš uvaževati praktične razmere. Lagal si!“

Okrenil se je in je stopil v vežo, Štefan Poljanec pa se je vrnil na ulico potrta in osramočen.

„Saj ni mogoče ubežati“, je premišljeval, „saj ni mogoče ubežati škodljivi preteklosti in pohujšljivim spominom! Lepo sem vse uravnal, vse temeljito premislil, in zdaj vidim, da ne vem še prav nič, kako se uvažujejo praktične razmere. Trubadur stoji za mano in mi šepče neumne besede! — Vprašal sem ga, čemu govori o gospodu Valentinu? Čemu pa naj bi ne govoril? Čemu bi, recimo, jaz ne govoril o Prešernu, o Haecklu, o Ahaclju, Bohoriču, Ciglerju, Danjku, o narodnem gospodarstvu, o živinoreji, o astronomiji, o pospeševanju obrtnega in o rešitvi kmetskega stanu? O vseh teh stvareh ne razumem najbrž nič, ampak zakaj bi ne govoril? Poglavitno je, da človek govori, o čemerkoli! Kdor nikoli in nikjer ne govori, ni ugleden rodoljub. In, Boga mi, zapisal sem si bil to, z velikimi črkami sem si bil zapisal in sem pozabil! Saj je dober moj slog, saj je gladek moj jezik in morda bi se razvil iz mene sčasoma pošten govornik. Ampak to je — komaj izpregovorim, komaj uvažujem praktične razmere, že me napade spomin iz starih, žalostnih dni: ne laži! Moj jezik

ni več moj, moje pero ni več moje in resnica sije na dan, Bog vedi kako! — Morda bi se kaj naučil; rad bi slišal ta govor o gospodu Valentinu!“

Gneča ga je bila zanesla daleč; komaj je še videl hišo in svetle cilindre dostojanstvenikov. Vzdignili so rakev, množica se je zgenila, pririvala in vrstila se je hrupoma, daleč zadaj je ostal Štefan Poljanec.

Zvonovi so zvonili in žurnalist, ki je sedel pijan v krčmi, je pisal, da se je pomikal veličasten izprevod, z županom in občinskimi svetniki na čelu, z deputacijami „Slovenske Matice“, „Društva slovenskih književnikov“, „Planinskega društva“ — ampak to smo že vse brali. Štefana Poljanca ni bilo v izprevodu, in da je bil, bi ga pijani žurnalist ne bil omenil. Hitel je po stranskih potih in je došel na pokopališče dolgo pred pogrebci.

Z venci in zelenjem okrašena je čakala gospoda Valentina odprta raka, kjer so spali večno spanje mnogi imenitniki in zaslužni rodoljubi. Poljanec je stopil pred rako, bral je imena in je povesil glavo.

„Koliko jih je med vami — koliko gospodov Valentinov! Mrtvih pred smrtjo, pozabljenih mučnikov! In s kakšnim velikim, tihim, morda nezavednim veseljem so vas polagali v to tiho posteljo! Zakopali so preteklost in so zavalili nanjo težek kamen. V prijazni družbi boš počival, blagi gospod

Valentin, in ne bo se ti tožilo po živem, tujem svetu . . . Tudi jaz, tudi jaz bi že rad spal; in zdi se mi, da bi bila tudi zame primerna ta tiha postelja, v katero polagajo preteklost“.

Vzdignil se je šum, v gostih gručah so prihajali ljudje, izprevod se je približal pokopališču. Poljanca so suvali in prerivali, in ko so se razvrstile deputacije ob raki in ko je odzvenela prva pesem, je komaj še slišal glasove in razločil besede. Spoznal je glas Petrinov in je stopil na prste ter iztegnil vrat.

„Rad bi ga slišal — naučil bi se morda veliko“.

Poslušal je in je razumel in se je čudil.

S trepetajočim glasom, napol zastalim od bolečine, napojenim s solzami, je govoril doktor Petrin. Ginjen in navdušen je pripovedoval o neprecenljivih zaslugah pokojnika, o njegovem, v svoji vnetosti, delavnosti in nesebičnosti nedosežnem rodoljubju, poudarjal je —

„Poudarjati je treba!“ je pomislil Poljanec.
„Poudarjati je zelo primerna beseda!“

— poudarjal je še posebno, kako so preganjali pokojnika zbok njegovega čistega, neomajnega značaja in naposled je zaklical s solzami v očeh in v glasu (tudi občinstvo je ihtelo), da ostane ime gospoda Valentina neizbrisno na veke v srcu vsakega zvestega rodoljuba in da bo smatral vsak zvesti rodoljub za svojo poglavitno in edino dolž-

nost posnemati velike čednosti gospoda Valentina, ki ni umrl, temveč ki živi med nami in bo živel vekomaj. Slava mu!“

Štefan Poljanec se je trudoma izvil iz gneče ter je nastopil pot po lepem, samotnem ljubljanskem polju, ki je že tonilo v mrak. Še je čul šumenje za sabo, od pokopališča sem se je razlegala otožna pesem.

„Splošno je treba govoriti, splošno! Govoriti, govoriti, toda nikar ničesar povedati! Zaslužen je bil — na kakšen način? Koga to briga — dovolj je, da je bil zaslužen! Pregarjali so ga — kdo ga je preganjal? Kaj to vprašanje — preganjali so ga! Zakaj so ga preganjali? Zaradi njegovega neomajnega značaja! Hm! — Da, tako se govori! Jaz sem za narodove pravice! Za katere? Za narodove pravice, za vse skupaj, za nobeno posebej! Le specializirati nikar! Kdor specializira, je slab politik in pride kmalu v nevarnost! Ampak če je že treba, tedaj sem za tiste pravice, ki jih je najtežje doseči; tam je nevarnost najmanjša. Tako delajo vsi tisti pametni ljudje, ki uvažujejo praktične razmere. Saj je tudi Petrin govoril za univerzo, pa pravi, da je ne dobimo nikoli. Drugače bi morda ne bil govoril zanjo. Jokal je ob grobu gospoda Valentina, ki ga ni poznal; mene pozna in je bil moj prijatelj, pa vem, da ne pojde za mojim pogrebom. Razumem ga komaj; ah, ne dosežem pa ga najbrž nikoli!“

Vzdignil je glavo, ozrl se je z zlovoljnim, mračnim očesom in takrat je dihnila v njegovo srce lepota večera in prostranega polja.

„Lepše je bilo takrat, lepše je bilo!“ je vzkliknil naglas. „Takrat, ko je bila še v meni lepota tega polja in tega večera, ki jo vidim zdaj komaj s poloslepelimi očmi. — In vendar je vse laž, vse pretvarjenje in hinavstvo! Kdaj sem občudoval Petrina in petrinstvo? Komaj z besedo, nikoli z mislijo, kaj šele s srcem! Na laž bi rad sezidal svoje življenje. Da bi mogel! Dobro je, če je človek Petrin, ki uvaža praktične razmere. Ampak Petrin je Petrin in ne more biti nič drugega. On je resničen, ves kakor je, in brez hinavščine. Poljanec pa ne more biti Petrin. — Kako sem ljubil to polje, ta tihi večer! Kaj ga ne ljubim več? Zakaj se nisem vrnil v mesto po veliki cesti, med tolpo? — Kako sem ljubil Matildo! Kaj je ne ljubim več? Zakaj sem jo objel in sem pokleknil pred njo, ko sem jo bil trenotek prej ranil z lažjo, z neumno hinavščino? — Otroško početje! Oblekel sem se drugače in sem mislil, da se bo izpremenil tudi moj obraz!“

Postal je in se je ozrl proti pokopališču.

„V kolobarju! Zmirom isto! Danes so pokopali gospoda Valentina in kmalu bodo mene in potem Petra Novljana. In Peter Novljan bo imel sinov in vnukov, kakor je imel dedov in pradedov gospod Valentin! Iz dobe v dobo gre plamen in saje padajo in obleže ob poti in vse so enake.“

Povesil je glavo in je stopal dalje. Zvezda se je zasvetila na vzhodu.

„Spoznanje je začetek smrti. Spoznal sem.“

In pospešil je korake, kakor človek, ki je zagledal cilj . . .

Da bi se bil Štefan Poljanec v tistem trenutku pogledal v ogledalo, ne bil bi videl tako znanega obraza, kakor je bil tisti, ki se je bližal koprneč obrazu Matilde.

„Ljubim te iz vse duše, Matilda!“

Matilda se je smehljala in ustnice so ji trepetale; in groza je bila v njenih očeh in sreča je bila v njenih očeh.

V izbo je stopila teta Mara, stopila je k njemu in njena tenka, zgrbljena roka je zdrknila urno in narahlo po njegovem obrazu.

„Ali si to ti, Štefan Poljanec?“

Obadva sta molčala.

„To si ti, Štefan Poljanec!“

Obadva sta molčala, toda Matilda je prebledela in Peter Novljan je vztrepetal v nezavedni in nerazumljivi grozi.

VIII.

Dolgo je romal Štefan Poljanec po ulicah in ko je prišel domov, je Peter Novljan že ležal, roke pod glavo, oči strmeče v strop; ni se ganil in ni slišal duri. Kakor učaran je gledal Štefan Poljanec njegov obraz.

„Gospoda Valentina sin in moj mlajši brat; ni še spoznal, še hodi v sanjah in že ga je zaznamenovala smrt.“

Legel je na posteljo; Peter je počasi okrenil glavo, ozrl se je nanj in ni izpregovoril.

„Le natanko me poglej, Peter Novljan, le dobro me poglej! Ali ti je znan moj obraz? Ali si ga videl že prej? V sanjah morda? Ali, recimo, v ogledalu?“

Novljan je poslušal, ni razumel. Slišal je od daleč: „To si ti, Štefan Poljanec!“ — in groza je legla v njegovo srce.

Poljanec se je vzdignil na postelji, naslonil se je na komolec in je oprl glavo ob dlan.

„Nisi še spoznal! Ni še tvoj čas! Ampak tvoj čas pride tako gotovo kakor poslednja ura... Ali me poslušáš? Ali nimaš verzov v glavi?“

„Poslušam.“

„Tako gotovo pride tvoj čas, kakor gotovo mine doba, ki jo spremljaš s svojim klavrnim, nestalnim srcem. Minila je doba gospoda Valentina in tudi moja je že minila. Danes so pokopali gospoda Valentina... ali si ga poznal?“

„Poznal sem ga — kakor senco; jutri se ga ne bom več spominjal!“

„O, o, tako nikar ne govori! Spominjal se ga boš, Peter Novljan, in zmirom bolj se ga boš spominjal, kolikor bolj bo raslo v tebi spoznanje. Nazadnje ga boš videl, kakor vidiš zdaj mene pred sabo. In mene se boš spominjal, mene, Peter

Novljan! Ne bo ga človeka na svetu, ki bi ti bil tako blizek, kakor ti bom jaz tedaj! — Moja doba je minila, in spremljal sem jo tako zvesto, kakor boš ti spremljal svojo. Samo spremljal, prijatelj! Muzika gre svojo pot in ti greš z muziko; ne godeš, ampak z njo greš. — Stoj, ti poznaš svojo dobo, saj živiš v nji! Spremljaš jo samo, zato jo vidiš toliko bolj natanko. Povej mi, prosim te za Boga, kakšne ideje ima tvoja doba, kakšne misli? Kako mora človek živeti z njo? Kakšen mora biti človek, da ga paglavci na cesti ne spoznajo že od daleč: ta je iz preteklosti, ta je umrl? Povej mi vsaj: ali je res potreba uvaževati praktične razmere?“

Dolgo je strmел nanj Peter Novljan in nato je odgovoril.

„Če govoriš resno, ali če si pijan, ali če si hudoben — ne razumem te! Kaj je doba? Kaj je moja doba? Tudi zraka ne vidim, ki ga diham.“

Poljanec je zavzdihnil.

„Seveda! Neumno je bilo, da sem te vprašal! In vendar bi mi bil lahko odgovoril. Saj ti si jaz in jaz sem ti!“

„Ni res!“ je vzkliknil Novljan vzburjen, s trepetajočimi ustnicami in prestrašenimi očmi.

„Ni res!“ in sam ni razumel svoje groze.

„Ni res! Nizko, na tleh je tvoje življenje, moje je nad oblaki!“

Poljanec je ostal miren.

„Tudi moje je bilo, Peter Novljan, ne zameri! In krivico sem ti delal. Saj tudi jaz nisem

poznal svoje dobe, dokler sem jo spremljal. Šele zadnjič mi je razodel gospod Valentin tega žalostnega življenja skrivnost in obsenčilo me je spoznanje. — Truden sem, Peter Novljan, počival bi, upihni luč!“

„Težko ti je pri srcu nocoj.“

„Res težko, zakaj mučil sem se pošteno in izprevidel sem, da sem se mučil po neumnem. Samo par dni je bilo, pa me je utrudilo kakor pol življenja. Dvoje sem se bil namenil, pa oboje mi je izpodletelo. Najprej sem hotel — pomisli, Peter Novljan, hotel sem uvaževati praktične razmere.“

„Povedal si.“

„Povedal, da; ampak stvar ni tako lahka, kakor se izgovori. Ali bi si ti upal uvaževati praktične razmere?“

„Jaz ne vem, kaj so praktične razmere.“

„Seveda ne več; tudi jaz nisem vedel, še pred tremi dnevi nisem vedel. Nato pa sem spoznal in zdaj ti pravim: praktične razmere so — praktične razmere. Na svetu ni hujše nadloge od njih. In čemu je sploh na svetu ta nadloga? Edino zato, da jo ljudje uvažujejo. Ali, kakor se izražajo nekateri drugi: da računijo z njo. Za človeka, ki ga ni vaje, je to opravilo hujše nego vse posvetne muke in bolečine, hujše od jetike, sušice in smrti. Jaz sem poskusil in zdaj mi poglej v obraz: kaj sem živ človek? Nobeden drugi ne zmore tega opravila nego tisti, ki je že od rojstva ustvarjen zanj. Opravlja ga popolnoma nezavedno,

kakor da bi dihal, pil ali jedel. In kar je najbolj čudno in česar ne razumem in česar še po smrti, ko bo izpolnjeno vse moje spoznanje, ne bom razumel: dobro se jim godi ob uvaževanju, vesel in tolst je njih obraz in nič jih ni sram. Že prej, ko še nisem razumel globokega pomena teh besed, sem videl zapisano in sem slišal iz zadovoljnih ust: treba je uvaževati praktične razmere. In takrat se mi je zdelo to nekaj sila sramotnega — tako sramotno, kakor se zdi kurbanje čistemu človeku; in slutil sem, da ne le ni potreba uvaževati praktičnih razmer, temveč da se je treba boriti z njimi in proti njim, dokler ne omahne roka v poštenem boju. Saj veš: takrat sem bil poet, takrat sem spremljal svojo dobo in je nisem poznal in nisem vedel kod in kam, takrat sem bil Peter Novljan.“

„Lažeš!“ je vzkliknil Peter. „Ne poznam te brata!“

„Takrat sem bil Peter Novljan!“ je govoril Poljanec mirno in je gledal v steno. „Potem pa sem izprevidel, da ni prav nič sramotno uvaževati praktične razmere, da so ljudje večjidel, s prav redkimi, nesrečnimi in žalostnimi izjemami ustvarjeni zgolj za uvaževanje praktičnih razmer in da je sramotno, sanjati o prihodnosti človeštva in imeti zakrpano suknjo. Ali se ti to ne zdi sramotno?“

„Ne.“

„Saj sem te samo zato vprašal, ker sem bil že naprej vesel tvojega odgovora. Ampak sramotno je, Peter Novljan, da ležiš tukaj in delaš pesmi in

da boš čez leto dni klavrno poginil. Tvoja duša se povzdigne k zvezdam —“

„K zvezdam!“

„— tvojega telesa pa še pes ne bo oblajal. Duša je odpravljena, tako tudi vse podobne besede: duh, duhovitost in tako dalje. Skrbi za telo, Peter Novljan, skrbi za telo in uvažuj praktične razmere! No, ne boš jih uvaževal nikoli, saj je celo meni izpodletelo, ki sem se pošteno trudil. To je bilo eno razočaranje, drugo pa je bilo še hujše. Imel sem dekleta, Peter Novljan, in sem ga ljubil. Ampak tisti dan, ko sem začel uvaževati praktične razmere, sem se namenil, da napravim s svojim dekletom po petrinsko.“

„Kako?“

„Po petrinsko; to je način tistih ljudi, ki uvažujejo praktične razmere. Ali si moreš misliti kaj bolj smešnega kakor Štefana Poljanca, ki namerava, da bi goljufal svojo ljubico? Že naprej sem, tepec, užival sladkost svoje zmage: odidem, glavo pokoncu, visok in ponosen kakor Cezar, a na tleh moja ljubezen in ona na tleh, obraz objokan, srce razparano!“

„Ničvrednost!“

„Mislil sem namreč, da ravnajo tako tisti ljudje, ki uvažujejo, in da morajo tako ravnati. Kaj misliš, da sem zmagal?“

„Nisi.“

„Ah, nisem je ranil, samo omazal sem jo! In kako se je stvar končala? Ona je obrnila od

mene svoj lepi obraz, jaz pa vzdihujem po nji, kakor še nikoli nisem vzdihoval. In to sem spoznal: ona je, ki sem hrepenel po nji od nekdaj, in gospod Valentin jo je ljubil in ti zлагаš pesmi v njeno slavo. Nikar ne poskusi, da bi se kdaj odvrnil od nje, ali da bi jo goljufal, zakaj v tistem trenutku bo zahrepenelo tvoje srce bolj nego kdaj in zahrepenelo bo zaman: trd in neusmiljen bo njen obraz, ne bodo ti več žarele njene oči in njena roka te ne bo več vabila. Ona ne ljubi tistih ljudi, ki uvažujejo praktične razmere in oni je ne poznajo; poete, izgubljenice, tavajoče k zvezdam v luči svojih sanj — te ljubi in oni sami jo vidijo. Komaj se obrne poet k zemlji, komaj poskusi uvaževati — in jaz sem poskusil — se odvrne od njega za zmirom in brezupno je njegovo koprnenje.“

Štefan Poljanec je gledal v steno; bled in spačen je bil njegov obraz.

„Brezupno je moje koprnenje. — Kaj bi ti storil, Peter Novljan, če bi spoznal, da si živel preko svojega življenja? Da ne stojiš več tam, kjer so stali tvoji vrstniki, in da tudi ne moreš stopiti tja, kjer stoje tvoji in tvojih vrstnikov sinovi? Kaj bi ti storil, Peter Novljan, če bi spoznal, da je minila doba, katero si spremljal in v kateri nisi živel, in da ti ni dano spremljati dobe, ki je prišla, da tudi živeti ne moreš v nji in ne smeš? Da si nepotreben, mrtev v živem telesu? Kaj bi storil?“

„Zakaj vprašuješ, ko ti je odgovor zapisan v očeh?“

„Rad bi ga slišal v glasni besedi, iz tvojih ust. Iz tvojih ust: kajti odgovoril boš zame in zase. Kaj bi ti storil?“

Peter Novljan se je nasmehnil s hudobnim nasmehom, kakor ga še ni bilo na njegovih ustnicah.

„Uvaževal bi praktične razmere.“

Tedaj se je nasmehnil Štefan Poljanec z istim hudobnim nasmehom; govorila sta z očmi in sta se razumela.

„Uvaževal bi praktične razmere prvikrat in poslednjikrat, z vso resnobo in z vsem srcem: če je ubita duša, bi ubil telo.“

Gledala sta si v oči in sta se smehljala. In oči, obraz, smehljaj — kakor lice v ogledalu, kakor senca v senci.

„Uvažuj, Štefan Poljanec!“ je izpregovoril Novljan in Poljancu se je zdel njegov glas tako čudno znan, kakor da bi bil izpregovoril sam.

„Uvažuj!“

Štefan Poljanec je zavzdihnil globoko in je vstal. Hodil je po izbi s povešeno glavo, obraz zelo upal in star.

„Uvažuj!“ mu je svetoval Novljan. „Uvažuj, Štefan Poljanec! Prej nisi znal, pa si se upal; zdaj veš, kako je treba storiti, pa si ne upaš.“

„Rad bi jo videl še enkrat,“ je zaprosil Poljanec in njegov glas je bil trepetajoč, slaboten, otroški.

„Kaj bi jo gledal? Ne dosežeš je več. Sam si rekel, da je ne dosežeš. Zate je bila, dokler si

živel; zdaj živimo mi in zdaj je za nas. Saj te ne bo pogledala, saj te ne pozna več — sam si rekel. Čemu bi si delal žalostno smrt?“

Poljanec je stopil k postelji, sklonil se je in je pogledal Novljanu blizu v obraz, da se je skoro dotaknil njegovega lica.

„Kako ji je ime?“

„Matilda ji je ime — za zdaj; ime pa ji je bilo tudi že drugače, vse polno imen je že imela; zdaj ji je ime Matilda.“

„Ali govoriš ti, ali govorim jaz? Čegav je glas?“

„Obadva govoriva.“

„Matilda ji je ime. Bel obraz, bele roke, globoke oči; nedosežna in zmirom dosežena; ideal in priležnica.“

„Dobro si jo opisal.“

Štefan Poljanec je slonel nad njegovim obrazom in je šepetal.

„In zagrnjeno okno —“

„Zmirom zagrnjeno.“

„In slepa starka —“

„Teta Mara, ki pozna Štefana Poljanca že od nekdej, še iz svoje mladosti, in ki je mislila, da sem jaz ti in da si ti jaz.“

Štefan se je vzdignil in si je oblekel suknjo.

„Še to, Peter Novljan: teta Mara ni slepa. Vedela je natanko, kaj je govorila. In videla te je natanko.“

„Moja stvar je, da ji dokažem zmoto.“

„Ali si že spoznal? Ali misliš uvaževati? Kako pa bi ji drugače dokazal zmoto? Ali že računiš s praktičnimi —?“

„Ne še!“

„To je bil tako dober odgovor, da sam ne veš kako. Ne še! Zdaj še ne! Ampak kmalu! Ne še — je jako dobra beseda. Lahko noč!“

„Hej!“ je zaklical Novljan za njim. „Če že misliš uvaževati — kaj pa je s tvojimi stvarmi? Čegave so? Zapiši kaj! In kaj naj sporočim ljudem?“

Štefan Poljanec ga je pogledal začuden.

„Tvoje je vendar vse, tvoje, Peter Novljan!“
Zasmejal se je v slovo.

„Tvoje, Peter! Moje stvari, moje telo, moja duša, moja usoda, Matilda in, Peter, in to moje zadnje klavrno uvaževanje!“

Potisnil si je klobuk na čelo in je šel.

Noč je bila zunaj.

IX.

Zbogom, Štefan Poljanec, zbogom, Peter Novljan!

Zunaj je bila noč — izgubi se v noč, Štefan Poljanec, kakor si se rodil iz nje! —

Kako lepa prilika mi je dana, da bi ob tem svečanem trenutku zapel svojo poslednjo romantiško pesem! Iz vseh zatišij in kotov mračnih ljubljanskih ulic bi se prikazale plahe, nestalne sence,

spremljale bi v dolgi procesiji svojega brata in proroka, ki se je napotil v smrt. Imenitna noč bi bila in imenitna procesija. V eni sami pesmi, kako gre Štefan Poljanec svojo poslednjo pot, v žalostni pesmi, kako je dočakal svoj veliki petek, ko še cvetne nedelje ni slavil, vse nepoplačano, brezkoristno mučeništvo mnogoštevilnega rodu bi razodel v tej pesmi . . . Izgubi se v noč, zatoni, Štefan Poljanec, brez slave in spomina, brez solza in brez pesmi!

Čemu bi prepeval o fantomu, objokaval senco? — Z dolgimi koraki je hitel človek ob zidu, begoten in plah kakor Ahasver; sključil je bil život kakor pod križem, klobuk je bil pomaknil globoko na oči; hitel je in če je videl človeka od daleč, se je ognil, zavil v samotnejšo ulico, ali pa se skrila v senco pod vrati. Tam je šumela voda, tam je Ahasver postal ter se naslonil ob leseno ograjo.

„Kaj je res potreba uvaževati praktične razmere?“ je pomislil poslednjikrat.

„Res je potreba, Štefan Poljanec, čisto res!“

Ozrl se je prestrašen, nato se je tiho zasmejal.

„Ali je bil tvoj glas, Peter Novljan, ali je bil moj? Zelo se ti mudi — zgodaj dovolj boš nastopil dedščino, ki je ne boš vesel!“

Skočil je preko ograje in zamolklo je zasumela voda globoko v temi . . .

Morda pa se je zgodilo drugače. Morda je hitel popotnik z dolgimi koraki iz mesta na polje.

Morda ni bila noč pusta in temna, trudno speča pod oblaki, morda je bilo nebo svetlo, z belimi zvezdami posuto, tako da popotnik ni bil ironičen ob svoji poslednji uri, temveč sentimentalen. Morda je pokleknil ter poljubil ljubljeno zemljo, predno se je obesil . . .

Tako ali drugače, fantom ostane fantom.

Nekdo mi je očital nekoč, da junaki mojih sentimentalnih tragedij niso živi ljudje, kakor sede v krčmi in pijo za narodov blagor, temveč da so breztelesne sence, ki bi jih nihče ne smatral za ljudi, če bi njih nos ne bil tako natanko opisan. Očitnik ni bil uljuden, ampak kar se tiče Štefana Poljanca in njegovih bratov, je imel bolj prav, nego si je sam mislil. Poljanec ni le fantom, senca človeka, temveč tudi vse njegovo življenje, kolikor se da govoriti o življenju fantoma, je le senca resničnega življenja; in kakor je vsaka senca karikatura, tako je smešno spačen on sam in je spačeno njegovo življenje. Po cesti hodijo živi ljudje, solnce sije nanje in riše na zidove dolge, smešno-pošastne sence, ki poskakujejo kakor klovni od tal do strehe, mahajo z nerodnimi rokami ter se ob oglu nenadoma izgubljajo v nič, iz katerega so bile vstale.

Vsaka karikatura je ob enem kritika; to je njeno bistvo in njen pomen; zato je dobro in koristno, da skačejo smešne sence po zidovju, kadar sije solnce in hodijo po cesti resni rodoljubi.

Poznal sem gospoda, o katerem sem zmirom mislil, da je pošten človek, ki nikomur ne škoduje, dasi deluje za domovino. Šla sva po cesti, ko je nenadoma pogledal na tla ter hudo namrgodil obraz.

„Čegava pa je tista senca?“

„Vaša senca je, gospod!“

Od tistega dne me ni več pozdravil, zato ker sem videl njegovo senco. Dobro je torej in koristno, da živi na svetu rod Poljančevih. Poljanec je senca živega človeka, njegova senca in tako tudi njegova karikatura in kritika; njegovo življenje je senca resničnega življenja, časih cele dobe in generacije: senca in karikatura in kritika.

Ampak vse to ne pomaga nič in fantom ostane fantom, ne živi svojega življenja, senca je, na vse večne čase suženjsko priklenjena na tuje telo. Zato je zelo malovažno in ne zanima nikogar, če se je Štefan Poljanec obesil, ali če je utonil. Pripovedovati bi se dalo o tem žalostnem koncu zelo poetične in genljive stvari, toda bile bi popolnoma nepotrebne; bral sem roman, v katerem je bila nazadnje natanko popisana sedmina po junakovi smrti; mojstrsko je bila popisana, ampak nepotrebna je bila; in tisti junak je bil resničen človek, ne fantom.

Pa je še drug vzrok, zelo imeniten in važen, ki mi brani, da bi se dolgo ukvarjal s poslednjjo uro in smrtjo Poljančevo. Kar je za tistim črnim mostom utonilo v noč, ali kar se je zibalo na sa-

motni veji tam zunaj sredi polja, ni bilo drugega nego malovredna lupina; še lupina je bila komaj, samo ime je bilo. Štefan Poljanec je umrl na način, kakor ga svet že dolgo ni videl in ki je globokega premišljevanja vreden. Obešanje je bila formalnost brez pomena. Brezpomembna formalnost je, če si Poljanec ali Novljan sam ostrže lupino, ali če čaka, da mu odpade. Šel je in se je očistil; lupina je izginila, izginilo je ime, fantom pa je ostal . . .

Dolgo je še ležal Peter Novljan, strmel je v strop z velikimi očmi in je čakal. Vse njegove misli so bile eno samo vprašanje; zdelo se mu je, da je zapisano z različnimi črkami na stropu.

„Ali bo storil?“

In strah je rasel v njegovem srcu. Strah, da bi Poljanec omahnil v poslednjem trenutku, povsili glavo ter se vrnil. Vztrepetal je, če je začul od daleč korake v veži, na hodniku.

„Ponižan, osramočen in proseč se bo vrnil . . . nikoli ni imel moči, drugače bi ne bil Štefan Poljanec!“

Vstal je, hodil je po izbi in je nenadoma obstrmel pred ogledalom. Motno in umazano je bilo ogledalo, videl je v njem obraz kakor v veliki daljavi, toda spoznal ga je takoj.

„Ali si ti, ali sem jaz?“

Zazibalo se mu je pred očmi; ves prestrašen, napol v omotici, se je okrenil proti durim. Duri so bile zaprte, nihče ni bil stopil v izbo.

Peter Novljan se je opotekel, omahnil je na posteljo in je skril obraz v blazino . . .

Danilo se je, ko se je vzdignil, zelo truden, kakor od dolge poti v viharju in dežju.

„Storil je, kakor je bilo zapisano, uvaževal je . . . in vso žalostno dedščino je zapustil meni! . . . Tudi jaz bom morda uvaževal nekoč, kako je treba umreti, in tudi jaz bom morda zapustil svojo žalostno dedščino fantu, ki bo delal verze, nosil zakrpane čevlje ter gledal name s ponosnim zaničevanjem . . .“

Stal je pred Poljančevo polico in se je sam nasmehnil svojim mislim.

„V spoznanju je smrt; kaj je bil to že začetek spoznanja in kaj je tako blizu že tudi moje . . . uvaževanje?“

Vzel je s police kup papirjev in je sedel za mizo.

„Daleč je še čas; v njem ni bilo solnca več — še sije v mojem srcu; niso se še ozrle v tla moje oči — še gledajo v zvezde . . .“

Z veliko radovednostjo je listal po Poljančevih papirjih in je bil zmirom bolj začuden in zlovoljen. Nastopiti je hotel dedščino, kakor je bil obljubil in kakor mu je bilo zapisano; vedel je, čutil je globoko v svojem srcu, da je ta dedščina žalostna, da je sprejel z njo svojo usodo in svoj težki križ, ampak zdelo se mu je, da je vsaj zanimiva. Pričakoval je velikih razodetij, večnih besed, pričakoval je, da se mu odpro na stežaj duri obsoje-

nega, v brezkoristnem mučeništvu izkrvavelega srca, tako da bi v sočutju ob bratovem mučeništvu ob-
jokaval tudi svoje trpljenje in svojo prihodnost . . .
Listal je dolgo, bral je, naposled je zalučil papirje
na tla in je šel.

„Še ob poslednji uri ne more biti živ človek!
Namesto da bi pogledal skozi okno in da bi vsaj
žalostinko zapelo njegovo srce, sedi za mizo, pred
smrdečo lučjo, in piše . . . Zmotil si se, Štefan
Poljanec . . . ne maram tvoje dedščine . . . nikoli
ne bom uvaževal!“

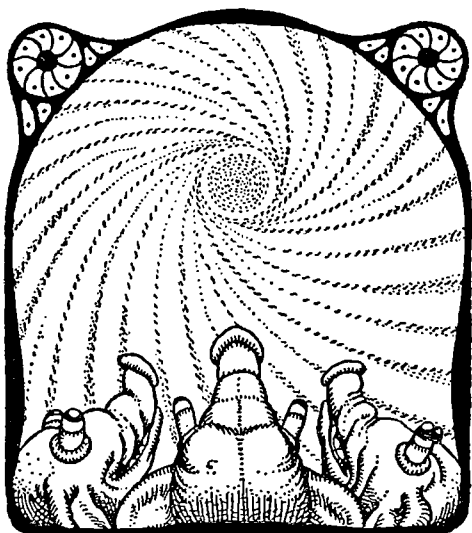
Napotil se je v hišo z zastrtim oknom in ko
je prestopil prag, ga je pozdravila Matilda z mehkim,
sladkim smehljajem.

Peter je vztrepetal in je molče poljubil ust-
nice, ki so vabile.

* * *

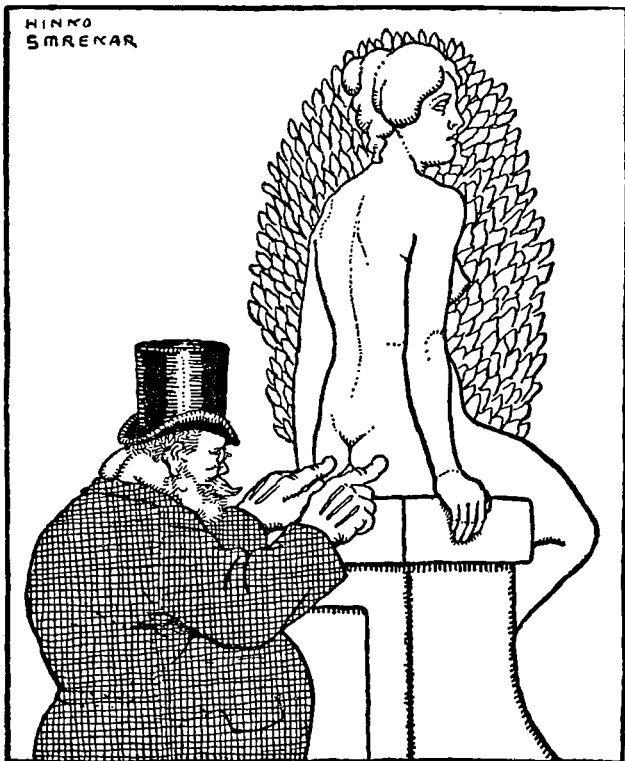
Po pravici se je razljutil Peter, ko je zalučil
na tla Poljančeve papirje. Ne da bi bil opisaval
Ahasver svoje doživljaje in izkušnje ter na tak
način neizmerno koristil rodu Poljančevih, je na-
pisal dolgo in dolgočasno razpravo „o impresio-
nizmu v noveli“. Po pravici se je razljutil Peter,
zraven pa ni pomislil, da bo on sam nekoč, predno
bo uvaževal poslednjikrat praktične razmere, na-
pisal svojemu dediču in bratu pusto razpravo „o
muziki v modernih verzih“ in da se bo dedič prav
tako po pravici razljutil . . .

Zakaj kakor pojde življenje brez prestanka in brez konca po široki cesti v solncu, tako pojdejo sence po zidovju brez prestanka, brez konca, karikatura in kritika živega življenja — breztelesni in kljub svoji breztelesnosti nesrečni fantomi, v nadlego življenju in sebi . . .

☉ FINIS ☉

HINKO
SMREKAR

Od istega pisatelja je izšlo
v moji založbi:

VINJETE. Vel. 8°. Str. 328. 1899. Cena broš.
K 3·60 h, eleg. vezan. K 4·60 h, po pošti
20 h več.

JAKOB RUDA. Drama. 8°. Str. 104. 1900. Broš.
K 1·20 h, po pošti K 1·30.

ZA NARODOV BLAGOR. Komedija. 8°. Str.
132. 1901. Broš. K 2—, eleg. vez. K 3—,
po pošti 20 h več.

KNJIGA ZA LAHKOMISELNE LJUDI. Vel. 8°.
Str. 192. 1901. Broš. K 2·50, eleg. vezana
K 3·50 h, po pošti 20 h več.

KRALJ NA BETAJNOVI. Drama. 8°. Str. 88.
1902. Broš. K 2—, po pošti K 2·10 h.

EROTIKA. Nova izdaja. 8°. Str. 104. 1902. Broš.
K 2—, eleg. vez. K 3·20 h, po pošti 10 h več.

HIŠA MARIJE POMOČNICE. 8°. Str. 160.
1904. Broš. K 2—, eleg. vez. K 3·50 h, po
pošti 20 h več.

GOSPA JUDIT. Vel. 8°. Str. 134. 1904. Broš.
K 2—, eleg. vez. K 3·20 h, po pošti 10 h več.

NINA. 8°. Str. 152. 1906. Broš. K 2—, eleg.
vez. K 3·50, po pošti 20 h več.

L. SCHWENTNER

ZALOŽNIK IN KNJIGOTRŽEC V LJUBLJANI

